

ORON + LITURGIA

P. HALÁSZ-PIUS
S. O. C I S T.

P. HALÁSZ PIUS S. O. CIST.:

ÖRÖK LITURGIA

BUDAPEST, 1942

KORDA R. T. KIADÁSA

Nr. 113/1942. Nihil obstat. P. Fidelis Várkonyi dr. S. O.
Cist. censor. Imprimatur. Zircii, die 10-a Februarii 1942.

Vendelinus Endrédy abbas de Zirc.

Nihil obstat. Dr. Stephanus Kosztolányi censor dioecesa-
nus. Nr. 1066/1942. Imprimatur. Strigonii, die 14. Februarii
1942. Dr. Joannes Drahos vicarius generalis.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Budapest.

„Jöjj és megmutatom neked a mennyasszonyt, a Bárány jegyesét... Jeruzsálemet, mely a mennyből szállott alá.“ (Jel. 21, 10.)

E könyv gondolatai a zirci liturgikus napok vezérfonalául szolgáltak, ezért sem teljességre, sem eredetiségre nem tartanak igényt. Hogy mégis megjelennek nyomtatásban, annak családi vonatkozása van. Az 1942. év szent emlékezés a magyar ciszterciék számára. Nyolcszáz esztendővel ezelőtt hangzott föl először magyar földön a ciszterci liturgia. Rendünk azóta alázattal vállalta a tragikus magyar sorsot. Nehéz idők viharai húztak el fölötte is. Volt idő, mikor végleg elhallgatott zsolozsmáink szava. Korok jöttek, melyek idegenül, sőt ellenségesen állottak vele szemben. A jozefinizmus 1786-ban egyetlen tollvonással némitotta el Isten dicséretét kórusainkban. De Isten végtelen irgalmából ez is elmúlt s a tiszta tűz újból lángot vetett! Szent Rendünk eme nyolcszázévesztendős szelleme előtt akar tisztelni ez a szerény írás, és a hálás gyermek kegyeletét szeretné leróni a Genius Loci iránt.

Szeretettel teszem le e kis könyvet Testvéreim kezébe, akiket Isten kifürkészhetetlen kegyelme a naponkinti legszentebb szolgálatra hívott meg, hogy egy kissé ez is segítse fölszítani azt a tüzet, amely a preszbiterium kézföltétele által adatott nekünk. (1. Tim. 4, 14.)

Zirc, 1941. Nagy Szent Gertrud ünnepén.

A VIRRASZTÓ LÉLEK IMÁJA

Venite exultemus! . . .

És szózat jöve ki a trónból, mondván: Mondjatok dicséretet Istenünknek mind az ő szolgálói és akik őt félitek, kicsinyek és nagyok! És mintegy nagy sereg szózatát hallám, és mint sok vizek zúgását, és mint nagy mennydörgések hangját, így szólni: Alleluja! Mert uralkodik az Úr, a mi Istenünk, a Mindenható! Örvendezzünk és vigadjunk, és adjuk meg neki a dicsőséget, mert eljött a Bárány menyegzője és jegyese fölkészült! És megadaték neki, hogy ragyogó és fehér gyolcsba öltözzék; a gyolcs ugyanis a szenteknek igaz cselekedetei. (Jel. 19, 5—9.)

Az Isten boldog. Ez a boldogság kiárad belőle s légkörévé válik egy világnak, melyet úgy hívunk: *mennyország*. Ebben az országban örök az öröm, az ének és a hódolat. Az ember boldogtalan. Ez a boldogtalanság kiárad belőle s atmoszférájává válik egy világnak, melyet úgy hívunk: *föld*. Ez a szomorúság, könnyek és tagadások hazája. Ott az örök világosság fényeskedik, itt a lámpásunkban is sötétség pislákol. De ebben az éjtszakában hatalmas katedrális körvonalai

bontakoznak ki, ólomkarikás ablakain át világosság szűrődik, fényfoszlányok szitálnak bele a sötétségbe. Bent ég a mécses, egyetlen világossága ennek a világnak. Örökmécses, jeléül annak, hogy itt örök a sötétség. Isten gyújtott valaha itt egy másik világosságot is s vele kettéosztotta e világ vakságát; az egyik felét nevezte nappalnak, a másik felét éjtszakának. De ez csak emberi fogalom, hiszen a nappal is éjtszaka, mert Isten belső világosságából nem esik rá egyetlen fénysugár sem. Csak ebben a nagy katedrálisban ég a mécses, Isten belső világosságának egyetlen üzenete ezen a világon.

Minden reggel ünnepélyes méltósággal szétáruznak a dóm ódon kapui és megszólal a *Hang*:

Venite, exultemus Domino! Minden Istenáldotta reggel ezekkel a szavakkal kezdődik a szent liturgia. *Venite!* — halljuk a hívó szót. Édesanyánk, az Egyház, kiáll a templom kapujába, úgy mint gyerekkorunkban az anyánk állt ki hívogatón a házunk kapuja elé: *Jöjjetek!* Öröm szalad széjjel a szívünkön. Milyen jó, hogy van még anyánk, mert akinek nincsen anyja, azt már nem hívja senki. Azt csak küldik, parancsolják, hajszolják, talán csábítják . . . de hívni csak az anyánk szokott. *Venite! Jöjjetek! Honnan? A világból!* Abból, melyről Szent János azt mondja: „Minden, ami a világban van, a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevély-

sége". (1. Jn. 2, 16.) Jöjjetek a világ zajából, káromkodások, kurjongatások hajszájából; a gépek lélektelen zakatolásából; ostorcsapások és az ostorcsapások előtt ügető csordák dübörgéséből; a tébolyodott sikolyok és hiszterikus kacagások kavargó világából. *Jöjjetek! Hová?* A csendbe! Van sokféle csend. Teremtés előtti tiszta csend más, mint a temetők szomorú csendje. Más a bölcsen mosolygó csend és más a butaság bamba csendje. Van a hallgatásnak vádoló és a várakozásnak idegtépő csendje. Ti a vasárnapok áhítatos csendjébe jöjjetek, a tiszta lelkiismeret csendjének klauzurájába. A csend sziget, ahol Isten lakik. A csend hírnök, utána jön az Isten. *Jöjjetek! Miért?* Örvendezni! Exultemus Domino! Jubilemus Deo salutari nostro! Az első pillanatban meghökkenünk: örvendezzünk? vigadozzunk? Nem ezt vártuk. Nagy titkok föltárulását lestük izgatott szívvel. Fönséges küldetésre készültünk: Menjetek, alkossatok! Harcoljatok! Kutassátok ki a lét rejtelmeit! Menjetek, vigyetek világosságot a világnak! Megszoktuk, hogy a világ vezérei ilyen ígéket írjanak életünk fölé. De Anyánk, az Egyház, csak kedves mosollyal nézi hősi, fiús titánkodásunkat! *Jöjjetek, vigadozzunk és örvendezzünk az Úr arca előtt!* Egyszerre megjelenik szemünk előtt a régi római katedrálisok Krisztus-arca az apszis aranyos ragyogásában: Laterano, Santi Cosma e

Damiano, Santa Sabina . . . Ime életünk első és alapvető értelme, bármily furcsán is hangzik modern fülünknek: *vacare coram Deo*. Isten színe előtt kell tartózkodnunk, úgy mint kicsiny gyermekkorunkban eljátszadoztunk atyánk munkasztala előtt. Rontottunk-bontottunk, gügyögtünk, tapsoltunk, értelmetlen, de számunkra roppant komoly szavakat mondogattunk. S mindezt betöltötte, beragyogta a biztonság, a rend és jószág napja: atyánk arca kis életünk fölött. Most is rontsunk-bontsunk, higgyünk felnőtt játékaink értelmében és szavaink komolyságában, de mindezt tegyük mennyei Atyánk színe előtt. Ezt jelenti az *exultemus* és *jubilemus*.

Quoniam Deus magnus Dominus et rex magnus super omnes deos. A templom kárpitja lassú csendben fölgördül és megjelenik szemünk előtt az égi trón s rajta a Király. Az Isten uralkodik. Szinte szarkasztikusan hallatszik ez különösen ma. A tények éppen az ellenkezőjét mutatják, kiabálják, harsogják: „*Nolumus hunc regnare super nos!*“ Nem akarjuk, hogy Ő uralkodjék rajtunk! Az ember magát érzi az élet királyának, a történelem szuverén intézőjének. Trónt ácsól magának vasból, aranyból, élvezetből. Meghódítja a természetet, megteheti. Meghódítja az állatokat, megteheti. Maga alá gyűrheti a többi embert, megteheti. De saját élete fölött már nem tud úrrá lenni. Saját élete kicsúszik uralkodó kezéből.

Életét maga éli, de nem magának éli. A cédrusból faragott trónt is megrágja az idő, a legkeményebb kézben is reszketni kezd egyszer a jogar s a legbüszkébb fejről is lehullik a korona. Ezért nem szűnik meg a liturgia kiáltani szinte minden percben, minden imádságának végső lendületében: *qui vivis et regnas!* Te élsz és uralkodol! Sőt, csak Te uralkodol, mert Te vagy az egyetlen, aki ura vagy önmagadnak. A te kormánypálcád mindenhatóság, a te koronád örökkévalóság, a te trónusod maga a lét. S mert minden hatalom a mindenhatóságból fakad, ezért minden király a te szolgád; mert minden idő az örökkévalóság koldusa, ezért minden kor fölött uralkodol s mert minden lét a te ajándékod, ezért minden lélekben ott a trónusod.

A mindenség Ura, ki előtt néma hódolattal borul le minden teremtmény, tőlem is várja a hódolatot. De rajtam *eszmék* uralkodnak, melyek ujságokból és rádióból bömbölik tele egész napomat. Fölöttem *emberek* uralkodnak, akiknek hangja utánam jön dróton, betűn, éteren keresztül, s folyton zavarják Isten állomásait. Rajtam *dolgok* uralkodnak, melyekkel tele a zsebem és tele a szobám; dolgok, melyekkel tele az élet kirakata, melyek vonzanak és taszítanak, ingerlenek és akadályoznak. S mindezek között, ahogy *Guardini* mondja, Isten csak a lét ritmusának szüneteiben egy-egy félütemnyire jut időnkint

szóhoz, csak a tudatmező szélén, csak életem margóján kap helyet. Az emberek közelsége és a dolgok százarcú varázsa aranyos szőnyeget sző, vagy fekete szemfedőt takar közém és az Isten arca közé.

Deus magnus. Az Isten nagy! Ó mily sokszor kiáltunk föl kicsinyes ügyeinkben: Te nagy Isten! De a nagyságról fogalmunk sincs, mert azt csak nagy lélekkel lehet megsejteni és elviselni. Állandóan kísért a veszély, hogy Istenről alkotott fogalmunk emberszabású lesz. Isten minket saját képére és hasonlóságára alkotott, s ez a nagyságunk. De folyton kísértve vagyunk, hogy mi meg Istent faragjuk saját képünkre és bálványt imádunk. Ez azonban nem az Isten, mert Ő *rex magnus super omnes deos*. Isten minden emberi elképzelés fölötti Isten. Ő ebben is király, szuverén.

Sokak számára pedig Isten rabszolga, akit agyonkínoznak kívánságaikkal, szeszélyeikkel, vádjaikkal és vágyaikkal, akinek folyton szemrehányásokat tesznek s akit néha-néha, mint egy szelíd igavonót végigsimogatnak, s ha mindent megtett és kielégített, hosszan elfelejtenek. Az Én a zsarnok, az Isten pedig az utána kullogó rabszolga!

A liturgiából kell megint megtanulni a helyes szemmértéket és e szerint kell újra rendezni életünket. Mert ha nem úgy cselekszünk, ahogy gondolkodunk, akkor úgy fogunk gondolkodni,

ahogy cselekszünk. Ez a modern ember minden eltévelyedésének forrása: először cselekszik saját szeszélyei, elgondolásai, örületei szerint s ehhez szabja az igazolást, az elvet és elméletet. Korlátlanul uralkodik, gátlás nélkül cselekszik s mindezt egy bálványistennel igazolja. De ez nem az Isten. Az Isten Úr, szuverén és király.

Volt idő, mikor a másik véglet kísértett. A kálvinizmus és janzenizmus rideg, fenyegető, haragjában villámokat szóró istenképe veszélyeztette a hit tisztaságát. S ez nem kevésbé veszélyes az előbbinél. Mert ha a tisztelet helyét a rémület veszi át, akkor a mennyországból is popol válik. Hiszen az elesett embernek az egész világ ellensége. Sőt, amitől leginkább vergődik, az a tapasztalás, hogy saját magának ő a legnagyobb ellensége. Ha most még az Isten is ellenséggé válik, akkor életének sötét egén kialszik az utolsó csillag is, reményeinek utolsó sugarát is fölissza a hajnaltalan éjtszaka. *Nos autem... oves pascuae eius.* A liturgia nem tűri ezt a fölfogást. Az ő Istene pásztor s a népek királyai hajdan mind pásztorok voltak, a pásztorbotból lett a kormánypálca. Boldog az a nép, melynél a jogar pásztor kezében nyugszik. A történelem szomorú tapasztalása, hogy a pásztorbotból kígyó válik a földi fáraók kezében, a kormánypálca vasveszszövé lesz, s a legszelídebb bárányokra sujt. Csak Isten kezében nem, mert az ő hatalmát nem a bot

adja, hanem Ő ad hatalmat botjának. Ezért énekelik bárányai a Bárány menyegzőjén: *Alleluja! Mert uralkodik az Úr, a mi Istenünk, a mindenható! Örvendezzünk és vigadozzunk!*

In manu eius sunt omnes fines terrae, et altitudines montium ipse conspicit. A kép hirtelen kitágul: Isten színe előtt kiterítve fekszik az egész világ. Már nemcsak úgy jelenik meg, mint hűséges bárányainak jóságos pásztora, hanem végtelen, kozmikus hatalmában. Egyik kezében a pásztorbot, akkora, mint Ő maga: hatalmát önmagával méri. Másik kezében pedig elfér az egész világ. Az idilli hangulatot fölváltja a fenség: Isten él és uralkodik az egész mindenség fölött. Így válik a Róla alkotott képünk mind határozottabbá és katolikusabbá. Isten Úr s éppen ezért nem kényúr, hanem pásztor király. Most pedig megtudjuk Róla, hogy nem olimpusi távolságokban trónoló Isten, hanem kezében tartja mérhetetlen vágyaink kicsiny kalitkáját, ezt az egész világot.

Mily szükséges ezt napról-napra hallanunk az Egyház ajkáról, mikor minden látszat azt mutatja, hogy a föld királyai fölött már nincs más király s a történelem kerekét emberi kezek mozgatják. A keresztény lélek rettenetes kísértések és borzalmas nyomások korát éli, amikor minden azt dobolja a fülébe, hogy a keresztény Isten meghalt és örültség az Evangélium!

Hodie, si vocem eius audieritis . . . Az Isten

szól s ez az ő útja a történelemben. Minden kimondott igéje korok fordulóját jelzi. *Vox Domini intercedentis flammam ignis*: Az Úr szólott s tüzes láng zárta el a paradicsom kapuját két összetört lélek előtt . . . *Vox Domini super aquas multas*: Az ő szava nyitotta meg az ég csatornáit s a vizek fölött már csak egy kicsinyke bárka hordozta az Isten történelmi terveit . . . *Vox Domini concutientis desertum*: Az Úr szava szólt a pusztában Ábrahámhoz s az új Noé új hajót ácsolt. Szólt a pusztában Mózeshez s a Vörös-tenger fölött megjelent az új bárka, a frigynek szent szekrénye, hordozva háborúk és népek hullámhegyein a megváltó Isten álmait . . . *Vox Domini in virtute et magnificentia*: Az Úr szava szólt mennydörgésben és villámlásban Sinai szikláiról, de nem bírtuk elviselni. Ezért mondotta: Prófétát támasztok közületek s annak szájába teszem szavaimat. (Deut. 18, 18.) Azóta nem hegyekre szállt a tűz, hanem emberi lelkekre, s megszólalt ajkukon a titokzatos üzenet oly sokszor a történelem folyamán: *Haec dicit Dominus! Így szól az Úr.* Sinaitól Betlehemig ezek a titokzatos tüzek mutatják az utat az éjtszakában: A pusztában kiáltónak szavai ezek. Végre elhangzott az utolsó üzenet is: „Tiberiás császár uralkodásának tizenötödik évében . . . lőn az Úr igéje Jánoshoz, Zakariás fiához, a pusztában. (Lk. 3, 1—2.) És ek-

kor megszólalt közöttünk emberi nyelven maga az örök Ige!

Sinaitól a betlehemi bölcsőig, dübörgéstől és mennydörgéstől a gyermeksírásig és a kereszts utolsó halk sóhajáig, ez az Isten igéjének döbbenetes decrescendója. Az Úr egykor túlharsogta az emberi lármát, most a legkisebb zaj is elfojtja szavát.

Ezért ma a világ emberi szavaktól hangos s minél több a szó, annál több a vélekedés és kevesebb az igazság. Ujságokból, rádióból, könyvekből árad reánk a szó s ezekből alakítjuk fölfogásunkat, ítéleteinket, világnézetünket. Szavakat hallunk és szavaknak hiszünk. Pedig egy lenne a fontos: *Igy szól az Úr!* A szavak szomorú autonómiáját éljük: a szó elszakadt a gondolattól, a gondolat az igazságtól, az ige az örök Igétől. A sok szó között elvesz az Ige s mi elfeledjük megkérdezni: Hát Istennek mi erről a véleménye, akarata, elfelejtjük az egyetlen egyet, hogy *Igy szól az Úr!* Ezért Isten megint hangosabban beszél. Hajdan mennydörgés és villámok között szólott, most történelmi katasztrófák mennydörgésében és társadalmi forradalmak villámlásában hallatszik szava. Ez Isten igéjének féleletes crescendoja, melynek fináléja a végső ítélet harsonája lesz. Mikor pedig az ember összetörve, megalázva, sírva ül életének és kultúrájának romjain, akkor

majd megint meghallja a szót: *Haec dicit Dominus! Így szól az Úr!*

Nolite obdurare corda vestra! Ne keményítetek meg a szíveteket! Mióta maga az Ige testesült meg, azóta újabb ige nem jön a világba, hiszen annál többet, nagyobbbat, újabbat Isten sem mondhat, mert az ő igéje nem emberi szó, mely hallatszik s aztán elhallatszik. Az ő szava azóta itt lebeg közöttünk, nagyvárosok zajában és kicsiny falusi templomok csendjében, csak be kell lépni, csak félre kell húzni a függönyt. Odabent egyre zeng a megtestesült Ige, a közöttünk tovább élő Krisztus a liturgiában: *Így szól az Úr: Meg ne keményítsétek a szíveteket!* Az élet legnagyobb veszélye ez! *Saxa loquuntur:* a kövek beszélnek, ég és föld, csillagok és hegyek örök néma hódolattal áldják az Alkotót, egyedül az emberi szív képes elnémulni. Az Isten szava kopogtat a lélek kapuján s ez számára a „hodie”, a kegyelem órája. Ha a fül nem fogadja be, nemcsak üresen marad, hanem süketté válik. Ha a szív nem fogadja be, nemcsak egyedül marad, hanem keményé válik. Ha a lélek nem nyílik meg, nemcsak zárva marad, hanem börtönné válik, melyben sajátmagát ítéli halálra. Ez az ember szomorú hatalma Isten fölött.

Quadraginta annis proximus fui . . . ipsi vero non cognoverunt vias meas! Negyven évig mellettük voltam, de ők nem ismerték meg utaimat!

A drámaiság itt csúcspontra hág. Az ember öntudatos életének átlaga negyven esztendő s ebben a negyven esztendőben lehet az Istent nem megismerni. El lehet mellette menni idegenül. Minden dolog egy-egy kiáltó ajak, mely Róla beszél: *Haec dicit Dominus!* De ugyanakkor fölvonul az egész kultúra az anyag és a szellem minden eszközével, hogy az ember figyelmét elvonja Istentől s bebizonyítsa, hogy az Isten fölösleges!

Non introibunt in requiem meam! Az utolsó vonás az Isten-arcon: az ítélet az ő kezében nyugszik. Akinek megkeményszik a szíve, akinek lelke bezárul a kegyelem előtt, az nem léphet be országába. Ő nemcsak a teremtő Alfa, hanem az ítélő Omega is. A lét halk áramlással, nesztelen méltósággal, halálos biztonsággal hömpölyög az örökkévalóság felé s minden, ami a létben úszik, vergődik, vagy ficánkol, dalol, vagy zokog, észrevétlenül az Isten trónusa elé sodródik. Az idő, ez a láthatatlan és megfoghatatlan, hangtalan és titokzatos valóság az Isten ítélete a világ fölött. Az eszmék benne születnek és benne halnak meg s mikor eljárt fölöttük az Idő, egyszerre világossá válik, mi volt bennük igaz és mi volt hamis. *Nunc iudicium est mundi.* Ítélet van a világon. Az Idő Isten szolgálója s az Isten ellen acsarkodók is szolgálói az Időnek. Ez az Isten utolsó szava, ez az ítélet.

Quadraginta annis . . . non introibunt. Ez a két vonás együtt Isten misztériuma a történelemben: a türelem és az ítélet. Méltóságának, királyságának ez a koronája, szuverén uraságának szédületes ragyogása: *minden hatalom kezében nyugszik s minden hatalmán túl hatalma van a hatalom fölött is: türelmes.*

Krisztus egyszer megkérdezte tanítványait, kinek tartják őt az emberek? Érezzük, ez a legnagyobb kérdés életünkben: minek tartjuk az Istent? Akinek szemei vannak a látásra, az tudja, hogy ma is minden politikai és gazdasági kérdés mélyén a háborúk világnézeti kérdések körül forognak. A világnézeti problémák rejtett gyökere pedig Isten. Tehát az elfátyolozott Isten-arc körül folyik az ember ősi bírkózása.

Ezért rajzolja meg a liturgia ebben az imádságban minden reggel az igaz Isten vonásait. Aki ezt egyszer megpillantja, az tudja, hogy Ő nem gondolataink egy kategóriája, nem érzelmeink követelménye, nem élmény és nem pszichológia, nem ősi féltelmekből szőtt miszticizmus, vagy a lét megoldatlan kérdései elé akasztott függöny. Az Isten magának a létnek királya, kinek szava van minden cselekedetünkhöz és ítélete lesz minden tettünkről.

A zsoltár horizontjai szinte végtelenek: a teremtéstől kiindulva kíséri végig a választott népet az ígéret földje felé. Itt kapcsolódik be az

újszövetség ebbe a gondolatba és Szent Pál tollán a kereszténység zarándokénekévé lesz: a zsidó nép vándorlása valamennyiünk földi zarándoklását jelképezi, az ígéret földjében pedig az örök boldogság előképét látjuk. Ez a titokzatos szombat, a teremtés hetedik napja, az Isten nyugalmanak örökkévalósága. „*De csak azok, akik hisznek, mehetnek be Isten nyugalma*ba”. (Zsid. 4, 3.) A kép még ezzel sem zárul le, a zsoltár újjongó és dicsőítő hangja Szent János látnoki lelkében az örök boldogság szimbolumává válik. A harcossal apostol, Szent Pál szeme a küzdelmes, veszélyekkel teli életút végén csak a kaput látja az örök nyugalom felé, Szent János szemei előtt föltárul a kapu s látja azokat, akik már beléptek Isten örök nyugalmaiba. Ez a Pásztor — Jegyes — Bárány örök lakodalma.

A *zsoltár* a teremtéstől az ígéret földjéig szövi a történetet. *Szent Pál* a földi életen keresztül a mennyország kapujáig terjeszti ki. *Szent János* tollán pedig az egész örökkévalóságon keresztül zeng tovább. Ezért veszi ajkára minden nap a szent liturgia. Kiemeli az ószövetség keretéből, ki a mindennapok küzdelméből, sőt ki az örökkévalóság öléből is. Itt a földön időfelettivé varázsolja: az újszövetségben áll, egyik kezével visszanyúl az ószövetségbe, másik kezével előhossa az örök szabbatot reggelenként, miközben minden munkát kiejt kezéből s önfeledten énekel

és fátyolon keresztül szemléli azt, akit egyszer szemtől-szembe látni fog.¹

Ezért, aki a liturgiából tanulja meg az Istent szemlélni, annak lényén lassan kiverődik a klaszrikus imádkozó magatartás, élete egyre jobban kiemelkedik, fölébe nő az időnek. Az élet tarkasága közt lelke fehér gyolcsba, fehér köntösbe öltözködik, napjai fölé a liturgia az örök „hodie” napját sugározza. A *ploremus* mellől sohasem hiányzik a *jubilemus*; a sirás és örvendezés, földi életünk árnyjátéka a liturgiában vigasztalássá, egyetlen allelujává válik: „Alleluja. Mert uralkodik az Úr, a mi Istenünk, a Mindenható! Örvendezzünk és vigadjunk és adjuk meg neki a dicsőséget.” Ime, ebben a katedrálisban, az Isten

¹ A zsoltár két részre osztható: 1. *Örvendező ének a világ teremtő Istene előtt.* (1—5. v.) Az Úr arca előtt való tartózkodás jelenti az ószövetségben a liturgikus örömet a templomban és az igazak túlvilági örömét, kik látni fogják az Úr arcának fényességét. A két gondolat a zsoltárban összefonódik: a liturgikus imádság a templomban az örök nyugalom Isten-látására vezet. Ez az Isten minden isten fölött való, azaz a természeti erők, melyeket a pogányok megszemélyesítettek és istenekként tiszteltek, alattvalói, teremtményei az Úrnak. Ugyancsak az Ő kezének alkotásai a nagy hegyek is, melyek annyiszor kísértették a zsidókat, hogy rajtuk pogány módon áldozzanak. 2. *Örvendező ének a szövetség Istene előtt.* (6—11. v.) A kis zsidó nép kiválasztása a pogány népek tengereből úgy tűnik föl a Zsoltáros szemében, mint második teremtés. Ennek alapján az Úr egész különösképen Izrael Istene, jegyese, házastársa. Tehát idegen istenek után szaladgálni, házasságtöréssel egyenlő. A hűség jutalma viszont az ígértföldje volt. A zsoltár figyelmeztetéssel zárul: Amint az Úr a pusztában megesküdött, hogy a

trónusa előtt, egyszerre csak azt vesszük észre, hogy a zsoltározás boldog áhíatában megállott az idő és beléptünk Isten boldog nyugalmába. Fehér köntösünk fölöttünk, az öröm szívünkben, jubilemus az ajkunkon s az alleluják ujjongó neumái mind azt mondják: íme, már eljött a Bárány menyegzője, és jegyese fölkészült.

Az Isten boldog. Ez a boldogság kiárad belőle s légkörévé válik már itt a földön egy világnak, melyet úgy hívunk: *liturgia*. Itt az Isten trónusa előtt az angyalokkal és szentekkel egyesülve azt tesszük, amit az örökkévalóságon át tenni fogunk, életünk állandó leborulássá magasztosul és zeng a föld és zeng az ég: *Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto... Dicsőség az Atyának... Dicsőség a Fiúnak... Dicsőség a Szentlélek Istennek...*

lázadozók és hitetlenek nem fognak belépni az ígért-földjére, ugyanígy nem lesz részük a hitetleneknek az örök nyugalomban sem.

A *Jelenések könyvének* gondolatain, melyeket főntebb idéztünk, szintén megérzik e zsoltár hatása. A Hang itt a trónusból tör elő, mely ugyanolyan hódolatra szólít föl, mint a Zsoltáros szava. Itt kicsinyek és nagyok, ott szárazföldek és hegyek dicsőítik az Urat; itt nagy seregek szózata olyan, mint sok vizek zúgása, ott a mérhetetlen tengerek öntudatlan szózata hallatszik. Itt uralkodik Isten, a Mindenható, ott Király minden természeti erő fölött. A különbség az, hogy a *zsoltár* még az úton járók veszélyét hirdeti: az örök nyugalom zárva marad a hitetlenek előtt. A *Jelenések könyve* már azok örömét írja le, kik ide eljutottak. A zsoltárban Isten pásztora egész népének, itt már csak azoknak, kik a Bárány lakomájára hivatalosak.

DICSŐSÉG AZ ATYÁNAK...

Az imádás és tisztelet szelleme a liturgiában

És azonnal elragadtatásba estem, és ime, királyi szék vala elhelyezve az égben, és a királyi széken ült valaki... És a királyi szék körül huszonnégy szék, és a székeken huszonnégy vén ült, fehér ruhákba öltözve, és fejükön aranykorona... És a királyi szék előtt mintegy üveg-tenger vala, kristályhoz hasonló; és a királyi székek közepette és a királyi szék körül négy élőlény... és éjjel-nappal nem vala nyugtuk, mondván: Szent, szent, szent az Úr, a mindenható Isten, aki volt és aki van és aki eljövendő. És midőn ezek az élőlények dicsőséget és tiszteletet és áldást mondtak a trónon ülőnek, az örökkön-örökké élőknek, a huszonnégy vén leborula a trónon ülő előtt, és imáda az örökkön-örökké élő, és letevé koronáját a trón előtt, mondván: Méltó vagy, ó Urunk, Istenünk, hogy tied legyen a dicsőség és a tisztelet és a hatalom, mert te teremtettél mindent, és a te akaratod által jöttek létre és teremtettek! (Jel. 4, 2—11.)

Amikor feleletet keresünk arra a kérdésre, hogy mi a liturgia és mi a liturgikus élet, akkor elsősorban a kinyilatkoztatás fénye igazít el bennünket. Szent János szemei előtt ebben a látomásban Isten mintegy széjjelhúzta a túlvilágot eltakaró függönyt s egy fenséges, minden emberi képzeletet meghaladó képben mutatta be a túlvilági liturgiát. A kép tele van gazdagabbnál-gazdagabb és kifejezőbbnél-kifejezőbb szimbolummal s ezek mindegyikének az a lényege, hogy *a teremtmény első és alapvető, tehát elengedhetetlen és pótolhatatlan magatartása Teremtőjével szemben a leborulás és imádás.*

A kinyilatkoztatásnak oly igazsága ez, mely az emberi értelem számára is világos. *Teremtő* és *teremtmény*, e két szó oly fogalompárt jelöl, oly viszonyosságot fejez ki, melynek alapja nem a lét egy-egy tulajdonságán, hanem magán a léten nyugszik. *Tanító* és *tanítvány*, ez is viszonyosság, de nem magára a létre, hanem a létnek csupán egy mozzanatára, az ismeretközlésre és ismeretbefogadásra támaszkodik. *Szülő* és *gyermek* szintén viszonyosságban áll egymással, de ez sem magán a léten egyszerűen, hanem annak egy összetevőjén, a test szerinti leszármazáson alapszik. *Alkotó* és *mű* is viszonyosságot árul el, mely azon a tényen nyugszik, hogy az alkotó a benne élő eszmét beleviszi egy kezébe kerülő anyagba s azt teljesen a maga elgondolása szerint ala-

kítja. Hogy a dolog az lett, ami, azt teljesen a művész kezének köszönheti, de azt, amiből lett, nem. A viszonyosság alapja itt tehát már a létnek egy egyetemesebb határozománya: az egész formai elem az alkotó szellem kiáradása és megtestesülése, de maga a lét, mint ilyen, nem. Mindezzel szemben viszont a *Teremtő* és *teremtmény* viszony azt fejezi ki, hogy a teremtményben forma és anyag, lényeg és létezés, valamint a létnek minden meghatározottsága a Teremtőtől származik. A Teremtőben élt egy eszme, egy gondolat, egy érték, melyet szuverén aktusával kihelyezett a létbe, helyesebben: akarta és megteette, hogy ennek az eszmének megfelelő valóság, dolog, érték rajta kívül létezzék. Teremtő és teremtmény tehát két egymásranéző valóság. Teremtmény annyit jelent, mint külön lét, de ez a lét egészen Teremtőjére támaszkodik; olyan való, mely létének nemcsak egy pontjával van felfüggesztve, nem mint a tanuló az ismeret szálán kapcsolódik tanítójához, gyermek a test és vér szálán szülőjéhez, alkotás a forma által alkotójához, hanem a létnek minden mozzanatával bele van gyökerezve Teremtőjébe.

Tanító és tanítvány, e kettő az ismeretek szempontjából folyton egymásra utaló valóság. A tanítóban határtalanul több lehet az ismeret, de a tanítvány minden ismerete visszanéz a tanítómesterre. Alkotó és alkotás a forma szem-

pontjából egymásba kapcsolódó valóság. Az alkotóban sokkal gazdagabban élhet az eszme és sokkal több gondolat lehet benne, de ami gondolat, eszme, formai tartalom van a műalkotásban, az mind az alkotó nevét viseli. Teremtő és teremtmény magának a létnek szempontjából egymásra néző valóságok, mert bár a Teremtőben a lét végtelenszer gazdagabb, ami lét a teremtményben van, az egész létével visszanez Teremtőjére. Ebben a tényben mély igazság válik nyilvánvalóvá. *Az eszme, ha megvalósul és belép a lét rendjébe, akkor valóságával hirdeti az Alkotót, tökéletessége visszaszáll, mint objektív érték, annak valószínűsítőjára. Ez az ontológiai, tárgyi dicsőítés.*

Istennel, a Teremtővel szemben annyit jelent ez, hogy minden létező létének tökéletessége arányában egy-egy szín, egy-egy hang, mely Isten dicsőségét hirdeti. S mert ezek a dolgok a mélyebb szemlélő előtt harmonikus egységben jelennek meg, azaz nem állnak magukban izoláltan, hanem egymáshoz és egymás fölé vannak rendelve, azért az egész együttesen egyetlen hatalmas szimfónia, mely több, mint a részek összege és a hangjegyek halmaza: a bennük levő rend és hierarchia külön érték, ez a dallam, mely az egyes hangjegyeket egyetlen Istent dicsőítő himnusszá fogja össze. Ez a dolgok néma liturgiája.

Az alkotás immanens törvénye tehát, hogy

a műben levő értékes léttartalom dicsőíti alkotóját. Amde az ember is értékes léttartalmú valóság, alkotás, tehát az ember sem vonhatja ki magát eme szükségszerű törvény alól. Sőt az ember Isten legfölségesebb alkotása ebben a világban s így tisztán létével a legnagyobb dicsőítést adja Istennek. Számára azonban ez még nem elég. Pusztán létezése nem meríti ki az ember fogalmát, mert sok minden létezik, ami nem ember. Az élet sem azonos az emberrel, mert van élet rajta kívül is. Ha csak létével, életével dicsőíti Istent, akkor éppen az, ami sajátosan emberi, marad ki a teremtés nagy Istent dicsérő himnuszából. Az ember ugyanis ott kezdődik, ahol megjelenik a szellemi tevékenység: a tudatos és önátfogó magatartás. S ha az alkotás immanens törvényének azt mondtuk, hogy egy létező egész tartalmával visszafordul és visszanéz, mintegy meghajol Teremtője előtt, akkor a szellemi lét szintén szükségszerűen egész tartalmával, azaz tudatossággal és ráeszméléssel visszafordul és meghajol Alkotója előtt. S ebben a mozzanatban Isten legtökéletesebb földi alkotása, a „capolavoro” új hangot ad a mindenség szimfóniájához, nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is; a tárgyi istendicséretnél nemcsak fokozatban, hanem lényegileg is tökéletesebbet, a *pszichikai, a kifejezett dicsőítést*. Ha pedig az emberi szellemben nincs meg ez a spontán visszanézés

és meghajlás Teremtője előtt, ez számára nem természetes állapot, hanem betegség, éspedig olyan betegség, mely egyedül a szellem szomorú kiváltsága s ezt a teológia így fejezi ki: „Az értelem elhomályosult.”

Ezután már csak egy lépés választ el a csúcstól. Ez a testbe plántált szellem érzékein keresztül megismeri a teremtett világot. Megjelennek előtte a dolgok, mint a szépség, igazság, érték foglalatjai. Amennyi bennük a lét, annyi a dicsőítés a létesítővel szemben. S az ember az első lény ebben a világban, mely ezt a dicsőítést meghallja, mikor a dolgokban fölismeri Isten belső tökéletességének egy-egy távoli fényét, a dolgokban fölfedezi Isten kezének nyomait, a *vestigium Dei*-t. S mikor a dolgokat a bennük fölismert rend szerint összerakja, összeolvassa, az egész teremtett mindenségben megpillantja a Teremtő lefátyolozott arcát. A legfölségesebb kompozíció partitúrája s annak mindenegyes hangjegye akkor is érték, ha senki sem énekli a szólamokat s akkor is dicsőíti mesterét, ha senki sem hallja, mert a mű értéke önmagában van. De egészen új dicséret az alkotó számára, ha a dallam egy rátermett énekes ajkán életre kel.

Ez történik akkor, midőn az ember a teremtés partitúrájában olvasva, látja, hogy annak minden hangjegye a maga értékével szükség-szerűen hirdeti Alkotója dicséretét; a lét, az élet,

a dolgok, mindegyik léttartalma gazdagságának megfelelő fokban. Legfelül a szellem, melyben a dicséret spontán öntudatra ébred s általa a teremtett létben szunnyadó dicséret hangot ad, vele a dicséret az ontológiai rendből a pszichikai rendbe emelkedik föl. A szellem nyitott szemekkel néz vissza Teremtőjére s az értelem és felismerés prizmáján át veri vissza az Isten arcáról ráhullott fényt. Az öntudatra ébredt szellem, amikor fölismeri saját teremtményi mivoltát, e felismerésének végpontja máris önkénytelen hódolat a teremtő Szellem előtt. Még csak egy fok van hátra, hogy a tudatos dicséretből *szándékos dicséret* legyen, hogy az értelem fényéhez az akarás heve is csatlakozzék, hogy megjelenjék a földön egy új teremtmény, a szellemi lét végső meghatározottsága: a *szabadság*. Ez az akarat utolsó mozzanata, új valóság, új érték s minden új érték egyben új dicséret is, amennyiben valósítja a róla elgondolt ideát. A szellemi akarás ideája pedig a szabad szándékosságban valósul. Másszóval, itt is alkalmazhatjuk az alkotás immanens törvényét, mely szerint minden teremtett lét létének egész tartalmával visszafordul, szükségszerűen meghajol alkotója előtt. Amde a szellemi akarást végsőleg meghatározó valóság tartalma éppen a szabadság. Tehát a szabadság spontán szükségszerűséggel hódol Teremtője előtt. A fül azt mondja erre: játék a szavakkal;

az értelem ellentmondást sejt benne, a hit pedig meghajol a misztérium előtt.

Ez már nemcsak az érték visszanezése az értékalkotóra, nemcsak a valóság hódolata a valósító előtt, nemcsak a lét himnusza a létesítőhöz, hanem a szellem szabadságának leborulása az örök Szükségszerű előtt. Ez a szabadakarat hódolata, a legnagyobb, amit az ember adhat, sőt a legnagyobb ebben az egész teremtett, kozmikus világrendben, ez minden dicséret záróköve: az *etikai dicsőítés*.

Ez egyben számunkra a legnagyobb emberi titok. Olyan valami, ami egészen Istené és egészen a miénk. Egészen Istené, mert teremtmény, mert valóság, a teremtett való pedig létének minden határozmányával, minden mozzanatával Teremtőjére támaszkodik. De ugyanakkor egészen a mienk, korlátlanul rendelkezünk vele, hatalmunkban áll. Olyan valami ez, amit Istentől kapunk egészen s amit mi, mint egészen a mienket, visszaadjuk Istennek, de úgy, hogy ezt a gesztust, a visszaadás nagy gesztusát is ajándékba kapjuk Tőle. Ez az emberi akarat szüzi megtermékenyülése Isten szeplőtelen érintése által.

A látható világ trónján ott ül az ember, a királyi teremtmény, fején a szellem koronája ragyog. Teremtője ültette a dolgok hierarchiájának csúcsára, Teremtőjének adománya királyi koro-

nája. De van valami benne, ami tőle függ, ami egészen az övé, egy gesztus, melynek valami-képen ő a teremtője. Mert a dolgok szükség-szerűen, némán is hirdetik Isten dicsőségét, a szellem spontán ragyogja vissza az isteni Arcot, de az a végső gesztus: a szándékosság, el is maradhat s akkor a teremtett lét csonkán, befejezetlenül mered az ég felé. Ha tehát az emberi akaratban nincs meg ez a spontán és mégis szándékos leborulás Teremtője előtt, ez számára nem természetes állapot, hanem betegség, az emberi szellem tragikus büszkesége, melyet a teológia így fejez ki: „az akarat rosszraajló lett”.

Létünk létevel dicsőíti a Teremtőt, szelle-münk a szellem ragyogásával hódol Alkotója előtt, de ekkor a mindenségben van még egy pont, egy gesztus, egy csúcs, melyre a dicsőítés napjának még föl kell hágnia. Amikor ez a csúcs is meghajol, ez a gesztus is megindul s ez a pont is énekelni kezd, amikor a teremtés e nagy „öregje”: a szabad szándékosság belezengi a mindenségbe: „*Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam et honorem et virtutem, quia tu creasti omnia, et propter voluntatem tuam erant et creata sunt!*” Méltó vagy Urunk, Istenünk, hogy tied legyen a dicsőség, a tisztelet és a hatalom, mert Te teremtettél mindent, és a Te akaratod által jöttek létre és teremtettek, — amikor

az akarat kilép várakozó mozdulatlanságából s elkezdí a nagy leborulást, mire lassú méltósággal ez a koronás fő leér a homokba, *megszületik a földön a liturgia.*

Röviden összefoglalva, így hangzik ez a sarkalatos igazság. Minden alkotás dicséri alkotó mesterét, minden létező léttartalmának foka szerint dicsőíti a Teremtőt. Amde ebben a minden létben a szabad emberi akarás is bennfoglaltatik. Ennek léttartalma pedig a szabadság. Tehát az ember szabad és szándékos leborulása Isten előtt abszolút szükségességgel folyik teremtményi létéből. S mert a teremtői aktus végső pontja maga a lét mint olyan, ez pedig minden egyéb, a létet meghatározó mozzanatnak gyökere és hordozója, ezért *minden teremtett lét első és alapvető magatartása, létének foka szerint, megadni Istennek a kijáró dicsőítést.* Mivel pedig ebben a leborulásban, Isten eme dicsőítésében már meg van alapozva a liturgikus magatartás, következik, hogy *a liturgia az emberi természet szükségszerű és elválaszthatatlan velejárója.* Ez a teremtett lét első reakciója a teremtéssel, a kapott léttel szemben. S mert a lét egyéb meghatározottságai is mind föltételezik a létet, mert minden képesség, tehetség és tevékenység már csak a lét után következik, azért a teremtmény liturgikus magatartása alól nem ment föl semmi, sem kor, sem munka, sem kultúra. Ezt fejezi ki

Szent Benedek Regulája antik tömörséggel: „*operi Dei nihil praeponatur*“, *Isten tiszteletét semmi sem előzheti meg*. Éppen ez a lélek legnagyobb kultúrája, a szellem szabad térdreomlása a teremtő Szellem előtt. Az ember sohasem tud klasszikusabban ember lenni, mint amikor adorál, sohasem tud fölségesebb lenni, mint amikor leborul, soha méltóbb önmagához, mint amikor Teremtőjét dicsőíti. Mert ez a gesztus az igazságon, teremtményi létünk, embervoltunk alapigazságának felismerésén nyugszik.

Eddigi gondolatainkat a Teremtő és teremtmény viszonyának elemzésére építettük s ebből vezettük le a liturgikus magatartás feltétlen szükségességét. Szemlélhetjük azonban Istent önmagában is, függetlenül a teremtéstől és akkor is ugyanerre a következtetésre jutunk. A liturgikus magatartás másik indítékául *Isten tökéletes szentségét* jelölhetjük meg. Itt a tökéletesség fogalmából kell kiindulnunk. Tökéletességnek általában azt nevezzük, ami egybevág eszméjével, normájával. Kétféle tökéletességet tudunk megkülönböztetni: egyet a *lét rendjében*, amikor valamely dolog megfelel teremtő eszméjének, pl. ha a művészi idea és műalkotás egybevág; a másikat a *cselekvés rendjében*, amikor a cselekedet, vagy a cselekedetek összessége megfelel a vele vonatkozásban álló törvénynek. Eszerint az ember *lét-*

rendi tökéletessége abban áll, ha megfelel Istennek az emberről alkotott teremtő eszméjének, ebben az értelemben egy nyomorék ontologiailag nem tökéletes. *Etikai* tökéletességünk pedig azt jelenti, hogy emberi cselekedeteink összessége, azaz egész öntudatos magatartásunk összhangban van Isten reánk vonatkozó örök törvényével. Ez utóbbit nevezzük *szentségnek*, amely az értelmi és akaratvilág megegyezése az örök törvénnyel. A szentség tehát a szellemi lény tökéletessége a cselekvések rendjében.

Ha ezt a gondolatmenetet Istenre alkalmazzuk, benne találjuk meg igazán végtelen fokban e kettős tökéletességet. A létezés rendjében Ő maradék nélkül és tökéletesen kitölti, valósítja az istenség eszméjét, minden érték foglalatát. Ő az egyetlen, ki megfelel a minden tökéletességet magábazáró ideának s ezért Ő a legtökéletesebb létező.

De amíg a legtökéletesebben létező teremtmények sem azonosak eszméjükkel, hiszen sok dolog valósíthatja ugyanazt az eszmét, sőt a tiszta szellemek egyszervalósága is csak birtokolja eszméjét, addig Istenben valóság és érvényesség, eszme és létezés azonos. Lényege nemcsak létnek öseszménye, hanem tevékenységének is örök törvénye. Ez az örök törvény a végtelenül bölcs és a lét legmélyebb titkait is átfogó isteni értelem rendelkezése. Ezzel a törvénnyel pedig a legtö-

kéletesebb harmóniában, a legbensőbb összhangban, nem esetlegesen, hanem lényegénél fogva az isteni akarat van. Ebből következik, hogy Isten az etikai rendben is a legtökéletesebb. Hiszen az erkölcsi életben tökéletlenségnek, a szentség hiányának éppen azt nevezzük, ha egy akarati cselekedet, vagy az egész ember öntudatos magatartása eltér szabályozó normájától, a törvénytől. Azonban Istenben az értelem és akarat is azonos a végtelen isteni lényeggel, tehát akarata teljesen hozzásimul örök bölcseségének rendelkezéseihez, benne még a lehetősége is ki van zárva annak, hogy mást mondjon értelme és másfelé irányuljon akarata, ami szomorú sajátossága a törött emberi pszichének. Isten szentségéhez tehát a legkisebb árnyék sem férhet. Mivel pedig a tevékenység módja és minősége a lét módját és minőségét követi (*agere sequitur esse*), s mert Istenben a tevékenység azonos végtelenül tökéletes létével, ezért tevékenységének szentsége is lényegi szentség.

Már most az embernek ezzel a feltétlen szentséggel szemben elengedhetetlen magatartása a meghódolás és megtisztelés. Minden értéknek ugyanis szükségképen kijár a neki megfelelő értékelés és amikor az értékek a lét rendjében testesülnek, az értékhordozó előtt nem tudunk mást tenni, csak némán köszönni. Nem játszik itt közre hasznossági szempont, nem az váltja ki a tiszte-

letet, mert nekem értékes, mert engem tesz értékesé, hanem mert önmagában érték.

Ültél már lehunyt szemekkel koncertteremben s hallgattad könnyes áhitattal *Beethoven* D-dur miséjét? Sok mindent mondhatott neked a zene, de te csak egyet tudtál ismételni: igen, igen. Álltál már kitágult pupillákkal *Bramante*, *Canova*, *Thorvaldsen* alkotásai előtt s értékélményedet elemezhetted ezerféle árnyalattal, az ajkad folyton mégis ezt rebegette: igen, igen. Bolyongtál klasszikus erdei tájakon, kelthettek benned sokféle szimbolizmust, de lelked mélyén minden rezdülő falevéllal ez rezgett tovább: igen, igen. Életed küzdelmes estéim hajolhattál hittel, vagy kétségekkel vergődve *Szent Pál* szavai fölé s lehetett benned bármennyi kételkedés, az ő eszmékbe faragott és mégis emberi nagysága előtt saját törékeny magadban ezt sóhajtottad: igen, igen.

És mégis... csak fölületes lelkek és önfeledt korok tudták a szomjukat kultúrértékekkel oltani. *Erazmus* számára a „bonae litterae” volt az Egyetlen, *Heine* halálos betegségében múzeumokba vitette magát vigasztalódní szép alkotások szemléletében, a természetimádó ugyanígy a napkorong előtt borult le hódolattal. Milyen fölséges liturgikus magatartás mindegyikben! S ugyanakkor milyen tragikus optikai csalódás!

Mennyivel mélyebb és őszintébb *Michelangelo* vallomása:

Vallom s tudom tapasztalásból:
Ott fönn annak leszen legjobb a sorsa,
Ki születéstől a halált hordozta.

Ő, amikor márványba véste az éjtszakát, e sorokat írta alája szinte lefordíthatatlan költőséggel: „Jó, hogy aludhatom s hogy kő vagyok, még jobb, amíg a rút és ocsmány él közöttünk. Nem látok és nem hallok: ez szerencsém. Ezért ne kelts fel, súgva szólj és menj tovább!”

Nincs-e minden értékélményünk legmélyén valami egészen csendes bánat? *Sik Sándor* balladája a „szépség szomorúságáról” megkapóan szemlélteti ezt a gondolatot: „Vedd kérlek, ím e versbe zárom szívem, mely búsan énekel. Minden mosolygó rózsaszálon mindig, jaj mindig sírni kell.” A legszebb táj élvezése nem válik-e fokozatosan tragikussá s nem érezzük-e benne a múltó világ madáchi elégiáját: „Hol a növény is küzdeni már kifáradt, korcsult bokor leng a zuzmók között”? Nem fáj-e folyton az a tapasztalás s vajjon nem ez-e legszentebb emberi törekvéseink rugója, mely előbbre viszi a világot, hogy idelent értékeinkben több az érvényesség, mint a valóság? A szépség, jóság, nemesség előtt, ha ajkunkról ellebben a tisztelgő igen, nem száll-e vele mindig titkos sóvárgásunk arrafelé, ahol az

érvényesség egyben létezés s az értékeszmény egyben valóság is? Ezt látta meg a középkori ciszterci misztikus, mikor minden érték mögött az Isten arcát látta ragyogni: „*Ha a szépet szeretjük, te vagy minden szépben a szépség, ha a jót szeretjük, te vagy minden jóban a jóság s ha a hasznosság vezet, belőled él még az is, aki gyűlöl, de élvez az, aki szeret.*” (Saint-Thierry Vilmos)

Minden érték értékelésre késztet és amikor a szellem tisztelig, az már liturgia. Havasi hegyek csúcsán az ember csodálkozik, a tenger szemlélete hallgatást parancsol, az erdők némasága önkénytelenül néma áhítatra hangol, mert mindegyikre áment mond a lélek: *Úgy legyen! Igen! Köszöntlek!* Amikor pedig minden érték örök hordozóját, forrását és foglalatát, Istent sejtí meg a lélek, amikor kitágult, csodálkozó szemét először emeli Isten vakító szentségére, akkor két kezével, mint a szeráfok szárnyaikkal, hirtelen eltakarja a szemét s ajkáról elröppen a legfőlségesebb érték igenlése: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, qui est, et qui venturus est!* Ez már nemcsak liturgia, hanem ez a „liturgia“.

Akár a teremtményi lét, akár az abszolút érték vonalán indul el okoskodásunk, mindegyik végén az imádás tényébe torkollik értelmünk. Ez a helyes istenfogalom logikus következménye, a teremtett lét alapállása a teremtő Istennel szem-

ben, az értékelő szellem meghajlása az abszolút Érték előtt. Ez az alap, amelyen egész vallásos életünk fölépül. E nélkül az istenszeretet beteges érzelgősség, az Istenben való bizalom konfidens vállveregetés, az erkölcsiség pedig pózoló gőg. Ezért minden *oratio* elsősorban *adoratio*: meghajlás Isten szentsége és hatalma előtt. Egyedül Ő méltó az imádásra, mert hatalma nem önkényes, hanem azonos szentségével. Ez a Miatyánk tanítása is: először Istennek adja meg, ami az Istené, s csak azután juthatnak szóhoz a teremtmény szempontjai: Mi Atyánk, ki vagy a mennyben, szenteltessék meg a Te neved és ne az enyém, jöjjön el a Te országod és ne az enyém, legyen meg a Te akaratod és ne az enyém! Az imádság fajai között is első helyen áll az imádság és csak utána következik a hálaadás, kérés, engesztelés.

Az ősegyházat még egészen ez a szellem hatja át, amikor a szerepök intézményét megszervezi. Az Egyház történetének legelején már jelentkezik az imádság és tevékenység összhangjában a probléma, az emberszeretet krisztusi parancsa, a legszebb evangélium a gyarló emberi kezekben már veszélyezteti az Isten tiszteletét: „Nem volna rendjén, hogy az asztaloknál szolgáljunk, s közben elhanyagoljuk az Isten ígét. Azért, testvérek, szemeljetek ki magatok közül hét jóhírű, Szentlélekkel és bölcseséggel teljes

férfiút s bizzuk reájuk ezt a foglalatosságot. Mi meg majd a *könyörgéssel* és az *ige szolgálatával* foglalkozunk.“. (Csel. 6, 2—4.)

Ennek a könyörgésnek intézményes megszervezése a liturgia. Ebben látják az apostolok a papság első és alapvető hivatását. Az istentisztelet és emberszeretet dilemmája azóta sokszor előtérbe került a történelem folyamán, az apostoli kor megtalálta a helyes megoldást, úgy gondoskodott a karitásról, hogy először az Isten tiszteletét biztosította. Sajnos, azóta jöttek olyan idők is, amikor magában a papságban is elhalványult ez a liturgikus szellem, hangzottak el olyan kijelentések is, hogy az emberek szolgálata a legszebb istentisztelet s ezt úgy hangsúlyozták, hogy vele a liturgia főlslegességét akarták igazolni. Azok mindig fáradt korok, amelyekben a kultúra szolgálata és a karitatív tevékenység elnyomja az oltár szolgálatát s a lelkek megszervezése, a kartotékok és statisztikák háttérbe szorítják az istentisztelet iránti lelkesedést. Ez mindig hűtlenség a papság krisztusi, katolikus eszményéhez. Vajjon mire szolgál a lelkipásztorkodás összes technikai segédeszköze, ha nem arra, hogy a lelkekben a természetfölötti életet gazdagítsuk, hogy a híveket az Isten tiszteletére elvezessük, amely nélkül nincs üdvösség.

De mi lesz akkor, ha a cél elsikkad és a technikai eszközök öncélúvá válnak?¹

Először Istennek kell megadnunk, ami Istené, csak azután adhatjuk meg az embereknek, ami őket illeti. Csak az a papság tud önzetlenül égni a lelkekért, amelyet az Isten iránti tűz emészt; csak az tudja az anyagiakkal szemben megőrizni a helyes szemmértéket, akiben adoráló szellem lakik. Sokat beszélünk manapság a mai Magyarország legnagyobb apostolának, Prohászka püspöknek szociális lelkületéről, de olyan keveset hangsúlyozzuk, hogy ennek a léleknek gyökere az adorációból fakadt. S rögtön azt is hozzáfűzhetjük, hogy amíg ebben a lelkületben nem követjük őt, addig alig remélhetjük szociális programjának maradéktalan megvalósulását.

Ó, milyen elevenen élt e helyes rend szelleme a középkori ciszterci lélekben, amely pontosan előírta a szerzetesnek, akármilyen messi útról érkezett is, ha a zsolozsmázás idején lépte át a monostor küszöbét, hogy azonnal csatlakozzék az imádkozó szerzetesek kórusához és csak annak végeztével ülhetett asztalhoz, hogy a test

¹ Talán az első pillanatban meghökkenünk és túlzottan tartjuk a liturgia ilyenfokú hangsúlyozását. Azonban maga Szent Tamás, amikor a vallásosság erényéről tárgyal, tanítja, hogy bár ez szigorúan véve csak a kultikus cselekedetekre vonatkozik, de mert képességeinket behálózó valamennyi erényünket összefogja és Isten tiszteletére irányítja, helyénvaló valamennyi fölé emelni. (I—II, q. 81, a. 6.)

szükségleteinek is eleget tegyen. (Consuetudines I. n. 88; Nomasticon p. 171.)

Ezt a kort, melynek gyermekei vagyunk, a pozitivizmus és történelmi relativizmus tiszteletlenné tette. Nem is csodálkozhatunk rajta, mert aki folyton csak az embert és annak műveit szemléli, azon végzetesen erőt fog venni a kiábrándulás. Ebből következik, hogy az emberiség megváltásának mai problematikája a körül forog, hogyan tudjuk majd átvezetni a világot az elközelgő nagy csalódásokon, hogyan tudjuk majd visszaállítani megint a tisztelet szellemét és hogyan leszünk képesek visszaadni az emberek hitét saját jobbik énjükbe.

Úgy érezzük, csak egyetlen járható út van számunkra: újból meg kell tanulnunk az Evangélium első tanítását, melyet angyalok hirdettek az Úr Jézus bölcsőjénél: *Dicsőség a magasságban Istennek, békesség a jóakarátú embernek!* Mért folyik ma ismét szörnyű háború a földön? Mert elfelejtettük megadni a magasságbeli Istennek a dicsőséget! Amikor elhalkul a világon a liturgia hangja, akkor megfogyatkozik a lelkekben is a béke. Megint meg kell értetnünk a katolikus hitérettel, szervezetekkel és mozgalmakkal, hogy a liturgia nem luxus és nem romantikus esztetizálás, meg kell értetnünk a szerzetesekkel és papsággal, hogy liturgiára nem azért van szükségünk, mert buzgók, mert többek akarunk

lenni, hanem egyszerűen azért, mert teremtmények vagyunk. Be kell látnunk, hogy ez nem a középkorból ittmaradt anakronizmus, ráérő korok szent időfecsérlése, hanem a teremtett világ első kötelessége Teremtőjével szemben. Az Egyház Istentől rendelt első feladata, hogy a teremtett világ eme kötelességének az idők végezetéig hűségesen eleget tegyen. Ehhez az Egyház hú is fog maradni az utolsó napig, sőt azon túl is az egész örökkévalóságon át, akkor is, ha az egyháziak egy-egy részében időnkint el is homályosodik ez az eszmény.

Tehát először önmagunkban kell ismét megújítani az igaz Isten tiszteletének tűzét. Annak a tudatnak életté kell válnia bennünk, hogy Tőle jövünk és Hozzá megyünk, tehát mindent Érte teszünk; hogy Övé minden és Nélküle nem történik semmi; hogy csak Általa élünk, csak Vele győzünk és csak Benne boldogulunk. Ha-majd híveink lelkében megint a leborulásnak, az Istennel szemben való adakozásnak ez a tüze lángol és templomainkban a tiszteletadásnak e lángja csap föl az ég felé, akkor fogják ismét látni az emberek, hogy hol a világ világossága.

Önmagamért, önmagamért teszem ezt, hogy
káromlás ne érjen engem,
És dicsőségemet másnak nem adom!
Hallgass reám, Jákob és Izrael, én meghivottam;

Én magam, Én vagyok az első,
És Én vagyok az utolsó!

(Izaiás 48, 11—12.)

A teremtmények fölszentelése

És amint a hetedik pecsétet fölnyitotta, csend lön az égben mintegy félóráig. És látám a hét angyalt, akik Isten színe előtt állanak, és hét harsona adaték nekik. És más angyal jöve és megállta az oltár előtt aranytömjénezővel; és sok jó illatszert adaték neki, hogy minden szentek imádságaiból tegyen az aranyoltárra, mely Isten trónja előtt van. És fölszálla a jó illatszerek füstje a szentek imádságaiból, az angyal kezéből Isten előtt. És az angyal vevé a tömjénezőt és megtöltötte azt az oltár tüzéből, és leveté azt a földre; és lőnek mennydörgések és szózatok és villámlások és nagy földrengés. És a hét angyal, akiknél a hét harsona volt, fölkészüle, hogy megfújja a harsonát. (Jel. 8, 1—6.)

Az előző képből szemléltük Isten égi trónja előtt leboruló huszonnégy öreget s ebből azt a mélyértelmű igazságot olvastuk ki, hogy Isten abszolút értékének és szentségének fölismerése a teremtményben a tisztelet és imádás szellemét váltja ki. Ez minden liturgia kiinduló pontja, s a teremtménynek e szükségszerű magatartása ma-

gyarázza meg az emberi lélekkel veleszületett liturgikus igényt. Ez maga azonban még nem liturgia. Ebben a második képben új elemek jelennek meg: szolgálattelvő személyek és kultikus tárgyak: arany tömjénező, illatszerek, oltár és harsonák. Az Isten színe előtt az imádó magatartás külsőleg is látható cselekedetekben, anyagi dolgok bevonásával nyilatkozik meg. *Ennek a kinyilatkoztatásból meritett képnek értelme az, hogy a benső hódolatnak ki kell áradnia a testre és a látható világra is.* Itt kezdődik a liturgia: az egész ember hódolata Teremtője előtt. Az ember pedig test és lélek, sőt az ember jelenti azt is, ami az övé, hiszen elgondolhatatlan az őt körülvevő világ nélkül, elválaszthatatlan attól a kozmikus rendtől, melybe Alkotója állította. Ebből önként adódik két következtetés: *az Isten tiszteletében szerepet kell vállalnia a testnek is, s a fizikai világnak is szóhoz kell jutnia e hódolatban.*

A test és lélek viszonya mindig probléma volt az emberi gondolkodás számára, mert a kettő összeműködése oly titokzatos, a kettő széthúzása pedig oly félelmetes. A görög léleknek volt a legfejlettebb érzéke a testi szépség iránt. Ha az ember sokáig ül a vatikáni múzeum klasszikus görög aktjai előtt, szinte szentképnek nézi őket, az az érzése, hogy Isten ilyennek gondolta el az ember teremtő ideáját. Nem tudja megérteni, hogyan lehetett ennyi harmóniával megfaragni azt az

emberi testet, mely az eredeti bűn következtében külön törvénynek hódol, melyben annyi vadság és állatiasság lappang. Ezeken a görög szobrokon áttetszik a lélek, az anyag szinte eltűnik, annyira világít belőle a szellem. De ha az arcuk elemzésében mélyedünk el, hiába keressük rajtuk a keresztény vonásokat. A bánatnak valami végtelen finom árnyéka, lágy bú, leheletszerűen előmlő ifjú melankólia érzését kelti a legtöbbször. Azt mondhatnók, van bennük valami egészen evilági, ami önmagának mégsem elég, de hogy mi hiányzik, azt nem tudja megmondani. A görög lélek a kegyelmet nem ismerte, nem volt tudatában annak, hogy a jelen világban nincs helye a tisztán természetesnek. Ezért, ami a görög szobrász kezében istenien szép test, az a görög gondolat számára egy még szebb léleknek börtöne. Míg a klasszikus görög művészet a testet fölvitte az Olympusra s legszebb isteneit öltöztette föl vele, addig a görög bölcsélet mind jobban a mélységbe taszította, istenellenessé degradálta, melyet le kell vetköznünk, hogy újból fölcsillan hasson bennünk a szellem. Plotinosról egyenesen azt állítják, hogy szégyelte emberi testét.

Ez a két szélsőség azóta is kísért a világon. A kereszténységet is hányszor megvádolják mindkét felfogás hívei. Az egyik számára a kereszténység túl anyagi, tele van külsőségekkel, előírásokkal, szertartásokkal, szentségekkel és

fölvonulásokkal. Nem tudják, mit kezdjenek a megtestesülés tanításával. Azon meg végleg megbotránkoznak, hogy a föltámadt Üdvözítő, mikor földi küldetését befejezi és visszatér az Atyához, nem teszi le az örökkévalóság kapujában ezt a földi porhüvelyt, nem úgy tér vissza, ahogy elindult, mint „tisztá szellem“, hanem ezt a „sárdarabot“ most már az egész örökkévalóságon át megtartja magának.

A másik irány meg éppen ellenkezőleg folyton a miatt tesz szemrehányást a katolicizmusnak, hogy ellensége a testnek és a test örömeinek, hogy folyton csak a lélekre hívja föl a figyelmet s ezzel híveit alkalmatlanokká teszi az evilági föladatak megoldására, hogy aszkézissel összetöri a testet s csak a test összetörése, az anyag megsemmisítése árán hirdeti a lélek diadalát. Az egyik a kereszténységből láthatatlan, szellemi közösséget szeretne csinálni, a másik viszont tisztán hatalmi, evilági, fizikai eszközökkel uralkodó társaságot lát benne.

Ez a kettősség mélyen belenyúlik a hívek lelki életébe is. Van típus, mely hajlamos arra, hogy a hangsúlyt a külsőségre helyezze: képek, érmek, keresztvetések, számokkal kimutatható és folyton nyilvántartott teljesítmények, szép környezet és búcsújárások jelentik vallásos életének túlnyomó részét. Az ellentétes típus pedig lelki életében „racionalista“, irtózik az ú. n. „dologi

vallásosságtól"; az Istennel való találkozásokat szent titoknak fogja föl, melyet óvni kell a nyilvánosság tekintetétől. A vallásos élet számára Isten és a lélek viszonya s a kettő között semmi anyagi dolognak nincs helye.

E két szélsőség között áll a keresztény tanítás, mely ellensége a *Descartes* és a reformáció által elindított álspiritualizmusnak, de minden burkolt materializmusnak is. A német idealizmus elfordította a szellemet az emberi realitások világtól s a végén karnális materializmusba torlott. A katolikus tanítás azt mondja, hogy az *ember* test és lélek együtt, a *katolikum* pedig a láthatatlan természetfölöttiség megjelenése a látható világban. A test földből való, de a föld is az Isten alkotása. A testet nem börtönnek, hanem társnak, testvérnek teremtette a lélek számára. Sőt a test az eredeti bűn után és annak következtében sem vétkes, mert bűn csak ott van, ahol szándékosság és tudatosság van, ez pedig magában a testben nincsen. Bűn az emberben van, az pedig test és lélek együtt. Ez magának az Istennek is gondolata, mert mikor Fiát elküldi a földre, nemcsak emberi lelket teremt számára, hanem testet is alakít a Szűzanya méhében. Valamennyiünknek nemcsak a lelkét, hanem a testét is örök élettel jutalmazza. Ez magának Krisztusnak is a gondolata, mikor nemcsak emberi lelkét, de testét is megdicsőíti föltáma-

dása után; mikor az útjába kerülő embereknek nemcsak a lelkét, de a testét is meggyógyította, amikor nemcsak láthatatlan kegyelmeket osztogat, hanem saját testét és véréit is eledelül adja, amikor nemcsak azt tanítja, hogy ajtót betéve imádkozzunk Istenhez, hanem azt is, hogy a gyertyának mások számára is világoskodnia kell.

Amit e keresztény hitigazságok hirdetnek, azt tanítja a lélektan is. Test és lélek mélyen átjárja egymást, egymásba fonódik. Az ember nem tiszta szellem, de nem is állat, hanem anyag és szellem lényegi egysége létében is, működésében is. Ennek a viszornak egyik következménye, hogy *minél gazdagabb egy lelki tartalom bennünk, annál jobban átárad a testre is.* A lélek szomorúsága megnedvesíti a szemet, örvendezése elfátyolozza a hangot. Szívdobogás, ujjongás, gesztus követi minden mély lelki megrendülésünket. Az érkező édesanya elé kitárjuk karunkat s a messze távolban eltűnő hajó után lobogtatjuk kendőnket. S akiben a test nem jön valamiképen mozgásba, akinek arcára nem ül ki e metamorfózis, ott csak szavakat hallunk, de érezzük, hogy lélek nincs mögötte. Ha valaki a külső tiszteletadást elmulasztja, joggal következtethetünk a belső tisztelet hiányára is.

Amikor tehát a lélek Isten végtelen szentségét egyszer valóban megpillantja, amikor saját teremtményi léte és Isten előtti meghódolása

igazán lelki élménnyé válik számára, akkor ez a mély tisztelet átömlik az érzelemlámpára, előre lendül a keze és meghajlik a térde és felcsendül az ének: *Te Deum laudamus*... A belső, mély és gazdag vallásos áhítat elemi erővel tör át a testi szférába és megteremti a liturgiát.

Amit a valláspszichológia így megállapít, az már eleve folyik a teremtmény fogalmából is. A teremtmény ugyanis a maga egész valójával kell, hogy dicsőítse Alkotóját. Ámde az ember testből és lélekből álló teremtmény s e kettő a földi létben egymásba van fonódva, egymásra van utalva. Tehát az ember testével, hangjával, gesztusaival is dicsőíteni tartozik a Teremtőt. *S ez egyben a test megváltása és megszentelése.* Az eredeti bűnnek az lett a következménye, hogy amint az értelem elszakadt Istentől, ugyanakkor az akarat is elszakadt az értelemtől s a test is függetlenítette magát az akarat uralma alól. Ez az ember belső atomizálódása, mely a teljes fölbojlásba vezet. A rend akkor kezd helyreállani, amikor az értelem ismét meghajlik Isten előtt, majd folytatódik azzal, hogy az akarat ismét engedelmessé válik az értelemnek. Ez a folyamat ott éri el tökéletességét, ahol az imádó értelem és megilletődött akarat a testre is áttérjed; a *pszichikai és etikai* dicsőítést követi a *liturgikus* dicsőítés is: *a teljes ember hódol Istenének.*

Ebből az elméleti megfontolásból a következő igazságok folynak:

1. *Minden belső és őszinte élmény kifelé törekszik s egy neki megfelelő külső cselekedetben testesül meg.* A test föltámadásának dogmája félreérthetetlenül megmutatja a katolikus ideált: tökéletesnek lenni annyit jelent, mint tökéletes embernek lenni. Tehát vallásos életünknek sem csupán a lélek, hanem az egész ember a hordozója. Ezért hamis elv az, hogy a lélek Istennel való találkozásainak mindig kizárólag belső világunk láthatatlanságában kell lefolynia. Minden liturgiaellenes magatartás természetellenes, emberietlen és semmiképen sem katolikus.

Sokszor hallani azt az ellenvetést, hogy Isten tiszta szellem, akinek nincs szüksége gesztusokra, szavak halmazára, anyagi dolgok tömegére, melyeket a liturgia az Ő tiszteletére szentel. Az igaz, hogy Isten tiszta szellem, nincs szüksége anyagi dolgokra, de hódolatra sincs, sőt egyáltalán semmire és senkire sincs szüksége, annál inkább azonban az embernek, aki nem tiszta szellem. Csak úgy egészen emberi minden tevékenységünk, ha gondolataink és érzelmeink testet öltenek. A szeretet szeretetgyakorlatokban, az igazságosság igazságos cselekedetekben valósul. A mértékletesség, hősiesség, bölcsesség stb. gyakorlásához szükséges a külső cselekvés is. A „si

tacuisses“ elv hamis, mert nem bölcseséget takar, hanem a bölcsesség hiányát leplezi. De ugyanígy a belső tisztelet is külső tiszteletadásban éri el nagykorúságát, teljességét. Mit adhatnánk mi egyáltalán Istennek, ha nem szabad emberi cselekedeteinket?!

A *tiszteletadásnál* a következő szempont az irányadó. Istennek végtelen tisztelet jár ki, mi véges lények azonban képtelenek vagyunk végtelen tiszteletadásra. Ezért a tőlünk telhető leg többre vagyunk kötelezve. A megtisztelés külső formáinál figyelembe kell venni, hogy a külsőségek szimbolumok s mint ilyenek rendszerint spontán megnyilatkozásokra vezethetők vissza. Maga az emberi természet sugallta őket, ezért a lehető legtermészetesebbek és legkifejezőbbek. Így pl. a szellem hódolata és belső meghajlása legerőteljesebben a külső leborulásban és meghajlásban nyer kifejezést; a szív öröme ujjongásban és énekben tör elő; tiszteletünk jelül fölállunk, meghajolunk és karunkat mellünkön keresztbe fonjuk stb.

Magától érthető, hogy Istennel szemben is a tiszteletadásnak ezeket a módjait kell alkalmaznunk, mert az emberi természet mélyéből fakadnak. Vele szemben ezeket a szimbolumokat a legmagasabb fokra kell emelnünk és a legnagyobb komolysággal kell végeznünk. *Szent Benedek* atyánk erre tanít, mikor azt mondja, hogy ha

magasrangú halandó emberrel beszélünk, menyire ügyelünk a tisztelet kellő nyilvánítására, de sokkal inkább kell erre ügyelnünk, ha Istennel beszélünk. Liturgikus ténykedéseink közben, breviáriumunk mondásánál, még ha magunkban végezzük is, ne csak a szavakra és a szavakban rejlő gondolatokra, hanem testtartásunkra is ügyeljünk. Pamlagon heverészve, halk rádiózene mellett nem lehet zsolozsmázni. A Szentírás nem talál elég kemény szavakat az Istennel szemben való tiszteletlenség megbélyegzésére: „*Maledictus, qui opus Dei facit negligenter.*“ (Jerem. 48, 10.) Átkozott, ki hanyag az Úr szolgálatában! Negatív szabályul az következik ebből, hogy mindaz, amit akár magatartásunkban, akár cselekedeteinkben nem tartanánk megengedhetőnek egy magasrangú emberrel szemben, azt különösképen kerülnünk kell Istennel szemben.

2. *Minél mélyebb, átéltebb egy vallásos élmény, annál jobban mozgásba hozza és igényli a testi kifejeződést.* Akiben tehát nem él ez a liturgikus igény, arról azt kell mondanunk, hogy vallásossága nem igazán átélt, nem mélyen emberi, hanem hideg racionalizmus, sivár „kategorikus imperativusz” életének egy fiókjában, vagy gépies megszokottság, mely nem emelkedik a teljes emberi értékek horizontjáig. Hogy milyen valakinek az istenfogalma, belső vallásos élete, azt majdnem csálhatatlan biztonsággal liturgi-

kus magatartásából olvashatjuk le. Tehát annak magyarázatára, hogy miért nincs Magyarországon liturgikus élet, vagy ami van, miért oly szegényes és miért küzd ezer félreértéssel és megnemértéssel, itt találjuk meg a feleletet: még mindig hiányzik a lelkekből a komoly átélés, a lélek mélységes leborulása Isten előtt. Először megint el kell ültetnünk a lelkekben a tisztelet szellemét, azután el kell távolítani a szemekről a hályogot s meg kell tanítani az embereket az igaz Isten ismeretére.

3. *Minden liturgikus cselekménynek belső áhítatból, való átélésből kell fakadnia*, mert ha a külső nem a belsőből tör elő szervesen, nem annak túlcordulása, akkor elviselhetetlen a disszonancia. Ha ez tudatos, akkor *képmutatás*, mely önmagát lealjasítja, a szemlélőt pedig vérig sérti, mert a legszentebbet látja megcsúfolva. Ha csak hanyagság, azaz a külső cselekedetek a megszokottság mehanizmusából s nem belső megilletődöttségéből fakadnak, akkor *faragatlanság*, mely durvítólag hat önmagára, másokra viszont bosszantó, elkedvetlenítő hatással van. S ez áll nemcsak a pap viselkedéséről az oltárnál, hanem a kórusról, az énekről, a liturgikus ének és zene mind tartalmi, mind formai mozzanatairól is. Ezen a ponton hajótörést szenved minden vallásos tárgyú műalkotás, mely nem alkotójának vallásos átéléséből született; *az ilyen vallásos tár-*

gyú, de nem vallásos mű, mert a legmagasabb esztetikum sem tudja eltüntetni azt az űrt, ami a külső és belső között tátong. Tiltakozni kell minden olyan fölfogás ellen, mely a liturgiát mindenképen esztetizálásnak akarja elkönyvelni, hiszen zene, ének, mozdulat és dekoráció önmagában csupán az esztetikai rendben mozog s ennek még semmi köze sincs a liturgiához. A liturgikus szellemet tehát elsősorban nem a zene, ének és esztetikai kultúra teremti meg, hanem megfordítva, a lelkeket megint el kell vezetni a mély lelki átélések forrásaihoz s ha majd megszületett bennük a liturgikus igény, akkor kívánni fogják ennek minél tökéletesebb, esztetikailag is minél méltóbb kifejezését. Liturgikus mozgalmat nem lehet mesterségesen teremteni, az mindenütt magától születik, ahol mélyebb katolikus élet dobog.

Ebből a keresztény ideálból folyik az igazi testkultúra. A nagyböjt keresztjének tanítása: „porból lettél, porrá leszel“, csak húsvét tanításával válik teljessé: „ha együtt szenvedünk Krisztussal, vele együtt meg is dicsőülünk“. Az egész ember szenved és az egész ember dicsőül meg: a legmélyebb lelki szenvedés véres verejtéket sajtol ki a pórusokon s a legszellemibb imádság, a szemlélődés testi elragadtatásba lendül át. Ez a keresztény humanizmus gondolata az emberről. A szellem feladata, hogy az emberi lét

egységében magához emelje az anyagot s átlelkesítse a testet. Föladat, melyre vágyak feszülnek bennünk, s mégis emberi erővel meg nem oldható, ez az antik szobrok szomorúságának titka. Csak ha a szellem a kegyelem rendjébe emelkedik, akkor ragyog töretlen lélek a szemeken keresztül, akkor hevíti tiszta szeretet a szívet s illatozik át Isten dicsősége a testen. Akik ide eljutnak, azok Mózesként ragyogó arccal térnek vissza s a Tábor hegyén a test is lelket lehel. *Ez folyik valamiképen minden liturgikus cselekményben s így válik a liturgia az örök dicsőség folytonos előképévé*, amikor majd csak lélek s rajta keresztül Szentlélek ragyog testi valónkon. Ez a földből formált testünk fölszentelése.

Ezzel a liturgikus lélekkel állott az első ember a teremtés hajnalán szembe az egész világgal. Micsoda világtörténeti pillanat ez: először tekint *kegyelemmel átitatott szellem* nyitott szemekkel a teremtett mindenség arcába! Fölfedezi, hogy ő és a világ egymásért vannak teremtve, tehát kettős föladatot kell valósítania: fokozatosan szellemének hatáskörébe kell vonnia minden teremtett dolgot, ez lesz a *kultúra*, s ugyanakkor meg kell szervezni bennük is az Isten országát, valamiképen a kegyelem hordozóivá is kell őket avatnia, ez lesz a *kultusz*. Kibontakozik előtte az Isten terve, amely az embert a teremtés folytatójául szemelte ki: *Hajtsd uralmad alá a földet!*

(Gen. 1, 28.) Tehát a világ nem kész. Isten, mint a nagy mesterek, megtervezte és fölvázolta a nagy művet, azután rábízta munkatársára, az emberre, hogy azt folytassa és befejezze. Amíg az emberben él ez a hivatástudat, addig folyton járja a világot és találkozik a dolgokkal. Ez a találkozás a dolgok lényegének fölismerése. Minden dolog mélyén egy lényegi név szunnyad, amelyet a Teremtő írt belé. Ez a dolog Istentől rendelt hivatása, amellyel beleilleszkedik a valóságok nagy összefüggéseibe. De egyben minden valóság önmagán túlra is utal s egy fölötte levő valóságot szolgál, segít, hordoz hivatása felé. Minden kor újból és újból szembetalálkozik a dolgokkal, mélyebben fölismeri a beléjük írt nevet, ezért az egész történelmen keresztül folyton megismétlődik az a mélyértelmű jelenet, amelyben Ádám nevet ad a természetényeknek. (Gen. 2, 19.) Valahányszor az elragadtatott emberi ajkon elhangzik egy-egy név, mindannyiszor megszűnik a csipkerózsa egy varázslata s a dolgok kiemelkednek tehetetlenségükből, a bennük szunnyadó erők az ember kezében kultúrértékké nemesülnek.

A kegyelem újabb szemet kölcsönöz a szellemnek, amely még mélyebben tekint a dolgok lényegébe: a tűz lobogó lángja, a víz kristályos tisztasága, a hűsítő balzsam és gyógyító olaj mély természetfeletti igazságokat fordít le e világ nyelvére. Nemcsak egy rejtett név, egy gondolat

szunnyad bennük, hanem engedelmes készség is, hogy eme tulajdonságukkal természetfölötti valóságokat szolgáljanak, hogy a kegyelem alázatos hordárai, igénytelen postásai legyenek ebben a kozmikus rendben. Ez a dolgok újabb szólítása, *karizmatikus névadás*. Valahányszor elhangzik egy ilyen név, nyomában a dolgok magasabb rendbe lépnek át, szinte átlényegülnek s az ember kezében *kultusztárgyakká* válnak, hogy már ne csak az embert szolgálják, hanem az Isten láthatatlan országát pecsételjék bele a világba. Itt nyerik el a dolgok végső méltóságukat.

Az ember és a dolgok egymásért vannak. Szent Tamás páratlan mélységű meglátása átveszi a görög bölcsélet ama sarkalatos tételét, hogy ismereteink nem velünk születnek, hanem az érzékek útján kerülnek a szellem birtokába. Azaz nemcsak az ember lép a dolgokhoz a magá kettős hivatásával, hogy szellemének bélyegét süsse rájuk s hogy a kegyelem hordozóivá tegye őket, hanem megfordítva, a dolgok is az ember elé járulnak, hogy fölismerésük, szeretésük, átélésük által formálják, építsék és tágítsák a szellemet. Ezért a bölcséleti idealizmus sohasem vezethet mély emberi kultúrára, hanem csakis a szellem tisztelete a dolgok objektív rendje iránt. Ha az emberi szellem gőgösen, vagy szkeptikusan elvont kategóriáinak remeteségébe vonul vissza, akkor a dolgokat

elárulja és kiszolgáltatja az ember élvezeti és hatalmi örületének, a kultúra helyébe durva technikai szemlélet lép, mely a dolgokban csak az anyagot látja. Ugyanezt kell mondanunk természetfölötti életünkről is. A lélek élete itt is az érzékekre támaszkodik, természetfölötti világunk sem születik velünk, hanem kívülről jön; a kinyilatkoztatás emberi nyelven, a megszentelés emberi és dologi cselekmények által. Éppen azáltal nyilatkozik meg a természetfölötti rend példátlan nagyszerűsége, hogy szervesen épül bele a kozmikus világba s ezáltal természetfölötti életünk is egészen emberivé válik. Nemcsak az ember lép szentelő kézzel a dolgok elé és szervezi meg bennük a Teremtő gondolatait, hanem a természetfölötti rendbe emelt dolgok is építik, alakítják, gazdagítják bennünk az Isten országát. Ez a teremtmények hálája az ember fölszentelő gesztusáért. A megszentelt dolgok fizikai hatékonysága. Amikor a *házakat* áldjuk, ezt énekeljük: „Láttam kicsordulni templomból a vizet... alleluja, és mindazok, kikhez eljutott hulláma, megújultak és énekeltek: alleluja.” A *gyertya* megszentelésekor így imádkozunk: „Uram... a szent kereszt jele által oly áldást kapjanak, hogy bárhova helyezték, bárhol is gyujtsák meg őket, izzék el a sötétség fejedelmét”. Megáldjuk a *kenyeret*, hogy mindaz, aki magához veszi, ne csak teste, hanem lelke egész-

ségét is növelje. Szentelő kezünket az *olaj* fölé emeljük, hogy a türelem és erősség kenetivé váljunk. És a forrásból buggyanó tiszta *vízre* is áldást esdünk, hogy az eltikkadt vándorban a lét öröme újból hálát ébresszen Isten iránt. Imát mondunk a *tűz* fölött s így a szentelés ereje által mutatja az utat a fogyhatatlan Fényesség felé. A vizek fölé feszülő *hidakat* és a habokra sikló *hajókat* még szentelt vízzel is meghintjük, hogy az átkelés titokzatos percei alatt, mikor az elemek fölötti uralmunk oly kérdésessé válik, érezzük egy másik, egy sokkal döntőbb átkelés nyugtalanító valóságát s miközben tekintetünk a túlsó partra szegeződik, lelki szemeink elé egy másik part körvonalai rajzolódjanak. A kegyelem állapotában élő lélek ezáltal mindenütt titkos szövetségeseket talál. Minden dolog bizalmasan, ismerősen hunyorít feléje és foszforeszkáló útjelzővé válik, hogy el ne tévedjen a dolgok sokfélesége között, hogy természetes emberi örömei mindig az örökkévalók közé lendítsék, hogy soha ketté ne szakadjon benne az ember és az Isten országa. Ó, mennyire színes, gazdag és plasztikus így a természetfölötti élet! Milyen emberi és természetes, csupa ízes, illatos, egészséges életigenlés! Ebből látható, mennyire hamis a humanizmus tisztán „szellemi” vallásossága, mely vérszegény etikává sekélyesedik s ugyanakkor elárulja a dolgokat, amikor a világot magára hagyja, sőt tehetetlen-

ségét kiszolgáltatja az alacsonyrendű emberi erőknek. A kultusz fokozatosan visszavonul a sekrestyébe, onnét a szentélybe, majd a lelkekbe, ott is kizárólag a fogalmi rendbe, amikor pedig az élet sémába merevedett, az már a halál.¹

Ime tehát a túlcsondult belső élmény nem elégedhetik meg azzal, hogy extázisba hozza, mozgásba lendíti a testet, hanem ki kell áradnia

¹ Az Egyház liturgiája sohasem elégedett meg magával a templommal, hanem magáénak vallotta az egész világot. Körmeneteivel megszentelte az utcát, az utakra szentelt keresztet állított, megszentelte a vetéseket és vizeket, az útukra induló hajókat és kocsikat, a lakásokat és műhelyeket. Mindarra, ami az embert körülvette, láthatatlanul rá volt pecsételve az Isten országa. A liturgia pusztulásával nem csodálkozhatunk, ha a világ mindinkább laikussá, profánná lett, sajnos, sokszor ott is, ahol nem ellenséges hatalmak szorították háttérbe, hanem az egyháziak félnék, vagy éppen kényelmes magatartása sorvasztotta el a „külsőséges megnyilatkozásokat”. Lassan eltűnt a papi ruha is az utcákról, a papság civilben járt és civilben utazott, hogy az élet harctereiről eltűnjék az utolsó figyelmeztetés is, mely az emberek szétszórt figyelmét Istenre irányítsa. Még ma is gyakran hallani álpietásból fakadó érveket, hogy a papi talárt nem szabad kitenni harmadosztályos fülkék durva hangjának. Mintha a reverenda csak a szalonok üres bókjaira lenne szabva, mintha csak ünnepi ruha lenne!? Vajjon lehet-e azt állítani, hogy a katonaruha nem való a harcterek förgétegébe, hanem csak parádéra? Az egyháziak ruhája is elsősorban katonaruha, melyet látni kell, melynek kell, hogy sokan ellene mondjanak. Ne rejtőzzünk el a „hinterlandok” meleg fedezékeiben és ne felédjük el, hogy a papi talárt és szerzetesi ruhát csak belülről lehet beszennyezni. Minden pap mindenütt misszionárius, azaz tűzharcos. Mi vagyunk az oka, ha egészen laikussá lesz a nagyváros, az utca és a vonat...

az ember egész világára is. A gyermeki szeretet virágokat szed és odateszi édesanyja lábai elé, a hazafias érzés zászlóba hímezi lelkének színes érzelmeit, a szerelmes szív legkedvesebb tárgyait adja emlékebe a másik szívnek. Amikor pedig a vallásos lélek betelik Istenével, akkor hárfát vesz elő, virágot hint, gyertyát gyújt, illatos tömjént éget, szeretné átölelni az egész világot és odavinni Teremtőjének trónja elé s ott elmondani, amit oly szépen fejez ki a templomszentelés liturgiája: „*Domine, in simplicitate cordis mei laetus obtuli universa*“. Uram, nézd, szívem egyszerűségében ujjongva idehoztam eléd az egész világot!

A hegyek szikláiból oltárt farag, a gögös, robusztus tölgyekből padot ácsol, hogy alázatosan térdeljenek az oltár előtt, az állatok gyapjából liturgikus öltönyt készít, a ringó búzamezők minden szemét más hívő hozza az oltárra. Azután megszólaltatja az orgonát, meggyújtja sok szorgos méhecske viaszát, illatfüstöt bodorít az ég felé... Ime, mondtuk, a teremtett dolgok a maguk objektív értékével hirdetik Isten dicsőségét, s most a liturgia valamennyit hódoló templommá építi egybe az Isten trónja előtt s ennek az értékpíramisnak a csúcsára lassú méltósággal fölvonul az ember s ott a csúcson kezében kehellyé homorul az arany és a bor Istenné lényegül. El lehet-e képzelni méltóbb, Istennek tet-

szöbb imádást, hódolatot a teremtett világ részéről? Ezt teszi a liturgia. A teremtmények néma hódolatát, az értékek objektív hierarchiájának Isten-imádását fölemeli egy magasabb rendbe, kezébe veszi és mint a megkeresztelendő gyermek helyett a keresztszülő — emberi nyelven s emberi alakban mondja el Istennek hódolatukat.

A szobatudós és nagyvárosi ember mindezt már nem érti, mert amerre csak néz, mindenütt emberi kéz alkotásaival találkozik a szeme. Csak a másodrendű ok, az ember áll előtte ezer alakban, de sehol a *causa prima*, mindenben az ember kezének nyomai és sehol a *vestigium Dei*. Problémái is szobaproblémák, kenyérgond és idegfeszültség; látóköre egy utcasaroknyi, vagy egy világító-udvar terjedelme. Ezért mindinkább vész belőle a liturgikus igény.

Isten szabad természete és a vele közösségben élő ember azonban továbbra is üli a szent liturgiát. Megérezzük, hogy a természetben nincs soha tiszteletlenség, nincs operett, csak opera, nincs vigyorgás és hahotázás, csak tiszta, szelíd mosoly, nincs paródia, hanem alázatos hódolat. Minden csupa méltóság és fenség. S van-e szentebb dolog, mint leolvasni, meghallani a dolgok istendicséretét? Megragadó bájjal maga a Szentírás fedi föl szemeink előtt e titkot: *„Ki elküldi a fényt s az elmegeyen, és ha hívja, remegve enge-*

delmeskedik neki. A csillagok örömmel ragyognak őrhelyükön, ha hívja őket, azt mondják: Itt vagyunk! — és készséggel ragyognak alkotójuknak". (Bar. 3, 33—35.) Vannak-e fenségesebb percei muló életünknek, mint amikor ránézek az ágaskodó fenyőre s azt mondom: a te neved föl-felé! Ránézek a csillagokra s megkérdi a lelkem: mi a neved? S visszaüzeni, hogy Rend! Hallgatom az erdő halk beszédét s egyre suttozja: Titok . . . Megállok kitárt ablakom előtt a sötét éjben s egyre nevezgetem: te vagy a Csend, a tiszta teremő Csend . . . S a szél cirógatja az arcom és susogja a fülemben: Vagyok a mozgás, az erő. Kis pók szövő szálát szép szimmetriában s én betűzgetem: Az Isten bölcs, az Isten bölcs. Ezt teszi a liturgia minden istenáldotta napon, mikor a *Laudesben* végigjárja a teremtett világot, megáll a dolgok előtt és mindegyikre ráköszön: *Benedicite . . . Laudate!*

Ó, mily fölséges nevelő erő van ebben. Az ember kilép saját kicsinyes énjéből, kilép gondjainak, karcólódásainak sajjásaiból és a kozmikus rend nagy összefüggésébe áll. Amikor a teremtett dolgok között elfoglalja a helyét, akkor nyeri el legnagyobb méltóságát, mert a dolgok Isten felé való ágaskodásuk közben vállukra veszik s fölemelik az embert, föl a lét ormára s ott a csúcson az egész teremtett mindenség egyetlen visszafojtott sóvárgással esdi: *Konszekrálj! Lé-*

*nyegíts át! Mondd el, amit én nem tudok elmondani! Emelj föl és szentelj Istennek!*¹

Tehát a gazdag belső átélés visszafoghatatlanul árad ki a látható világba. Ez számunkra nemcsak a pszichológia vastörvénye, hanem egyben feladat is, melyet tudatosan valósítani kell. Belső értékekkel át kell formálnunk a dolgokat, a testre és a külső világra rá kell ütni a szellem bélyegét. Ennek az igazságnak fényében jogossá válik az így értelmezett testkultúra és sport, értékessé lesz a civilizáció és itt van végső értelme a művészetnek is, ami a művészi élmény túlcsoordulása. Ez a kultúra legmagasabb foka, mert a műalkotáson keresztül szellem, isteni fény árad a világba. Ha valahol a csákány alól műalkotás

¹ Hogy ez mennyire valóság és nemcsak Szent Ferenc Nap-himnuszának mindent megszemélyesítő poézise, annak szemléltetésére elég a húsvéti liturgiából a gyertya, a tömjén és a keresztvíz szentelésének fölséges szövegét idézni. Itt a liturgiában dobog a hamisítatlan katolikus vallás, mely nem csupán pszichológiai és morálizálás, hanem valamennyi teremtmény szent testvérisége s a kegyelmi ember kozmikus papsága:

„Ennek az éjnek kegyelmében fogadd tehát, Szent Atyánk, e tömjénnek esti áldozatát, melyet Szentegyházad a méhek művéből, e húsvéti gyertya ünnepélyes fölajánlásával szolgáló keze által neked bemutat. Ámde már ismerjük e viaszoszlop dicsőségét, melyet az Isten tiszteletére föllobbanó tűz meggyújt. Mely ámbár részekre bomlik, a kölcsönvett fényből mindazonáltal semmit sem veszít, mivel az olvadó viasz táplálja, melyet a méhanya készített e drágalátos szövetség anyagául”.

A keresztkútnál így énekel: „Legyen e teremtmény szent és büntelen, ment az ellenség minden támadásától

romjai kerülnek elő, egyszerre titokzatos forrás fakadását érezzük. Vagy valahol az őserdőben faragott kőre találunk, meghatódik a lelkünk, mert egy magasabb világ nyomaira bukkantunk. Azonban nem ez az Isten végső szava a világhoz. A jelen világrendben a teremtett dolgok nem akkor érik el végső méltóságukat, ha a szellemnek lesznek hordozói és a lélek eszközeivé válnak, mert van a léleknél is magasabb: a *Szentlélek*, és van a szellemnél is szentebb valóság: a *kegyelem*. Vele szemben pedig az egész világ: a test és lélek is, a szellem és kultúra is, az élet is csak „test”, vagy ahogy az Evangélium plasztikus kifejezése mondja: „caro”, hús. S íme, ez a *Pneuma*, a Szentlélek a liturgikus cselekedeteken ke-

és tiszta minden gonoszság távozása folytán. — Legyen élő forrás, újjászülő víz, tisztító hullám, hogy mindazok, akik majd ebben az üdvöthozó fürdőben mosakodnak, bennük a Szentlélek működvén, a tökéletes megtisztulás kegyelmét vegyék.

Megáldalak tehát víznek teremtménye, az élő Isten, az igaz Isten, a szent Isten által; Isten által, ki téged kezdetben szavával a szárazföldről elválasztott, akinek Lelke fölötted lebegett. Aki téged a paradicsomi forrásból fakasztott és neked meghagyta, hogy négy folyamban az egész földet megöntözzed. Ki téged a pusztában keserűségedből megédesítve ihatóvá tett s a szomjazó népnek a sziklából fakasztott. Megáldalak Jézus Krisztus, az ő egyszülött Fia, a mi Urunk által, ki téged a galileai Kanaában bámulandó csoda által hatalmával borrá változtatott. Ki lábával rajtad járt és kit János a Jordánban benned megkeresztelt, ki téged vérrel együtt oldalából ontott, és ki tanítványainak megparancsolta, hogy a hívőket benned megkereszteljék...”

resztül árad bele és foglalja le magának ezt a látható világot. A természetfölötti élet, Isten belső világának titka, a kegyelem által ömlik az emberi lélekbe, a lélekből az emberi testre és a testen keresztül a liturgikus tevékenység által szétárad a dolgok kozmikus rendjében. Ha valahol a bantu-négerék között az őserdők kellős közepén egyszerre énekelni kezdik a *Tantum ergo* s a csengetyűszóra meghajolnak a civilizálatlan koponyák, úgy érzem magam, mint ahol egyszerre szent és titokzatos forrás fakad végtelen mélységekből. Ez a forrás értékesebb és szentebb, mint *Beethoven IX. szimfóniája*, mert rajta keresztül nemcsak szellem, hanem Isten szelleme áradt a világba.

Tudjuk, hogy a test is föl fog támadni és részesül az örök dicsőségben, sőt a Jelenések könyve azt is sejteti velünk, hogy Isten akkor majd új eget és földet teremt. Milyen lesz ez és miként történik, nem tudjuk, nem is sejtjük, csak arra következtethetünk, hogy minden át lesz itatva természetfölöttivel, mindentől Isten végső szava, az örök dicsőség ragyog majd elő. Ennek az állapotnak látjuk valamimódon előképét a liturgiában, melyben a dolgok kilépnek természetes, profán, evilági jellegükből s a szellem, sőt a természetfölötti világ légkörébe kerülnek, természetfölöttiség csordul végig rajtuk, másik világ fénye csillan a dolgokon, a testi valókon kereszt-

tül, s ebben a folyamatban már lassú méltósággal átnyúlik minden a túlsó partra.

Végül, ha a dolgoknak egészen a mélyére akarunk járni, azt kell mondanunk, hogy a liturgia Isten belső életének titkait is megsejteti velünk. Valamiképen állítható ugyanis, hogy az Atya háromféleképen mondja ki az Igét. Amikor öröktől fogva szüli egyszülött Fiát, akkor az Atya végtelen lényege, tökéletessége egy vele egylényegű Igében tükröződik. Szinte azt mondhatnánk, hogy Isten végtelenül gazdag belső életében is a kimondott ige tökéletesebb, mint a csupán elgondolt, mert minden, ami Istenben van, szükségképpen van és abszolút tökéletes. Azután a megtestesüléskor az örök Igét belemondja a világba, mert tudja, hogy a láthatatlan Isten számunkra, érzéki lények számára megfoghatatlan, elmosódó. Isten tehát megtalálja a módját, hogy emberi alakban jelenhessék meg közöttünk, emberi testben éljen és emberi szavakat mondhasson. Végül ugyanígy mondhatjuk, hogy a teremtés ismét más igéje Istennek a világban, ahogy a szentatyák, talán helytelen exegézissel, de mély értelemmel tanítják: *in principio creavit Deus . . .* Isten az Igében teremtett mindent. A dolgok Isten örök Igéjének egy-egy töredék szikrái, melyek a véges világban világítani kezdtek, mindmegannyi Isten egy-egy „legyen” igéje a mulandó létben.

Nos, a liturgia szent szolgálatában nem te-

szünk mást, mint visszaadjuk Isten e hármasságának igéjét. A túlsordult belső imádásnak sem elég a szellem némán hódoló magatartása, hanem azt meg kell fogalmaznunk; el kell mondanunk, ki kell énekelnünk magunkból, mert érezzük, hogy így tökéletesebb. Azután mondhatjuk a liturgiáról is, hogy az is az ige megtestesülése, Isten titkainak látható megjelenése, elbeszélése, bemutatása. A liturgia minden cselekménye Krisztus közöttünk maradt folytatása, az Úr gesztusainak továbbélése, szavainak folytonos visszhangja. Végül pedig, amikor a kozmikus világ élettelen dolgait is befogja szent szolgálatába, akkor e kicsiny virágszirmokat visszahullatja az Atya ölébe, eme igénytelen igéket visszamondja a Teremtőnek.

Ez az egész Zsoltáros-könyv záróakkordja: a 150-ik zsoltár. Letérdelek Isten oltára előtt. Fölöttem lassan szétnyílik a templom boltozatos homloka és fölötte újabb templom tornyosodik fölém. A lét halk áramában úszni kezdenek körülöttem a csillagok Isten trónja alatt... látom a hegyeket, amint megkövülten állanak az áhítattól... látom a napot a hangtalan hódolat ragyogásában... látom a tengert sötétkék ünnepi palástban... látom a völgyben tovatűnő patak ezüstös szőnyegét, amint Isten lába elé gördül. Hallom a szél orgonájának bűgését... hallom a virágok halk harangozását... és hallom egyre a

szívem szabályos dobogását. Ekkor egyszerre megértem, hogy minden teremtett dolgok csak hangok és értékjegyek, hangjegyek és hangközök, de a ritmust hozzá az emberi szív dobolja. Megértem, hogy a ritmust én adom, hogy a világmindenségben a dallam én vagyok, az ember, ennek a kozmikus rendnek királyi zsoltárosa. A dolgok egyszerre üzenetté válnak és világitani kezdenek a lét kicsiny szentjános-bogárcái . . . *ut in omnibus glorificetur Deus!* Hogy minden Isten dicsőségét hirdesse!

Az Elsőszülött hódolata

Aki győzelmes lesz, annak megadom, hogy velem üljön a trónomon; amint én is győztem és Atyámmal ülök az Ő trónján . . . És minden teremtményt, amely az égben van és a földön és a föld alatt, és amely a tengeren és abban van, mindezeket hallám, amint mondták: A trónon ülőnek és a Báránynak áldás és tisztelet és dicsőség és hatalom örökkön-örökké! És a négy élőlény mondá: Amen! És a huszonnégy vén arcra borula és imádá az örökkön-örökké élő. (Jel. 3, 21; 5, 13—14.)

Az Isten iránti hódolat legszebb kifejezése, a teremtmény imádásának és Teremtője előtt való leborulásának legfölségesebb megnyilatkozása

az Egyház délutáni imádsága, a *vesperae*. Con-
tardo Ferrini, a szentség hírében elhúnyt egye-
temi tanár írja, hogy nem tud elképzelni imád-
ság nélküli emberi életet: hogyan lehet fölébredni
a nélkül, hogy a lélek Isten mosolyával ne talál-
koznék és hogyan lehet nyugovóra térni úgy, hogy
ne hajolna Krisztus kebelére? Amint az egyes
léleknek megvan a maga Istenhez való emelke-
dése a nap fontosabb szakaiban, főként a munka
utáni esti csendben, ugyanígy a közösségnek is.
Az Egyház eme esti imádsága a „psalterium ad
vesperas”. Itt maga Krisztus, az örök főpap áll
az Atya elé, hogy bemutassa Neki a liturgikus
hódolatot. Arról volt szó főntebb, hogy az egész
embernek hódolnia kell Isten fölsége előtt. De ki
merné magáról állítani, hogy ő egész ember? Ki
ne rettegne attól, hogy kezeivel bepiszkolja és
profanizálja az Istennek szentelt dolgokat? Aki
egyszer rásejtett arra, hogy ki az Isten és aki
önmagában átélte, hogy mit jelent embernek len-
ni, annak lelkében már homályosan földereng a
papság eszméje: olyan valaki, aki közvetítő
Isten és ember között. Vallás papok nélkül,
kultúra oltár és áldozat nélkül természetellenes,
fölületes, dekadens korok találmánya. A papság-
nak azonban csak akkor van értelme, ha az ré-
szesedés egy olyan valakiben, aki lényegénél
fogva pap, aki Istent és embert önmagában kap-

csolja össze, akinek hódolata tökéletes az Isten előtt és mégis teljesen emberi. Ilyen főpap az Úr Jézus Krisztus, igaz Isten és tökéletes ember. *Mert Isten*, amikor elérkezik földi életének alkonya, „venit ad vitae vesperam”, megalapítja az Oltáriszentséget. Ennek emlékére nevezték hajdan a vesperae „Eucharistia lucernaris”-nak, vagy más néven „gratiarum actio vespertina”-nak. *Mert ember*, fölmege a keresztre és elvégzi életének legszentebb illatáldozatát, amikor kieleheli lelkét a keresztt oltárán; erre emlékeztet e zsolozsmarész délutáni időpontja.

Amint Krisztusban istenség és emberség egyesül, úgy fonódik össze az *utolsó vacsora* és a *kereszt áldozatának* misztériuma. Amikor kezébe veszi az utolsó vacsorán a kelyhet, e szavakat mondja: „*Ez az én vérem, az újszövetségé, mely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára*”. (Mt. 26, 28.) E szavak már a keresztt árnyékában hangzanak el. Ezért szövődik eggyé a szentmise és a vesperae liturgiája is. Mindkettőnek középpontjában a keresztt áll. A *szentmisében* megjelenik előttünk az ember-Krisztus, aki szolgálai alakot vett magára és egészen a kereszthalálig alázza meg magát: „*humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis*”. A teremtmények elsőszülötte ezáltal engeszteli ki Istent a világgal. A *vesperae*ben már istenségének fényében ra-

gyóg, elsőszülöttsége már csak halvány visszfénye egyszülött fiúságának: együtt uralkodik az Atyával. Mintegy az előző szavak beteljesítése: mert megalázkodott, azért fölmagasztalta Őt az Atya: „propterea exaltavit illum Deus et dedit illi nomen quod est super omne nomen“. Ennek a gondolatnak kifejezője az a tény is, hogy a keleti liturgia ma is minden alkalommal a 140. zsoltárral kezdi a vesperat e szavak miatt: „*Imádságom legyen kedves előtted, mint az illatáldozat, kezeim feléd tárása, mint az esti áldozat*“. A kereszten kezeit széttáró Üdvözítő életének esti áldozatát mutatja be az Atyának. A nyugati egyház szeme előtt is megjelenik a kereszt, innét az oltárról emelkedik föl, de szinte elvesz a végtelenben, fölé egészen az Atya trónjáig, Krisztus rajta már nem szenvedő, hanem megdicsőült, a töviskoszorú királyi koronává lett és a kereszt uralkodói trón: „*regnavit a ligno Deus*“.

Tudjuk, hogy Isten mindenütt jelen van s mégis, mikor Róla beszélünk, föl szoktunk tekinteni az égbe. Van ennek is mély értelme, de ha már emberi szemekkel akarjuk Őt látni, akkor közelebbre kellene tekintenünk. Isten elsősorban ott van, ahol Krisztus. És hol van hozzánk legközelebb Krisztus? Az Egyházban. És hol nyilatkozik meg számunkra legközvetlenebbül az Egy-

ház? A liturgiában. At akarjuk élni a *Jelenések könyvének* főséges látomását? Látni akarjuk a Trónonülőnek szentségét és a Bárány méltóságát? Be kell lépnünk a liturgikus térbe, részt kell vennünk az Egyház ünnepélyes vecsernyéjén, akkor mindez valóság lesz számunkra.

Először az Isten trónja jelenik meg szemeink előtt: *az oltár*. „És a királyi széken ült valaki”. (Jel. 4, 2.) Milyen találó, mennyire ámulatos szemléltetése ez az Isten láthatatlanságának. Jákob szeme előtt is megnyílik az ég, létra ereszkedik alá, melynek csúcsán áll és beszél „valaki”. Mózes égő csipkebokrot lát s belőle szól hozzá „valaki”. Izaiás még mélyebbre tekint, látja az Úr környezetét, a szeráfokat, látja az Úr trónját, sőt palástjának szegélyét is, de magából a titokzatos arcból nem lát semmit. Számára is titokzatos marad az a „Valaki”. Igen, mindennel így vagyunk, a jelenségek láthatók, a valóság láthatatlan. A legnagyobb Valóság a legláthatatlanabb. Ha nem lenne semmi, Isten akkor is volna, ha csak egy porszem lenne az egész mindenségben, Isten akkor csak „ott” volna, de változatlanul és egészen volna. És mindenütt, ahol valami van, „ott” van az Isten. Amikor a dolgokat megérintem, Isten láthatatlan teremtő és fönttartó erejével érintkezem.

Isten azonban nemcsak teremtő és fönttartó,

hanem *megszentelő* is, azaz belső életéből titokzatos áramlás sugárzik a világra. A dolgokon át szintén Beléje látok, de általuk csak a teremtményekre vonatkozó eszméit ismerem meg, a szentelésekben azonban Ő maga jön felém s belső életének titokzatos ígéit írja rá a dolgokra. Természetes jelenségeket természetfölötti valóságok ajkává avatja. A szavakat is fülemmel hallok, de szellememmel értem meg, hasonlóan ehhez a szentelések is érzékeimen és emberi szellemem kapuin át hozzák Isten titkait a lelkembe. Mivel pedig minden szentelés az oltárról ered, ezért az oltár valóban Isten belső életének titokzatos trónja. És ha az egész mindenségben csak egyetlen konszekrált oltár lenne, a megszentelő Isten trónja csak „ott” volna. Ilyen lelkülettel kell minden oltárra tekinteni s a jelenség mögött meg kell látni a valóságot. Ezért kívánja meg a liturgia, hogy valahányszor elhaladunk az oltár előtt, rövid megállással, főhajtással vagy térdhajtással üdvözöljük a Trónonülöt. Ezért kell az oltárnak különösen ragyogó tisztaságban tündökölnie, ahol semmi hanyag szennyező, gondatlanságnak nem lehet helye! *Deus dedit nobis sensum.* (1 Jn. 5, 20.) Ehhez természetfölötti érzék kell!

A trón és az élőlények között egy másik trón áll, rajta a *Bárány*, aki olvas az Élet lepe-

csételt könyvében. (Jel. 5, 6—8.) Krisztust látjuk teljes főpapi ornátusában „arany gyertyatartók között, bokáig érő ruhába öltözve és mellén arany övvel körülövezve”. (Jel. 3, 13.) A naív realizmus talán itt is fönnakad a jelenségek bozótjában. Csak embert lát, talán törekeny, jelentéktelen embert, akiben olyan nehéz elképzelni Krisztust. De hát itt nem elképzelésről van szó! Ez a szemléleti mód Krisztusban is oly nehezen tudta meglátni az Istent s a kereszten függő Bárányban az Isten Fiát! A papi lélek karizmatikus pecsétje valóban Krisztust jeleníti meg közöttünk, az ajka Krisztus ajka, amikor szentel, a keze Krisztus keze, amikor bűnöket bocsát. Most pedig az Atya trónja előtt álló Bárány, aki végzi a szent liturgiát. Körülötte az oltár felé fordult hosszú sorokban „élőlények” és „öregék” teszik teljessé az égi udvartartást.

Majd megszólal a *Hang* és testfölötti anyagtalanságával tölti be az egész liturgikus teret: *Deus in adiutorium meum intende!* A történelmi létben álló Krisztus könyörgése az Atyához: „Istenem, legyen most gondod az én segítségemre!” Hódolni akarok Neked, dicsőíteni akarlak Téged, de erre sem vagyok képes a Te kegyelmed nélkül! — Ebben a pillanatban kereszttek rajzolódnak, kereszttek szelik át a levegőt, a kegyelmet közlő szent kereszt, a titokzatos T betű (Ezek.

9, 4.) rajzolódik a homlokokra. Nyomában megmozdul az egész kórus, előre lendülnek a karok, azután keresztbe fonódnak, fehér lebernyegük szeráfi szárnyakként suhog. Elnyujtva, légiesen egyetlen *Hang* kúszik könyörgőn valamennyi ajakról a Trón felé: *Domine ad adiuvandum me festina!* „Uram, siess segítségemre!“ Talán bánt valaki? Senki. Talán ijeszt valami? Semmi. Talán az embersors bizonytalanságában vergődsz? Nem. Talán betegség, nyomorúság, szenvedély szorongatja torkod? Most az sem. Hiszen tele vagyok örömmel! Ünnepelni jöttem! A szívem csordultig jubilusokkal és neumák csicseregnek lelkeim négy hangvonalán! Hát akkor? Uram, imádkozni akarok és azt sem tudok a te segítséged nélkül! Aldani és magasztalni akarlak Téged, de csak a te erőddel jut el a hangom Hozzád! Különben csak hang marad és Neked nincsen füled, csak gesztus marad és Neked nincsen szemed, csak öröm marad az én szívemben, de Neked nincsen szíved. Különben csak ember leszek, talán kultúrember, de akinek nem Te leszel az Istene; csak én leszek és az imádságban sem találkozom Veled. Igen, mert nem elég az értelem okoskodása a hit fénye nélkül, nem a szív hangulata természetfölötti szeretet nélkül, nem a szép szavak áradó zenéje, sem a természetes ember minden erőlködése Isten kegyelme nélkül.

Isten szívéhez kegyelem a kulcs. Ennek híjával fata morgana, csalóka délibáb és alanyi érzelmeink kivetítése minden istenélmény. Csak köbaltájában bízó lapos koponyában születhetett meg a pelagiánus teológia, mely Isten és a teremtmény közötti szakadékon Isten nélkül akart átkelni! E torz eretnekségtől kezdve minden liturgikus imádságát ezzel a könyörgéssel kezdi az Egyház és miközben elnyújtott sóvárgással lebeg a hang az ég felé, mélyen meghajlik az egész kórus. Ahol az ember könyörögni kezd, ott kezdődik a liturgia, mert a könyörgés meghajlás, amikor pedig az ember megalázkodik Isten előtt, akkor már dicsőíti is Őt.

A recitativo kezdetét veszi, a melódiák egyenletes hullámozása lassan elmosza a tér korlátait körülöttünk, tudatunkból kiesik az idő, csak a végén vesszük majd észre, mikor újból visszatérünk a mulandó létbe, hogy óránk közben előreszaladt. A próféták már befejezettek látták a jövőt, a liturgiában szintén ez történik, sőt itt a múlt is jelenné válik. Mikor az örökkévalóság sugarai hullanak a történelemre, akkor mintegy kémiai folyamat indul meg abban, csak az összefüggések maradnak meg az események között, de az „előbb” és „utóbb” kioldódik belőlük. Most az Isten trónja előtt, az örökkévalóság foglalatában időtlenül jelenik meg előttünk a történelem:

I. kép: A Cél misztériuma.

109. zsoltár.

1. jelenet: A titokzatos Király.

Az Atya szentségének és méltóságának teljes fényében ül trónján. Előtte áll a Fiú az Atya fényözönében és minden sugarat visszaragyog Reá. Ekkor fölhangzik az Atya szava:

Ülj jobbomra mint társuralkodóm. Kezvedbe adom kormánypálcámat, mert egyenrangú uralkodóvá tettelek velem. Erőm segítségével le fogod győzni összes ellenségedet, kik majd számolyként borulnak lábaid elé!

„Donec ponam inimicos tuos...” Elhangzott a titokzatos szó, ez a misztikus *donec*, Isten szava, melyet belekiáltott a történelembe s azóta folytonosan hangzik. Amikor szabad térségen elkiáltunk egy szót, az útjára indul és eljut egy pontig, ahol többé már nem hallható, a szó ott végetért... Az Atya egyetlen Igét mond bele az örökkévalóságba s ennek nincsen vége. Ez a Fiú. Azután belemondott egy szót az időbe, ez a „donec”, amíg ez hangzik, addig tart a történelem. Az a pont, ahol már nem hallatszik, az lesz az ítélet. Titokzatos szó, Isten láthatatlan angyala, aki szétválasztja a világot. Ez a „donec” egyszer, életünk valamelyik pontján mindegyi-

künkkel találkozik és abban a pillanatban örök sorssá válik számunkra! *(A színen láthatóvá válik az egész történelem a Fiú győzelmének napján; már csak kétféle ember marad: akik meghódoltak Előtte, vagy akiket legyőzött, jobb és bal lábának zsámolyai.)* Az Atya szava zeng tovább:

Egész tekintélyem a tiéd hatalmadnak napján szentségednek ragyogásában, hiszen velem egyenrangúnak szültelek a hajnal első csillaga előtt. Mielőtt bármi lett volna, Te vagy!

„Ante luciferum genui te...” A teremtés első szava: Legyen világosság! Ezzel megkezdődött az idő: a folyamatos kezdet, a teremtett kezdet állandó fönntartása. A kezdet előtt pedig az örökkévalóság áll: a teremtetlen Fény! Az örökkévalóságban pedig a születés is örök. „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige.” (Jn. 1, 1.)

A teremtés második szava is éjjel, karácsony éjjelén, a hajnal első csillaga előtt hangzott föl. Legyen világosság! „És a világosság a sötétben világít, de a sötétség föl nem fogta.” (Jn. 1, 5.) Ez az Istenember kettős születése, a teremtetlen Fény misztériuma: Isten az Istenből, Fény a Fényből, igaz Isten az igaz Istenből, Fiú és nem teremtmény, egylényegű az Atyával, aki által

minden lett... „Ő volt az igazi világosság, mely megvilágosít minden világra jövő embert. A világban volt, és a világ ő általa lett, és a világ őt meg nem ismerte.“ (Jn. 1, 9—10.) O vere misera nox!

2. jelenet: A titokzatos Pap.

A Fiú ünnepélyes méltósággal fölmegey a trónra és helyet foglal az Atya jobbjá felől. Az egész mennyei udvar földig borul előttük és zeng a másvilágivá tisztult öröm, az öröm egy külön valósága, mely az Isten látásából fakad, a reflexió nélküli boldogság, melynek szinte semmi köze sincs a tisztulatlan földi érzelmekhez: „A trónon ülőnek és a Báránynak áldás és tisztelet és dicsőség és hatalom örökkön-örökké.“ Ekkor hangzik el az Atya második szava:

*Megesküdtem és meg nem bánom soha:
Te pap vagy mindörökké Melkizedek
rendje szerint!*

„Juravit Dominus et non poenitebit eum...“
Lélekzetelállító csend égen és a földön: *Isten megesküdütt!* Hát lehetséges ez? Hiszen esküdni annyit jelent, mint a fölöttünk levő Istent tanúsággul hívni. De Isten fölött már nincsen senki, akire hivatkozhatnék. Tehát itt tulajdon lényegét veti latba azért, amit most kimond! Sőt még tovább megy. Azt gondoljuk, hogy az esküt már

nem lehet tovább fokozni, de íme, ezzel sem éri be az Úr, hanem hozzáteszi még: nem bánom meg eskümet! Mi hát ez a kijelentés, ami még az Istent is extázisba hozza? *Te pap vagy mindörökké!* Ó, ha úgy tudnánk mi is a papságra tekinteni, ahogy Isten tekint rá! Pap vagy, tehát ember vagy, de olyan ember, aki beléphet Isten titkainak terébe s ott szót emelhet mások érdekében. *(A színen megjelenik Aron és levágott állatok véréért hinti az oltár körül. Közben az Úr hajdani szavának visszhangja hallatszik: A bakok és tulkok véréért nem kedvelem... Irgalmasságot akarok és nem vágóáldozatokat...)*

Te pap vagy *Melkizedek* rendje szerint: kenyeret áldozol, mert a te tested étel, és bort áldozol, mert a te véred ital. Krisztus főpapi ornátusban az Atya felé tárja kezét értünk könyörögve; megdicsőült testén a sebhelyek ragyogni kezdenek, mint a drágakövek: *Atyám, áldozatot és ajándékot nem akartál, de tested alkottál nekem; égő- és bűnáldozatok nem tetszettek neked. Akkor mondtam: Ime, Atyám, jövök!* (Zsid. 10, 5—7.) Közben egészen halkán az Atya távoli hangja visszhangzik: *Megbántam, hogy embert teremtettem a földön!* (I Móz. 6, 6—7.) De aztán elnyomja egy ujjongó szózat: *Megesküdtem és meg nem bánom soha: Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint!*

3. jelenet: A titokzatos történelem.

Király — Bárány — Pap, e három együtt az Istenember. Az örök tróntól a keresztségig, a keresztről az örök trónra vezet az útja. A király jelenti a *hatalmat*, a pap az *igazságot*, a bárány a *gyengeséget*. Hatalmát fönt hagyta égi trónján, igazságát gyengeségbe rejtve jött el közénk: „Semetipsum exinanivit formam servi accipiens.” (Filipp. 2, 7.) Az ember rémulten feszegeti ezt az igazságot, mert a történelem döbbenetes titkát rejti: *az Igazság hatalom nélkül és a hatalom Igazság nélkül folytonos találkozásban vannak.* Ez Isten útja a történelemben! Amikor a Verbum megtestesül, „donec” válik belőle. A borzalom abban van, hogy a Bárány egyben a bíró és a Bárány fölládozása maga az Isten ítélete a világon.

(*A színen beláthatatlan csatamező látszik, rajta az emberi lét egész iszonyatossága tükröződik.*) Az ítélet trombitája harsog:

*Ítélet folyik a népek között: holttestek
hevernek szerteszét! Haragjának nap-
ján az Úr koponyákat zúz össze a csata-
mezőn!*

Királyok hevernek a porban, a Hatalom holttestei borítják a történelem útját; akik győztek az Igazság fölött, azok a legyőzöttek. Közöttük él

a Bárány „mintegy megölve“. A történelem kulcsa a kereszt!

Ime, egyszerre fölragyog a szent kereszt, a világ oltára és Isten trónja, rajta kitárt karokkal a Király, a Bárány, a Pap, aki belépett Isten titkainak belső szentélyébe, az örökkévalóság vizeiből iszik, ezért emelte föl fejét. Az utolsó szó az Övé, az örökkévalóságból zeng bele az időbe: *Aki győzelmes lesz, annak megadom, hogy velem üljön a trónomon; amint én is győztem és Atyámmal ülök az ő trónján.*

II. kép: Az Út misztériuma.

110. zsoltár.

A *Hang* most tónust változtat s vele együtt megváltozik a kép is. A reflektor hirtelen lefelé veti a fényét. Láthatóvá válik a világ, melyen keresztülhúzódik a történelem sokat kicsúfolt vörös fonala: az út, amelyet Isten húzott a földről az égi trónig, vörös fonál, mert Krisztus végigcsorduló vére vonta. A történelmen keresztül sok út vezet, szédületes magasságokba és ijesztő mélységekbe; az ember vágta őket és ahol megszűnik az ember, ott az utaknak is nyoma vesz. Az Istenhez csak egy út vezet: *Krisztus*. „Én vagyok az út, igazság és az élet.“ Minden útnak négy titka van: a *zár*, amely megnyílt a vándorlás elején; az *otthon*, amelynek kapujába

kanyarodik az ösvény vége; a *vándortarisznya* és benne a remény, amely táplál; a szív fölött pedig egy *pecsétetes levél*, benne az édes titok, hogy Valaki hazavár. Ebben a zsoltárban ez a négy titok vonul el szemeink előtt.

1. *Étetl adott az Őt félőknek.* Van az evangéliumokban egy bájos kis epizód, egy odavetett mondat csupán, de Szent Márk és Szent Lukács is fontosnak tartja megemlíteni. Amikor az Úr Jézus föltámasztja Jairus leányát, elmenőben odaszól a megrendült szülőknek, hogy enni adjanak ám a föltámadt gyermeknek. (Mk. 5, 43; Lk. 8, 55.) Az Üdvözítő kedves figyelme utalás arra, hogy nem elég csak életet adni, hanem azt táplálni is kell. Tehát aki természetfölötti életet adott és természetfölötti célt tűzött az emberek elé, annak természetfölötti táplálékról is kellett gondoskodnia. Az előkép korában ezért hullatott az Úr manná-t a vándorútra, a beteljesedés korában pedig önmagát adja az Oltáriszentségben: *„Én vagyok az élet kenyere. Atyáitok manná-t ettek a pusztában és meghaltak. Ez a mennyből alászálló kenyér, hogy aki ebből eszik, meg ne haljon.”* (Jn. 6, 50.)

E pillanatban kialszik minden világosság, csupán egy fehér fénykorong világít a pap kezében. És nincs éjtszaka többé a földön, és nem szorulnak szövétnek fényére, sem napfényre, mert az Úr, az Isten világoskodik nekik az ostya

fátyolán keresztül. A lélek tápláléka a világosság, mely az oltár kenyereből árad.

2. *Nekik adta a pogányok örökségét.* A manahullás nem mentette föl a választott népet nagy és nehéz küzdelmektől. Az Úr nekik adta Kánaánt, de érte meg kellett harcolniok: az ígéretföldje felé vér és könny jelezte az utat. Karddal kellett vágni az ösvényt Isten országa felé! De hát mi ebben Isten jóságának a csodája? A győzelem! A gabaoni csatában nem *Józsue* győzött, hanem a seregek Ura. Tábornál nem *Deborá* a győző, hanem a Magasságbeli. Mádiánt nem *Gedeon* háromszáz harcosa veri meg, hanem az egyetlen, aki Van! A választott nép harcolt és vérzett, a győzelmet Isten adta. A harc a fegyvereké, a győzelem Istené. A harcban erők feszülnek össze, hadvezéri bölcsesség és elszánt akarat tör a cél felé, de a győzelem mégis több, mint ezek összege. A diadal már kicsúszik a tisztán racionálék síkjáról, mert az az isteni akarat ajándéka.

A választottak titokzatos sorsa ez: Isten nekik adta örökségül az eget és nincs hatalom vagy erő, nincs mód és lehetőség, mely ezt a rendelést megváltoztatná. Az utat végig fogják járni s az út be fog kanyarodni az Atyai házba, ... de az utat végig kell vérezniök. A beérkezés egyedül Isten irgalmának csodája lesz!

3. *Szabadulást küldött népének.* Messze tá-

volban föltűnik a Nílus deltája... hajladozó, susogó pálmák között aranyos vetést fodroz a szellő. Fehér márványpalotákból bódító muzsika és halk kacajok foszlányai szállnak, mint tépett felhők a fülledt alkonyban. Karcsú gályák siklanak az ezüstös vízen. Egyiptom, a rabszolgaság háza. Ezt a képet viszi magával a vándorló nép kísértésnek a pusztába: jobb rabszolgának lenni Egyiptom húsfazekai mellett, mint szabadon szenvedni a vándorlás keserveit.

Az út ezzel még titokzatosabbá válik: miért elhagyni a biztos má t a bizonytalan holnapért, miért a valóságot álmokért? Honnét van az, hogy a világban hézagok keletkeznek, pontok, kikezdések, elindulások, melyek már nem tartoznak a világhoz? Ez nem is magyarázható magával a világgal. Mi az oka annak, hogy mindig vannak lelkek, akik ki tudnak szabadulni az efemér dolgok bódító és tompító varázsából? Hiába feszülnek bennünk végtelenbe ívelő vágyak, szívünkben mégis minden azt sugallja: Maradj egészen ember, légy ennek a világnak Dionysosa! Miért akadnak ennek ellenére mindig emberek, akik emberfölötti utakra térnek, akiknek lelkéről lehullt e világ, a divat és szokás bilincse, akik az örök nyugtalanok, a folyton bolyongók? Nemcsak a beérkezés, de az elindulás is egészen Isten ajándéka, közben a harc és küzdelem a miénk.

Isten minden választott lélek életútjának alfája és omegája!

4. *Örök szövetséget kötött népével.* Minden titok legnagyobbika a szövetség. Az úton milliók vándorolnak s közöttük az egyik ott hordja lelkében a titokzatos végzést, a Krisztus vérével megpecsételt szövetséglevelet, a másik megtöri a pecsétet és eljuttatja minden jogát. Az egyik haza fog érni, a másik nem. Az egyiket várja az örök béke, a másik örökre nyugtalan marad. A Teremtő nagy demokráciájának műve a születés és halál, de ami között van, azt mindenkor arra használta föl, hogy megsemmisítse Isten e fönséges humanizmusát és éket, korlátot, különbségeket vonjon ember és ember közé. Pedig különbség csak egy van: az egyik fölvetik, a másik nem, az egyik célhoz ér, a másik nem. Ez a végső titok, nemcsak a kezdet és nemcsak a vég, hanem az út minden lépése is az Isten titokzatos ajándéka.

A szín lassan egészen homályba borul, csupán az úton bíborlik Krisztus vére. A *Hang* pedig pátosz nélkül recitálja az út végső igazságát:

Minden bölcsesség kezdete az Úr félelme!

Azt akarod tudni, a választottak között vagy-e? Kezdd félni az Urat s amíg Őt féled, közöttük vagy!

III. kép: Az Utas misztériuma.

111. zsoltár.

Ismét változik a tónus, a fény erősödik, vidámabb lesz a dallam, de a titok továbbra megmarad. Maga az összefüggés sem érthető emberi bölcseséggel. Ha ránk volna bízva, ezt a képet fölcserélnénk az előzővel: aki tiszteli Istent és szereti embertársait, azt teszi Isten szövetségésé és örökösévé. Az Úr sorrendje azonban megfordított: akit örökösül rendel, abban meggyújtja a szeretet tüzét is. Akiket Isten szeret, azokat szeretetreméltókká teszi.

Maga a boldogság is titok. Az utas boldogságának titka a félelem, hogy el is vesztheti a boldogságot. Ez az emberiség varázsigéje, mindenki keresi, mindenki vágyik utána. Sokan azt gondolják, hogy máris kezükben tartják. Pedig csak azok ismerik, akik az Istent félik. *Örömet* lehet véletlenül is találni, lehet pénzért kapni, lehet emberektől koldulni, a *boldogság* azonban kizárólag Isten ajándéka. Az *öröm* az érzékek kielégülése, a szív hullámozása, a kedély múltó mámore a beteljesedett birtoklás fölött. A *boldogság* azonban önátadás, maga a tiszta szeretet. *Szeresd Uradat, Istenedet és szeresd felebarátodat!* Ez a kettő egy parancs és egyetlen boldogság.

1. Az istenszeretet örömei:

Aldás a családján. Az öröm mulékony valami, mert külső föltételektől függ. A boldogság forrása belülről csörgedez, ezért maradandó. Csak az igazán boldog, aki szeretetből egészen átadta magát Istennek. Aki pedig önmagát elvesztette, abból Isten szeretete árad. Az emberek mindig szívesen sátoroznak az ilyen lélek közelében, mert a tiszta szeretet a legmeghittebb otthon s minél tágasabb ez a szeretet, annál többen elférnek benne. Innét van az, hogy a nagy szíveknek mindig nagy a családja.

Aldás javain. Akinek birtoklás a boldogsága, azt előbb-utóbb megölik a vágyai. Aki azonban adni szeret, sőt a legnagyobbat, önmagát is odaadta, annak közelében észrevétlenül fészket raknak a dolgok is, mert érzik, hogy nem kell tőle félniök. Aki birtokol, annak csak addig van hatalma a dolgok fölött, ameddig a keze, a szava, az ereje elér, a szerető szív hatalma addig terjed, ameddig szeretete; a dolgok megnyílnak előtte és szolgálnak neki. Két botból hegedű lesz a kezében, s a farkas szelíd bárányként simul lába elé.

Aldás szenvedésein. Az öröm nem fér össze a szomorúsággal, de a boldogság a bánattal igen. Ezért a boldog emberrel csoda történik: egymásután elhagyhatják örömei, de boldogságát senki

sem veheti el tőle. Eltéphetik közeléből azokat, akiket szeret, ám a szeretet számára nincs távolság. Meggyalázzhatják a dolgokat, melyek szeretetének fészkeiben pihentek, a gyűlölet azonban csak a dolgok ruháját tudja beszennyezni. Besötétedhetik körülötte az élet, lelkében akkor is világítani fog a boldogság, mert a felhők fölött örökké kék az ég!

2. Az emberszeretet örömei:

Erős marad a kísértésben. Szeretni és szeretetni, ez a boldogság lényege. Emberek szeretetében az a kísértés, amikor megbomlik a kettő között a harmónia, amikor már nem mindkettő adakozó gesztussal fordul a másik felé, hanem inkább kapni akar. Aki azonban Isten szeretetével telten megy az emberek közé, az megmenekül ettől a kísértéstől. Hiszen a Végtelent hordozza a szívében, neki az emberek semmit sem adhatnak. A szeretet királya adakozik és nem koldul.

Legyőzi ellenségeit. A földön a fénynek mindig árnyéka is van. A szeretet árnyéka a gyűlölet. Mindig mögötte lopakodik, folyton sarka után leselkedik, nesztelenül nyomába oson s minél nagyobb a szeretet, annál nagyobb az árnyéka. De mégis, milyen más a kettő! A fény valóság, az árnyék e valóság hiánya. A szeretet élet, a gyűlölet a szeretet parazitája. Aki szeret,

attól semmit sem tud elrabolni, mert már mindent odaadott. Ez a győzelem!

Boldogsága folyton növekszik. Az Isten maga a szeretet s a szeretet maga a boldogság. Szeretni annyit jelent, mint önmagát átadni a szeretetnek. Mivel pedig Isten a szeretet kettős parancsát egybekapcsolta s magát az emberekkel azonosította, azért, aki embertársainak adja át magát, az magát Istent szereti. Tehát minél többet ad, annál jobban szeret s annál inkább növekszik boldogsága. Ez a vándor vitorlája, az utas tudománya, ahogy Szent Ágoston mondja: „Non movetur anima pedibus, sed affectibus.” A lélek lába a szeretet. Istentől jön s az embereken keresztül tér vissza Hozzá.

E pillanatban újból kigyullad a reflektor s a fény nyomában mindenütt láthatóvá rajzolódik az árnyék. A *Hang* pedig személytelenül kommentálja:

*A bűnös látja és haragja lángol,
fogát csattogja s önmagát emészti,
ámde vágya semmivé lesz!*

Azt akarod tudni, jó úton járó utas vagy-e? Ha szívedben a szeretet dagasztja a vitorlát, akkor igen! Szeress és akkor te vagy a boldog ember!

IV. kép: A Név misztériuma.

112. zsoltár.

A liturgia fényözönében csak egy-egy múlt pillanatra jelenik meg a sötétség, de annál döbbenetesebb, mert az Isten fényességének árnyéka. Most a reflektor ismét fölfelé vetíti sugarát. Az egész kar ujjongása elnyomja a gonoszok fogcsikorgató gyűlöletét: *Dicsérjétek az Urat szolgálói, dicsérjétek az Úrnak szent nevét!*

Ez az utolsó titok számunkra: *az Úr neve*. Mit is jelentenek nekünk a nevek? A filozófia évszázadokon át vitatkozott felőle. Amikor a Szentírás beszél az Isten nevéről, tudjuk, hogy ezzel lényegét akarja kifejezni. De hát lehet-e egyáltalán kifejezni a kifejezhetetlent, nevezni a nevezhetetlent és véges névvel illetni a Végtelent? Erre csak az imádkozó és szerető lélek képes.

A liturgia gyakran beszél Isten *kezéről*. Azt akarja ezzel érzékeltetni, hogy az Isten teremtő és irányító Isten, Atya, aki gyermekeit kezüknél fogva vezeti. Beszél az Isten *ajkáról*, ezzel a végtelen távolban lévő Valaki úgy jelenik meg előttünk, mint aki magát kibeszéli, belső titkait kinyilatkoztatja. Amikor pedig Isten *nevét* hangoztatja, akkor ugyanezt a végtelen Istent állítja eléink, akit mi porszemek névvel illethetünk, akit örömiünkben szólíthatunk, akit bajainkban

hivogathatunk, akinek szerető és túláradó szívvel bizalmas neveket suttozhatunk. Milyen jó rájönni arra, hogy a teremtet világban minden az ő nevééről beszél, mert minden egy-egy teremtet gondolat kinyilatkozása.

Az utas föltekint a magasba s egyszerre megnyugszik a szíve. Fölebe borul a kék ég s rajta millió csillag csillog biztatón, Isten útmutató lámpásai. A végtelen Isten végtelen magasságból vigyáz a magános, bandukoló bogárkára.

A *Hang*, amely Isten trónjától csöppent le a mélybe, most, hogy a teremtményi lét mélységeit megjárta, diadalmas fináléval indul vissza s viszi magával a vándorszívek hálás dallamát:

Ki még olyan, mint Urunk, Istenünk, kinek trónja az égben!

És mégis a kicsit vigyázzák szemei a mennyben és a földön

A föld porából fölsegíti a szegény halandót s a sár után

*Királyi trónus vár a vándorokra!*¹

¹ E leírásban a ciszterci Breviáriumot tartjuk szemünk előtt, mely csak négy zsoltárt tartalmaz a Vecsernyében. A római Breviárium még hozzáfűzi a 113. zsoltárt is:

Az Egyház misztériuma:

1. Vita erat lux hominum.

a) Az előkép. A barbár, idegennyelvű Egyip-

Most valamennyien az oltár felé fordulnak. A hit szemei előtt megjelenik az Isten trónja. Az Atya jobbán a győzelmes Krisztus. Ő a cél: „Jöjjetek hozzám mindannyian, akik fáradoztok...” Ő az út: „Én vagyok az út, igazság és az élet...” Ő az utas: „Nemde mindezeket kellett Krisztusnak szenvednie s így bemenni az ő dicsőségébe?” Ő a név: „Mert más név nem is adatott az embereknek az ég alatt, amelyben üd-

tomból új haza felé indul Izrael. A természet fölismeri Isten vándorait és hódol nekik. Júdea lesz az Úr szentélye, mert benne születik a Messiás, „Isten Izraelje”. (A távolban Szent Pál szava hallatszik: „Mindezek pedig előképben történtek velük, és azért irattak, hogy okuljunk belőle mi, kikhez az idők vége elközelgett”).

És íme, egyszerre a Vörös-tenger vize Krisztus vérvé változik s a nép, mely kilép belőle, az Új Izrael. A Jordán élő vize az út végén megnyitja a kegyelem áradását, s a szikla, melyből éltető víz fakad, Krisztus: „Petra autem erat Christus”. (I. Kor. 10, 1—11.)

b) A jelen. A színen most templom válik láthatóvá, az oltár előtt az újszövetség papja a jó halálért végzi a szent áldozatot. A távolból énekszó hangzik. Temetési menet közeledik. A középkori Egyház hozza a halottat, s a kísérő papok ajkán zeng a zsoltár, mely összeolvad az introitus szavaival: *in exitu Israel de Egypto...*

c) Az utolsó út. A túlvilág homályos partjain gyülekeznek a lelkek, hogy az angyal átszállítsa őket a tisztulás szigetére. Miközben hangtalan siklik a gálya a habtalan fekete tükroön, a lelkek ajkán csendesen csendül a zsoltár: *In exitu Israel de Egypto...* A homályból *Dante* szavai szűrődnek elő:

In exitu Israel de Egitto...

Cantavan tutti insieme ad una voce,

Con quanto di quel salmo e poi scritto.

(Purgatorio II. 46.)

vözülnünk kellene!" A mennyország fényessége ragyogja be a színt, ekkor megszólal a trón előtt a *Hang*, hogy a trónon ülőnek és a Báránynak az egész teremtett világ háláját tolmácsolja:

Aldott legyen az Isten és a mi Úrunk Jézus Krisztus Atyja, az irgalom Atyja és minden vigasztalás Istene, ki minden szorongatásban megvigasztal minket!

Mintha egy csapat fehér sas röppenne föl a

2. Lux in tenebris lucet.

Megjelenik az út Egyiptom és Izrael, Babilon és Júdea között. Az úton vándorol a választott nép, Isten egyetlen világossága a világban. Az út két oldalát bálványok szegélyezik: Venus, Bachus, Mars szobrai aranyból, ezüsből. Körülöttük hahotázik a világ: Hát hol a ti istenetek, ágrólszakadtak? Az égben? Haha! — Ez a legnagyobb sötétség, a bálványfaragók bűnhődése; a bálvány nem lát, akik faragták, azok sem látják meg az Istent. Az arany nem hall, akik imádják, azok is süketté lesznek a szellem iránt. A szobor mozdulatlan, akik elébe borulnak, azok sem tudnak elindulni az Úton, ahol hangzik az ének: *In exitu Israel de Egypto...*

3. Et tenebrae eam non comprehenderunt.

Az utolsó kép az eddigieket összefoglalja: Az első a fényt mutatja be. Most megjelenik az Isten trónja, ahol már csak fény lesz. A második jelenetben láthatóvá vált a fény az árnyak között. Most megnyilvánul a fény és árny együttesen az Egyházban. Végül jö a szörnyű kifejtet: az örök sötétség, melyből elveszett a fény. *Az égben* Isten dicsérete hallik, a földön káromkodások között küszik fölfelé a szoltár. *Az alvilágban* örökre elnémul a liturgia.

E kozmikus színen három kórus énekel: Izrael népe az Egyházat, Aron fiai a papságot, a csak lélek szerint zsidók (prozeliták) az Egyház lelkéhez tartozó jámborokat jelképezik.

szárnycsattogás lendületével, úgy szökik az ég felé minden ajakról az újjongás:

Deo gratias! Istennek legyen hála!

A vakító világosság hirtelen fakulni kezd. Vesperae... az élet alkonya lassan kigyózza előre árnyékát. Isten trónja ismét messzi távolra tolódik s a róla hulló fény ferdén éri a dolgokat: Alkony... Nyugtalanító jelenség, mely elmosza a fény és árny közötti kemény határt. Érezni kezdjük a lét bizonytalanságát bennünk. A vezető *Hang* most újra fölrepül a fény felé s nyomában fölszáll az egész kórus könyörgő szárnycsapsókkal:

*A fény teremtő Istene,
Ki nappalokra fényt deritsz
S elsőnek rendeléd a fényt,
Mikor világot alkotál.*

*Ki estét s reggelt összekötsz
S így lesz, mit összefogsz: a nap.
A szörnyű káosz ránkszakad,
Halld meg imánk, lásd könnyeink.*

Az egész csapat az ég vizén evez... lent a mélyben közben kigyulladnak a bűn varázslatos világosságai. Kezdődik a Sötétség nappala. Jaj... az égi fényt felhő takarta el, de tévedni most nem szabad! Esdeklőn száll a hazafelé húzó himnusza:

*Nehogy lelkünk a bűn miatt
Az életét veszítse el
S feledve kincsét, mely örök,
Magát a bűnnek kösse le.*

*Zörögjön mennyek ajtaján,
Az élet díját nyerje el,
Kerülje el mindazt, mi árt
S javítsa meg a rosszakat.*

A fény kiszabadul a ködfelhők közül, a mennyek megnyílt ajtaján át láthatóvá válik ismét a trón. A fehér szárnyak összecsuklanak a hódolattól s mélységek közül kúszik föl a *Hang*:

*Ezt add meg nekünk, jó Atyánk
S te, ki Atyádnak mása vagy
S Szentlélek, ki uralkodol
Most és minden időkön át!*

Lehet-e még fokozni a hódolatot?

Igen. A pillanat eljött, mikor tetőpontra hág az imádás szelleme. Elmúlt a kísértés, eltűnt az út, nincs félelem többé, csak az Úr oltára ragyog vakító fényességben. Új ének hangja hallik: Anyánk ajkán a megváltás bölcsődala:

*Magasztalja lelkem az Urat * és örvendez
szívem megváltó Istenemben.*

Krisztus főpapi ornátusban arany gyertya-

tartók között udvartartásával az Atya trónja elé vonul, hogy valamennyi testvére nevében bemutassa az esti illatáldozatot.

*Mert ránézett szolgálója kicsinységére *
íme, mostantól fogva boldognak hirdet engem
minden nemzedék.*

Az oltár előtt két fehérbe öltözött „élőlény” harangozni kezd. Szól az orgona, zeng az ének, most fönn a toronyban dalolni kezd az érc szava, hogy hirdesse „urbi et orbi” minden nemzedéknek: „Ime, Isten hajléka az emberekkel!”

*Mert nagy dolgot cselekedett nekem a Hatalmas *
akinek szent neve.*

Az Úr trónja előtt e pillanatban ünneplés méltósággal emelkedik az ég felé a fehér füstoszlop: minden szentek imádságainak illatszere.

*És irgalma nemzedékről nemzedékre *
azok fölött, kik félik őt.*

A toronyban egyre csilingel a harang: Krisztus szava a szentelés ereje által. Zeng dombokon és völgyeken keresztül, rétek fölött virító virágokat, erdők ölén csacsogó madarakat fog össze hangja. Titokzatos új dómot épít a templom fölé: a kozmikus világot bevonja az Elsőszülött liturgiájába.

*Hatalmas dolgokat művelt karja erejével,
* szétszórta a szívük szándékában kevélykedőket.*

Most a keresztet tömjénezi meg a pap, a kereszt két kitért karjáról gomolyog a hódolat felhője fölfelé: „Fönnen ragyog királyi jel, keresztfa titka fölragyog, melyen meghalt az élet, és mi holt volt, életre lelt.”

*Hatalmasokat vetett le trónusáról * s a kicsinyeket magasztalta föl.*

A tömjén illata lassan szétárad az egész liturgikus térben, valamennyi jelenlevőt titokzatos új légkörbe kapcsol össze. Isten belső világának szimboliumává válik, melyben a kegyelem által élünk, vagyunk és mozgunk.

*Az éhezőket betöltötte jókkal * a gazdagokat üresen bocsátotta el.*

Miközben zeng az ének, a pap bejárja az egész oltárt s illatfelhővel borítja be éltünk középpontját. Van oltárunk, amelyről ehettünk: Krisztus. „Általa mutassuk be Istennek mindenkor a dicséret áldozatát.” (Zsid. 13, 15.)

*Fölkarolta Izraelt, szolgáját * megemlékezvén irgalmasságáról.*

A segédkezők egyike most a papot tömjénezi. E pillanatban látszik tisztán, ki ő. *Alter-Christus*. A megváltás élő eszköze, Krisztus közénk lenyúló keze.

*Amint szólott az atyákhoz * Ábrahámhoz és ivadékaihoz mindörökre.*

Ó, el nem múltó liturgia! Az Isten szólott Ábrahámhoz az éj csendjében és Ábrahám leborult, szólt Mózeshez az égő bokorban és Mózes leborult, szól ma hozzánk is a liturgiában s nyomában leborul az egész kórus az imádás legszentebb szavával:

*Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek * miképen kezdetben vala, most és mindörökkön örökké. Amen.*

Ekkor elhallgat a harang, elnémul az orgona. Csak egyetlen hang hallatszik: az Egyház végzi könyörgését. Főpapunk, Krisztus, ki áthalt az egeken s most az Atya jobbján van trónja, könyörög érettünk Atyjánál. „Mert nem olyan főpapunk van, aki nem tudna részvétellel lenni gyöngeségeink iránt, hanem olyan, aki mindenben hasonlóképen kísértést szenvedett, a bűnt kivéve.” Altala lett az oltár a „kegyelem trónja” számunkra. (Zsid. 4, 14—16.)

Még néhány záróvers következik, aztán lassan legördül a lét függőnye, amely mögött az örökkévalóság liturgiája vált láthatóvá számunkra. Vajjon mindez az élettől meszire menekült álom csupán, költészet, ábránd? Nem, sokkal több annál. Talán szemlélődő szép játék? Sokkal több. Valóság! Fülünkben még sokáig tovább zsongnak a melódiák, szívünkben jóideig hullámszik az érzelmek skálája. De mikor mindez fölszívó-

dott már a munka ritmusában, lelkünk mélyén
akkor is tovább él az üzenet: „Aki győzelmes lesz,
annak megadom, hogy velem üljön a trónon;
amint én is győztem és Atyámmal ülök az Ő
trónján...”

DICSŐSÉG A FIÚNAK...

Liturgikus közösség

És ezután láték négy angyalt a föld négy szegletén állni, kik föltartóztatták a föld négy szelét, hogy ne fújjon sem a földön, sem a tengeren, sem egyetlen élő fára sem. És láték más angyalt fölszállni napkeletről, kinél az élő Isten pecsétje volt, és nagy szóval kiáltá a négy angyalnak, akiknek megadatott, hogy ártsanak a földnek és a tengernek, mondván: Ne ártsatok a földnek és a tengernek, sem az élő fáknak, míg meg nem jelöljük homlokukon Istenünknek szolgálait . . . Ezután nagy sereget láték, melyet senki sem volt képes megszámolni, minden nemzetből és néptörzsből és népből és nyelvből, a trón előtt és a Bárány színe előtt állni, hosszú fehér ruhákba öltözve és kezükben pálmaág; és nagy szóval kiáltának, mondván: Űdv a mi Istenünknek, aki a trónon ül, és a Báránynak! (Jel. 1—3; 9—10.)

Az értékek megpillantása a szellem igenlését, a lélek meghajlását váltja ki az értékkel szemben, a végtelen szentség és abszolút érték, az Isten megpillantása még elfátyolozott mivoltában is a leborulás és imádás élményét hozza létre lelkünkben s ez az élmény belső dinamiká-

jánál fogva áttöri a szellem korlátait, kiárad a testre, a testi, fizikai valókra és liturgikus ténykedésekben találja meg a kioldódást, a liturgikus igény kielégülését. Ez azonban még nem meríti ki a liturgia fogalmát. Már az előző képeken föl-tünhetett egy mozzanat, melyet szándékosan elhanyagoltunk eddig: amikor az ember valamenyi földi teremtmény között egyedül ismeri meg Isten tökéletességét és a földi lét ormán leborul Teremtője előtt, ezt nem egyedül, hanem többi embertestvérével közösen teszi. A Jelenések könyvének összes jelenete, mely az imádásra, az ember hódolatára vonatkozik, tömegeket mutat be, melyek egyszerre mozognak, énekelnek és borulnak le az Úr előtt. *A kinyilatkoztatás tehát azt hangsúlyozza, hogy Isten imadásának leg-szentebb ténye a közösség zárt rendjében történik, azaz a liturgia nemcsak látható, hanem közösségben végzett hódolás Isten fölsége előtt.*

Sajnos, ezt még ma is oly sokan kételkedéssel fogadják. Igen, azt elismerik, hogy az ember társas lény, aki létét mástól kapja és létének fönntartásában is másra szorul. Tagadhatatlan az is, hogy nemcsak fizikai lényünket, de szellemi, sőt erkölcsi értékeinket is csupán szociális vonatkozásokban bontakoztathatjuk ki. Értelmünk fényre, szívünk nemessége, akaratunk hűsége csakis az adás és viszonzás kölcsönhatásában csiszolódik valódi értéké. Legszebb emberi és kultúr-

értékeink közösségi jellegűek. A család, a barátság, a tanítvány és mester viszonya, a hitvesi és testvéri szeretet nyújtják emberi életünk legszentebb boldogságait. Igen, ezt mind elismerik, csak azt vonják kétségbe, hogy a vallásos élményt is a közösség kötelékébe kell vonni. Ez a fölfogás nemcsak az Egyházon kívül kísért, hanem mint álspiritualizmus, főként a közömbös és racionális beállítottságú katolikusok között is elég gyakori. A vallás, szerintük, magánügy, az Istennel való kapcsolat az egyén intimitása, melyet mások előtt föltárni, enyhén szólva, tapintatlanság, sőt a lelki dolgok megszenteltetésévé. Így szorította először a protestantizmus a vallási életet a bibliaolvasás családi körébe, majd a modernizmus egészen a lélek rejtekébe. A csodálatos pedig mindezekén túl az, hogy ma, amikor megint a kollektív gondolat került előtérbe, amikor társadalmi és világnézeti eszmék milliós tömegeket mozgatnak meg és szinte liturgikus hódolatban részesítenek teremtményeket, akkor a katolikus lelkek nagy száma ezt a liturgikus magatartást még mindig, vagy talán éppen ezért vonakodik Isten iránt elismerni.

Kétségtelen és ezt már itt előre kell bocsátanunk, vannak a léleknek az Istennel bensőséges, intím találkozásai is, melyek nem valók a nyilvánosság tekintete elé, ez azonban egyáltalán nem okolja meg a liturgia mellőzését. Hiszen termé-

szetes emberi életünkben is mindkét módot megtaláljuk, ott is vannak intimitások, melyek ellenére életünk nagyobb részét szociális vonatkozásokban éljük meg. Mint láttuk, az az igazság, hogy a belső élmény gazdagsága szükségszerűen kifelé árad. Ebből pedig szervesen következik közösségi jellege, mert amikor kiömlik a külső világra, a körülöttünk levő dolgokra, akkor természetesen a hozzánk legközelebb állókat érinti. Az emberhez pedig az ember áll legközelebb. Általános tapasztalati igazság, hogy az eszmék és érzelmek hamarosan kristályosodási pontokká válnak s egy-kettőre közösséget formálnak maguk körül. Az emberi közösségeket végső fokon nem a kenyérgond és nem az ösztön, hanem a nagy eszmék építik egybe. Amikor tehát azt tapasztaljuk, hogy legszentebb emberi értékeink és kultúrjavaink a közösség kötelékében kapják meg igazi értéküket, akkor mennyivel inkább magának a legszentebb emberi értéknek, vallássosságunknak kell szociális jellegűnek lennie!

Ez a meg gondolás természetesen végső feleletnek nem elég, mert hiszen a modern racionalista lelkeség sem irtózik minden vallási közösségtől, sőt épen olyannak képzei el az ideális vallásos szervezetet, mely a lelkek és vallási eszmék nemes kölcsönhatásában valósul meg, azonban liturgikus külsőségek nélkül. Természetesen az ilyen jellegű vallásos társulás, ha el is képzel-

hető és esetleg lélektanilag igazolható is, nem vág egybe a vallás egyéni izléstől és divattól független objektív eszméjével.

A liturgikus cselekmény közösségi jellege föltétlen szükségszerűséggel *a közösség értékjellegéből* következik. Minden érték ugyanis értékének foka és tartalmi gazdagsága szerint dicsőíteni tartozik az értékalkotót. A mű dicsőíti alkotóját, ez minden vonatkozásban érvényes törvény. A közösség, mint ilyen, azonban Isten alkotása, mely az emberi természet közösségre való hangoltságában van megalapozva. A közösség tehát, mint Isten gondolatának megvalósulása, dicsőíteni tartozik Teremtőjét. Ámde a közösség kizárólag emberi érték, hiszen az emberalatti világban csak halmaz, tömeg, vagy összeverődött csorda található, tehát a közösségnek emberi módon, azaz tudatosan kell Istent dicsőítenie. Ha ugyanis az emberi közösség tagjai csupán egyenként dicsőítenék Istent, akkor a mindenségben maradna egy pont, éppen a legmagasabb fokon, mely kivonná magát a teremtménység törvénye alól. Természetesen, mivel itt emberi értékről van szó, melyhez a szándékosság és szabadság is hozzátartozik, ez sajnos megtörténhetik; a közösség kisebb-nagyobb mértékben megtagadhatja Teremtőjével szemben a köteles hódolatot, de ez természetellenes állapot, mely nem változtatja meg azt az alapigazságot, hogy az

emberi közösségnek mint ilyenek dicsőítenie kell Istent.

A természetes emberi közösség a családra épül és éppen ezen a ponton bámulatosan tapasztaljuk az emberiség kultikus tradícióit. A primitív népeknél a családfő és törzsfő papi jellege, a törzsek közösségben végzett áldozatai, az antik Rómában a penatesek és lareszek előtt bemutatott családi hódolat erről beszél. Milyen lehangoló ezzel szemben a modern keresztény család, melyből kiveszett a közös és hangos imádság, melyben a családfő ezt a tágabb értelemben vett papi hivatását már nem is ismeri!

Nézzük most már közelebbről, mit is jelent a *liturgikus közösség*?

Közösség általában jelenti az azonos természetű, egymással kölcsönhatásban álló cselekvőket, akiknek eme cselekedeteit azonos eszmék hívják létbe. A közösség tehát egyedek társulásából csoportosulásából származik. Ez az egyesülés nem fizikai egymásmellett-állás, nem különnevű mennyiségek összerakása, hanem azonos létre épülő és azonos eszmékre irányuló szellemek kapcsolata. De önmagában ez sem elég, szükséges, hogy ezek egymás között is kölcsönhatásban, összeműködésben álljanak. Tehát nem lehetséges közösség az állatok között, jóllehet megvan a közös természet, még akkor sem, ha a kölcsönös összeműködés is föllelhető, mint pl. a

hangyák „társadalmában“, mert ez náluk ösztönből és nem azonos eszmékből fakad. De ugyanígy nem beszélhetünk az individualista világnézet közösségéről sem, mert ott, bár azonosak az eszmék, de ezek éppen individuális jellegük miatt a kölcsönös összeműködés elé vetnek gátakat.

A közösség tehát nem a vérvközösségen, faji leszármazáson, hanem a közös szellemi természetén alapszik, amelyben a közös eszmék először közösségi cselekményeket hoznak létre, a közös cselekvés pedig közösségi tudatban épül eggyé. A hangsúly tehát az eszmei részen nyugszik. A közösség annál valóbb, minél mélyebb rétegeket tudnak megmozgatni és összehangolni ezek az eszmék a közösséget alkotó egyedekben. Közös formaruhával, egyöntetű lépéssel, vezényszóra betanult cselekedetekkel csak alakulatokat lehet létrehozni, melyek mechanikusan egymás mellé rendelt embereket fognak esetenként össze, de ez nem közösség. Nagyon szomorú, hogy a nagy tömeg csak ennyit lát a liturgiából! Vannak praktikus szempontok, amelyek már mélyebbre hatolnak, eszmék, amelyeket csak társulással lehet megvalósítani. Ezek hozzák létre a részvénytársaságokat, formálnak hivatásszervezeteket. Alapjában véve még ezek is csak a periférián mozognak, mert csak addig kapcsolják össze az egyedeket, amíg az az egyesre is haszonnal jár. Azután vannak eszmék, amelyek úgy jelennek

meg az emberiség horizontján, mint a Hímalája csúcsán sejtelmesen csillogó távoli napsugár. A tömegben mindig akadnak egyesek, akiknek lelkében ennek megpillantása mágneses változást hoz létre. Ezek az emberek találkoznak egymással, expedíciót szerveznek, vállalják az út minden terhét és kockázatát. Itt már nem szerepel hasznossági szempont, hanem a lelkek rezegnek együtt. Úgy jelenik meg életük egén az eszme, mint a háromkirályok csillaga, mely messziről, idegeneket hoz össze; egy úton és egy cél felé vezetni őket. Nem kapni, hanem szolgálni akarnak és ennyiben már mélyen liturgikus vonások elemezhetők ki belőlük. De még ez sem maga a liturgikus közösség, mert ha egyszer a Hímalája csúcsát elérték, vagy ha megtalálják a Gyermeket és Anyját, ha szívük szolgálatát lerótták, akkor a csillag kialszik, a közösség megszűnik és visszafelé már külön utak vezetnek.

Legfelül vannak azok az eszmék, melyek úgy jelennek meg életünk boltozatán, mint a tavaszi nap ragyogása, melynek nyomában titokzatos áramlás indul meg az élő valókban, nedvek keringenek, rügyek fakadnak és új ritmus rezdül végig a világon. Ezek az emberi szellem örök eszméi, melyek nem kérnek semmit és nem ígérnek semmit, ami hasznos, amit meg kell alkotni, vagy el kell érni . . . ezeket sohasem lehet elérni. Megjelennek a szellemek égboltozatán, rájuk ra-

gyognak és átömlenek rajtuk. Valamennyit egyetlen elektromos térré varázsolják, melynek élete és tevékenysége nem irányul önmagán túlra, hanem önmagába záródik és az a tevékenysége, hogy valamennyi egy életet él. Amikor pedig ez a nap az emberiség egén maga az abszolút Eszme, amikor ennek sugarai hullanak a szellemek látómezőjébe, akkor mindabban a lélekben, melynek ablakán ezek a sugarak áthatolnak, ugyanaz a titokzatos élet árad széjjel. Az abszolút Érték megpillantása valamennyiben az imádás, a megilletődött hódolat és leborulás azonos lelki tartalmaikat hozza létre. Az Isten trónja előtt adoráló lelkének legmélyebb rétege csendül össze, közöttük eltűnik minden nemi, faji és egyedi válaszfal s az imádás magasabb síkján közösséggé egyesülnek. Ennek a közösségnek együttműködése, kölcsönhatása abban fog megnyilatkozni, arra fog irányulni, hogy ezt az imádást minél méltóbbá, emberibbé alakítsa.

A természetes ember számára ez a csúcs, a liturgikus közösség azonban még csak e fölött kezdődik. Itt az a csodálatos dolog történik, hogy a közösséget formáló eszme nem kívülről, vagy felülről szervezi eggyé az egyedeket, hanem magának a közösségnek belső elve, sőt ez a belső elv egyben valamennyi közös természete is a természetfölötti rendben. Ezért ez nem *organizáció*, hanem *organizmus*, nem *adminisztratív* közösség,

nem is csak szellemi egyesülés, hanem a szó leg-szorosabb értelmében vett *biológiai* egység. Ezt jelenti a *Corpus Christi* mysticum titokzatos tanítása, melyről annyit hallunk manapság, de amelyet oly kevesen értenek meg igazán.

Mit is jelent ez a kifejezés: *Krisztus misztikus teste*? Szent Pál szavainak elemzése vezet bennünket a teljes igazság birtokába. „Mert amint a test egy, bár sok tagja van, a testnek pedig minden tagja, bár sok, mégis egy test, úgy van Krisztus is. Ugyanis mi mindnyájan egy lélekkel egy testté kereszteltettünk, akár zsidók, akár pogányok, akár szolgák, akár szabadok; és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk. Mert a test sem egy tag, hanem sok. Ha azt mondaná a láb: Mert nem vagyok kéz, nem vagyok a testből való; vajjon ezért nem lenne a testből való? És ha azt mondaná a fül: Mert nem vagyok szem, nem vagyok a testből való; vajjon azért nem lenne a testből való? Ha az egész test szem: hol a hallás? ha az egész hallás, hol a szaglás? Már pedig Isten helyezte el a tagokat, mindegyiküket a testben, ahogy akarta. Ha mindnyájan egy tag volnának, hol volna a test? Már pedig sok ugyan a tag, de egy a test. Nem mondhatja azért a szem a kéznek: Nincs rád szükségem; vagy pedig a fő a lábnak: Nincs rátok szükségem; sőt amelyek a test gyöngébb tagjainak látszanak, sokkal inkább szükségesek; és amelyeket a test kevésbé nemes

tagjainak tartunk, azokat nagyobb tisztességgel vesszük körül; és amelyek tisztességtelen tagjaink, azoknak nagyobb tisztességük vagyon. Tisztességes tagjaink pedig semmire nem szorulnak; de az Isten azért alkotta úgy a testet, hogy amely tagnak nem volt, annak nagyobb tisztességet adott, hogy ne legyen meghasonlás a testben, hanem a tagok egymásért kölcsönösen szorgoskodjanak. Ha tehát az egyik tag szenved valamit, együtt szenved vele valamennyi tag; vagy ha az egyik tag megdicsőül, együtt örvendez vele valamennyi tag. Ti pedig Krisztus teste vagytok és egyenkint tagjai." (1. Kor. 12, 12—28.) E mélyértelmű szavak részletesebb elemzése nyomán a Corpus Christi mysticum tanításából három gondolat bontakozik ki:

A megkeresztelt hívő lelke magával Krisztussal titokzatos, benső és valóságos közösségbe lép.

Az így Krisztussal egyesült hívek együtt hatalmas organizmust, élő szervezetet alkotnak Krisztusban.

Ennek folyományaként a tagok egymás között is szoros, benső életközösségben vannak.

1. Első kérdésünk, miben áll ez a benső, titokzatos viszony a lélek és Krisztus között? Mit jelent az a sokszor ismételt szentpáli kifejezés: „Jézus Krisztusban”? Mi az értelme annak,

hogy Krisztus bennem van? Sokszor mondjuk, hogy ez a gyermek egészen apja, de ilyenkor magunk is tudjuk, hogy nem beszélünk szabatosan. Nem azt akarjuk mondani, hogy az atya fizikai léte él tovább benne, hanem csak arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a gyermek és az édesapa bizonyos vonásai között föltűnő hasonlóság áll fönn; az egyik a másikra emlékeztet. Ha sokat olvassuk egy kedvenc szerzőnk műveit, vagy sokat látogatjuk vonzó és mély egyéniség előadásait, lassan átvesszük annak lelkét, szinte azt mondjuk, hogy szelleme bennünk él. Még mélyebben tudnak jóbarátok egymás lelkébe hatolni, házastársak egymásban élni és feloldódni, szinte a kettőben ugyanaz a lét lüktet. De az ilyen esetekben is csak arról van szó, hogy annak a másinak csupán alakja, képe, gesztusai, hangja, lelkülete rezeg bennem tovább, rezeg együtt saját létem ritmusával, de fizikai léte szerint mindig éniségemen kívül marad. Vajjon amikor azt mondjuk, hogy Krisztus a hívőkben él, akkor is csak ennyit állítunk? Mindössze Krisztus emléke él bennünk? Krisztusnak csak szavai, gesztusai rezegnek tovább lelkünk húrjain? Csupán ideál számunkra, akinek szellemét, cselekvési módjait igeneljük és igyekszünk életünket szerinte alakítani? Talán az Evangélium az a csillag, amely a hívők lelke fölött ragyogni kezd és valamenynyíüket keresztény közösséggé formálja? Talán

eme egyforma eszmék, melyeket Krisztus tanításából mintázunk, adják a keresztényi lelkiület családi vonásait? Mindennél sokkal többet jelent a Krisztussal való egyesülés. Ő nemcsak emlék, Tőle nemcsak új gondolatokat és ezek nyomában fakadó új életérzéseket kapunk, hanem szó szoros értelemben *új létet*. Krisztus léte a keresztség által titokzatos módon a mi létünkkel válik.

Amikor anyánk méhéből a világba születünk, magunkkal hozzuk ajándékképpen természetes emberi létünket az emberlét minden rejtőzködő tulajdonságával. Egy önmagába zárt, sok mindent még csiráiban hordozó kis világ vagyunk, összes faji és egyéni adottságainkkal és egyben bezárva az emberiség nagy egységébe. Természetesen minderről mi akkor semmit sem tudunk, mert az élet előbb van bennünk, mint a tevékenység, a lét sokkal előbb, mint a tudat. És mielőtt a tudat megjelenék szellemi világunkban, egyéni létünk mélységeiből már indítások jönnek; a lét dolgozik bennünk, él, növekszik, bontakozik és a fejlődés egy későbbi fokán ez a lét bontja ki bennünk a tudatot is. A természetes születés ténye ilyenformán jelenik meg vizsgáló szemeink előtt.

Amikor pedig néhány óra, vagy néhány nap múlva ezt a kis újszülött életet megkeresztelik, egy újabb, titokzatos születés megy végbe benne, csakhoggy ez már a természetfölötti, tehát nem

érezhető sikon. Új élet jelenik meg benne, amely nemcsak gondolat és emlék, több mint érzés vagy világnézet, mert hiszen minderre az a kis újszülött még képtelen, hanem ténylegesen *új valóság, új dolog, új lét*. Ebben is, miként a természetes egyedi létben, csíraszerűen rejtőzködik egy csomó természetfölötti valóság, mondhatnánk egy magasabb fajtság és egyediség indításai. Ime itt is, mint a természetes születésben, a lét megelőzi bennünk a tudatot, az élet a tevékenységet. A különbség csak az, hogy míg természetes létünk további fejlődése független tudatunktól, addig a természetfölötti lét nem növekszik és nem fejlődik tovább bennünk tudatos fejlesztés nélkül. (Hasonlóan természetes szellemi képességeinkhez. Tudatosság alatt itt nem szükségképpen reflektáló tudatot értünk.) Továbbá, amint a természetes emberi létet bennünk táplálni kell, különben maga a lét megy veszendőbe, ugyanígy kell természetfeletti életünket is táplálni természetfeletti javakkal, különben elpusztul. *Ez a titokzatos új lét bennünk Krisztus*. „Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis”, mondja az Apostol. (Galat. 3, 27.) A keresztségben valóságban Krisztus létét öltjük magunkra.

Itt tapintunk keresztényi mivoltunk egyik legnagyobb jelentőségű titkára, mondhatnánk, ez a megváltás misztériumának alulról fölfelé való

nézése. A megtestesülés a kozmikus világban játszódik le egyetlen egyszer, a Krisztusba való beleszületés pedig a szellemi személyiség belső frontján ismétlődik meg minden keresztelés alkalmával. Ezt a titkot ilyen formán tehetjük kissé szemléletesebbé. A *kozmosz rend* jelenti a tér, a testek, az anyag világát, amelyben szám, arány, ritmus és mozgás uralkodik. Ha a legtávolabban ragyogó égitestről a messzelátó újabb szédületes távolságokat nyitna meg szemünk előtt, az onnét jövő legmesszibb csillag fénye is ugyanazokat a Fraunhofer-vonalakat rajzolná a színképelemzőre; jelezvén ezzel, hogy ott is ugyanaz a törvényszerűség uralkodik. Az egész fizikai világ egyetlen zárt energia-rendszer. Fölötte van egy másik világ: a *szellem birodalma*, ez is a valóságoknak szinte beláthatatlan rendszere, az értékek és eszmék egymással összefüggő világa, de nincs vonatkozása a *térrel*, ezért valóbb és fölötte áll az *időnek*, ezért érvényesebb, mint a fizikai világ. A két egymástól független és önmagába zárt világ együtt alkotja a teremtet univerzumot. A kettő között egyetlen ajtó az *ember*, e két világ egy ponton, az emberi test és lélek lényegi egységében nyílik meg egymásnak. Az egész fölött ismét egy harmadik, szintén zárt valóság áll: a *teremtő Isten belső világa*; benne a végtelenség három személyben záródik egybe és mindegyikben ugyanaz a törvény dobog, ugyan-

azon lét, egyazon élet lüktet. A Teremtő belső világa és a teremtett univerzum között szintén van egy titokzatos ajtó: *Krisztus*, e két világ is egy ponton, az ő isteni és emberi természetének személyi egységében nyílik meg egymásnak. Ezt jelenti tehát a megtestesülés: az egész teremtett kozmosz egyetlen önmagába zárt rendszer, sehol egy ajtó, sehol egy nyílás, amelyen át valami is ki tudna nyúlni belőle, át tudna törni rajta. De íme, a megtestesüléskor egy ponton rés támadt ezen, rajta keresztül belépett a másik világ, Isten belső világa. Vagy helyesebben: Krisztus az a rés, amelyen keresztül ez a teremtett világ megnyílt Isten belső élete számára. Mármost gondoljunk arra, hogy e nagy világmindenség kicsiny tükörképe, a mikrokozmosz, az emberi személyiség szintén zárt rendszer. Minden Én bele van zárva önmagába, saját tulajdonságainak, képességeinek és adottságainak zárt rendszerébe. Mit jelent számára a keresztség? A természetfölötti születésben ez a kis világ egy ponton megnyílik, rés támad rajta és Krisztus lép be egyéniségébe. A *megtestesülésben* a második isteni Én megtestesült és emberré lett, *itt* pedig egy korlátolt kis emberi én valamiképpen Krisztusba szellemül és istenivé válik. Miként lehetséges ez?

2. Amikor Krisztus elbúcsúzott tanítványaitól, világosan értésükre adta, hogy valamilyen formában továbbra is közöttük marad: „*Íme, én*

veletek vagytok a világ végezetéig.“ (Mt. 28, 20.) E szavak nyomán mélyen emberi búcsúzkodások jelennek meg szemeink előtt. Vannak-e megrázóbb pillanatai az emberi életnek, mint amikor egymást szerető lelkek végleg kénytelenek elválni egymástól? Szerzetbe lépő, misszióba induló testvér búcsúzik a családtól, hozzátartozóktól. Őt is a mennyei Atya hívja, tehát haladéktalanul mennie kell, de ugyanakkor el kell hagynia azokat, akiket a földön legjobban szeretett. Mivel vigasztalják egymást ilyenkor a lelkek? Azzal a tudattal, hogy csak a testük válik meg egymás közelségétől, de a lelkük, a szeretetük, az imádságuk Istenben továbbra is együtt marad. Egy jó ideig azonban érzékelhetőleg ez kevés vigaszt jelent számukra, mert a lelkünk és a lelkünkben élő szeretet e földi létben hozzá van kötve testi valónkhoz. Ezért a test szerinti válás bizonyos értelemben magával hozza a lelkek és az érzelmek egymástól való távolodását is. „*Loin des yeux, loin du coeur*“ — mondja találóan a francia közmondás.

De mi lenne akkor, ha megszűnnék számunkra a test, illetőleg ha a test olyan állapotba lépne át, amelyben a tér nem jelentene többé korlátot számára? Ebben az esetben nem lehetne többé válásról beszélni azok között, akik szeretik egymást. Ennek valami távoli hasonlatát érezzük egy-egy telefonálás alkalmával, amikor kedvező

technikai körülmények között szinte fülünkhöz hajolva érezzük annak közelségét, aki a valóságban százkilométeres távolságokból beszél. Az illúzió még nagyobbá válik a képátvitel segítségével. Hangsúlyozzuk azonban, hogy mindez érzéki csalódás csupán, csak közel *érezzük* az illetőt, a valóságban azonban távol *van*. Ezzel szemben Krisztus jelenléte a lélekben nem illúzió, hanem valóság. A megdicsőülés pillanatától kezdve ugyanis embervolta átszellemült, részese lett az örökkévalóságnak, számára az idő nem akadály többé és a tér nem korlát, mert minden idő az örökkévalóság számára egyetlen „*most*”, és minden tér egy „*itt*”. Ahogy ugyanaz a Krisztus van jelen minden szentostyában, valamiképpen ugyanaz a Krisztus él minden megkeresztelt és megigazult lélekben, ott *szenségileg*, itt *kegyelmileg*. De míg ott a kenyér lényege Krisztus testének lényegévé változik át és csak a külső lepel marad meg, addig itt Krisztus kegyelmi jelenléte mellett is minden lélek megőrzi a maga egyéniségét, belső világának sajátosan különvalóságát.

Mivel pedig Krisztus eme jelenvalósága minden hívőben valóságos, azért az összesben mint egyetlen élő és valóságos belső elv működik. *Ez a misztikus Krisztus*. Mindazok, akikben működik, együttvéve a misztikus test. Tehát nem *pszichológiai egység*, azaz nem a közös eszmék és hasonló felfogás fűzi őket össze, hanem *onto-*

lógiai egység, mert valamennyien Krisztus létében részesülnek. Így szemlélve az Egyházat, élő hegynek tűnik fel, amelynek csúcsa belenyúlik Isten belső világába s Isten örök világossága és tisztult atmoszférája veszi körül. Itt van a Fő, Krisztus, megdicsőült testi valóságában és Vele az üdvözült szentek lelke imádja az Atyát. Lejjebb, a felhőképződés magasságában gomolygó homályban élnek a tisztuló lelkek, de bennük is ugyanaz a Krisztus. Legalul pedig zivatarban, viharokban és esőben élünk mi földi emberek, de bennünk is ugyanaz a Krisztus. Csak az elkárhozottak nem tartoznak ehhez a testhez, mert bennük nem él Krisztus. Valamiképen hasonlítható ez a szenvedő Üdvözítőhöz, ki lelke magasabb régióiban akkor is élvezte az Isten látásának túlaradó boldogságát, amikor lelkének mélységeit a kereszt gyötrelmei foglalták le.

Ez a természetfölötti organizmus is tagolt, akárcsak az ember szervezete. Az egyes sejtek szervekké tömörülnek, világi, szerzetesi és papi rendre tagolódnak, ezeken belül is újabb osztódás található. Itt is vannak nemesebb és kevésbé nemes szervek. Végül ebben is érvényesül az organizmus ama bámulatos törvénye, hogy minden sejt és minden szerv egyszerre két életet él; éli a maga egyedi, belső életét, de ugyanakkor valamennyiben ugyanaz az élet, ugyanaz a formai elv él és fogja össze az egészet egyetlen élő

szervezetté. Ez teszi az élő szervezetet oly titokzatossá: a sejtek születnek és elhalnak, újak támadnak és azok is elmúlnak, időnkint az egész teljesen kicserélődik, miközben valami mindig állandó, valami ugyanaz marad: ez mutatja, hogy az egész élete több, mint a részek életének összége. Tehát a misztikus Krisztus is több, mint az egyes hívek összessége Krisztusban. Az életelv előbb van, mint az élet teljes kibontakozása és belőle nőnek ki a tagok.

3. Végül a mondottakból szervesen következik, hogy nemcsak az egyes hívők vannak valamennyien kapcsolatban Krisztussal és épül föl belőlük a misztikus Krisztus teste, hanem az is, hogy az egyes hívők egymással is a legszorosabb misztikus kapcsolatban vannak. Ez a kapcsolat itt sem csupán *pszichológiai*, olyan értelemben, mintha csak az egyforma eszmék és érzések kapcsolnák őket egységbe, hanem mélyebb, *organikus, ontológiai* közösség áll fönn közöttük. Ahogy egy test minden tagját ugyanaz a belső élet kapcsolja egymásba, úgy itt is az egyeseket ugyanaz a Krisztus zárja egybe. Tehát természetfölötti értelemben sincs izolált ember, ebben a síkban sem autonóm az Én, saját lelkem ügye sem kizárólag Isten és az én problémám. Az egyes tagok között itt is, ha nem is látható kifelé, valóságos életáramlás folyik állandóan. Itt is érvényes, hogy ha a test egyik tagja, egyik szerve meg-

betegszik, akkor ez az egész szervezet közérzésére kihat, a betegség tovaterjedhet és megfertőzheti a test többi részét, bénítólag tud hatni a többi tagra is. Ez a misztikus Krisztus és annak minden tagjának vitális sorsközössége. „*Senki sem él önmagának, és senki sem hal meg önmagának*” — kiált föl Szent Pál apostol ennek a gondolatnak hatása alatt. (Róm. 14, 7.)

Főntebb így határoztuk meg a közösséget: *azonos természetű, egymással kölcsönhatásban álló egyedek, akiknek eme kölcsönös tevékenységét azonos eszmék hozzák működésbe.* Ebből következik, hogy minden közösségnek három lényeges elemmel kell rendelkeznie. *Közös természetre* kell fölépülnie, az egyedeknek *közösségi tevékenységben* kell testületté egybeépülniök, és végül a közös eszmék *közösségi tudatot* hoznak létre bennük. Elemezzük most eme szempontok alapján Krisztus misztikus testét.

A *közös természetet* illetőleg mélyreható különbség áll itt fönn a katolikus és nemkatolikus fölfogás között az Egyház természetére vonatkozóan. E különböző szemléleti mód a kegyelemről vallott ellentétes fölfogásra vezethető vissza. A protestáns vélemény szerint a kegyelem nem más, mint Isten elhatározása, hogy ezt a lelket üdvözíti. Ez a rendelkezés, mint Isten által gyakorolt kegy, az Istenben van és nem az illető

lélekben. Tehát az ember belső világában ontológiai változást nem jelent, aminek következtében nincs is alap a természetes emberi közösségnél magasabb társulás számára. E nominalista fölfogás szerint az Egyház csupán egyes lelkek külsőleges kapcsolatát jelentheti, olyan lelkek együttesét, akik egyénenkint egy és ugyanazon célra vannak rendelve. Végeredményben csak a célgondolat, a közös eszmék tartják össze ezt a közösséget. Ezzel szemben a katolikus fölfogás továbbmegy és állítja, hogy Isten eme rendelkezése a lélekben, annak nemcsak tudatos szférájában, hanem a tudatvilág gyökerében, magában a létben mélyreható változást hoz létre, mintegy természetfölötti természettel ajándékozza meg a természetet s magasabb létsíkba emeli föl. A lélek ezáltal titokzatos módon Krisztus létében részesül, lelke Krisztushoz formálódik. „*Mert akiket eleve ismert, azokat eleve arra is rendelte, hogy hasonlók legyenek Fia formájához, s így ő elszülött legyen a sok testvér között. Akiket pedig eleve elrendelt, azokat meg is hívta; és akiket meghívott, azokat megigazultakká is tette; akiket pedig megigazultakká tett, azokat meg is dicsőítette.*” (Róm. 8, 29—30.) Amint tehát a test szerinti testvéreket a közös vér és a közös természet fűzi közösségbe, ugyanígy a Krisztusban újjászületett és testvérekké lett embereket ez a közös természetfeletti lét kapcsolja belső,

organikus egységbe. Az a kis csecsemő a kereszt-ség napján még nem képes felindítani a hitet, nem képes belekapcsolódni a kereszténység eszmei tartalmába és mégis már tagja ennek a titokzatos életközösségnek.

A két fölfogás közötti mély különbség kihat a közösségi tevékenységre és tudatra is. Mivel az *organizációnál* a közös eszmék szervezik egybe az egyeseket, azért először a közösségi tudatnak kell kifejlődnie s csak abból fakad majd intenzív közösségi tevékenység. Először meg kell győződ-nünk a közös cél helyességéről, szükségességéről és hasznosságáról, csak azután kapcsolódunk be mi is egyéni tevékenységünkkel. Az élő *organiz-must* ezzel szemben az jellemzi, hogy a formáló elv belülről járja át az egyes tagokat, célja önmagában nyugszik. Itt először van a közösségi tevékenység és csak azután fejlődik ki a közös-ségi tudat.

A *közösségi tevékenység* az élő szervezetben maga az összes tagot összetartó és átjáró élet, a bennmaradó cselekvések összessége. Minden organizmus először él és csak azután következik a növekvés, valamint a kifelé irányuló tevékeny-ség. Kérdés most már, mi Krisztus misztikus testének eme közösségi, immanens élettevékeny-sége? Egy szó adja meg rá a feleletet: a *liturgia*. A misztikus Krisztus szenved tovább és hordozza a keresztet az egyháztörténelem nehéz óráiban, ez

a Krisztus tanítja továbbra is a világot az üdvösség útjára és járja a missziós területek poros országútjait, ő hinti mindenütt az újjászületés szentségének kegyelmeit, de mindez, hogy úgy mondjuk, másodfázisú tevékenysége. Mert itt is megelőzi a lét a tevékenységet és az élet előbb van, mint a növekedés. Az élet tevékenysége itt is immanens cselekvés. Mi az tehát, ami ebben a titokzatos organizmusban nem irányul kifelé, nem akar semmit elérni, semmit megvalósítani, hanem csak élni? Mi az ebben a szellemi testben, ami megelőz mindent és forrása minden egyébnek? *A liturgikus imádság. Ez élettevékenysége.* Az élettevékenységeket pedig mindig az jellemzi, hogy azonosak és változatlanok maradnak, amíg csak az organizmus fönáll, szemben az egyéb kifelé irányuló tevékenységekkel, melyek folytonosan módosulnak az idő és a körülmények kívánalmai szerint. A misztikus keresztény közösség az első pünkösdi közös imádságában született, abban él tovább a századokon keresztül egész az utolsó ítéletig, és azután, mikor már nem hordja a keresztet s nem járja a poros országutakat és nem hinti többé a keresztvizet, egy akkor is meg fog maradni az időtlen örökkévalóságon át, élettevékenysége: a liturgikus, közös hódolat Isten trónja előtt!

Helyesen mutattak rá már a szentatyák, hogy a misztikus Krisztus az Egyház földi ván-

dorlása folyamán megismétli a történeti Krisztus életét. Márpedig a megtestesült Ige emberi szívének első dobbanása hódolat volt az Atya iránt: *Ecce venio!* „Ime jövök és hozom emberi lelkem egész imádását, dicsőítését, leborulását!” Ehhez viszonyítva az áldozat és az emberiség megváltására irányuló magatartása is csak másodfázisú tevékenysége. Amikor pedig az Olajfák hegyén befejezte történeti életét itt a földön és helyet foglalt az Atya jobbján az égben, dicsőségébe is magával vitte az imádás, a közbenjárás és engesztelés lelki tényeit. Ha pedig az idők végén az üdvösség nagy műve befejeződik, megszűnik a közbenjárás és engesztelés, de megmarad örökön-örökké szentséges Szívében a hódolat Atyja iránt.

Mármost ennek a titokzatos testnek feje és tágabb értelemben vett személyisége ez a megdicsőült Krisztus. *Actiones sunt suppositorum*, mondja a bölcséleti axióma. Szellemi természetben minden tevékenység forrása maga a személyiség. Ebből következik, hogy amit az egyes tagok Krisztussal egyesülten a természetfölötti rendben tesznek, azt Krisztus teszi általuk, és megfordítva, a megdicsőült Krisztus eme imádó és engesztelő tevékenysége ennek a titokzatos szellemi testnek legbensőbb élettevékenysége. Éppen ezért nevezzük *corpus Christi mysticum*-nak, misztikus testnek. Mert *misztikus*, ezért

valami láthatatlan benne; mert *test*, azért valamiképen látható. Az az értelme ennek, hogy a benne láthatatlanul és természetfölötti módon tovább élő Krisztus megjelenik és láthatóvá válik közöttünk. Minden szentostyában ugyanaz a Krisztus költözik a hívők lelkébe és valamennyit egybefogja. Ehhez hasonló történik az Egyház nyilvános imádságában: Krisztus ott áll az Atya trónján, megdicsőült szentjeinek cselekedeteibe öltözötten és állandóan végzi liturgikus hódolatát. Ez számunkra titokzatos és láthatatlan. *De amikor idelent valahol a föld egy pontján megkezdődik az Egyház nyilvános imádsága, azon a helyen szóról-szóra láthatóvá és hallhatóvá válik ez az égi liturgia.* Ahogy a szentségek látható jelei a láthatatlan kegyelemnek, ahogy az Oltáriszentség látható alakban elénk állítja a láthatatlanul jelenlevő Krisztust, ahogy a szentmise látható megjelenítése Krisztus láthatatlan, örök áldozatának, ugyanígy *a liturgikus imádság az időben látható és hallható hódolata az örökkévalóságban misztikusan adoráló Krisztusnak.*

Milyen megdöbbentő tudatlanságot árul tehát el az Egyház lényegét illetőleg az, aki a liturgiát csupán merő külsőségnek és fölösleges időfecsérlésnek fogja föl. Annál szomorúbb ez, mert még papok között is találkozunk ilyen véleménnyel. Hiszen éppen az ellenkezője igaz! A liturgia minden, csak nem külsőség, sőt, mert ennek a

misztikus testnek élettevékenysége, ennél belsőbb tevékenysége már nincs is. És vajjon az örökkévalóságba való bekapcsolódás, az eljövendők elővételezése, amikor az élet hajszája között egy-egy órára az imádkozó Krisztusban elmerülünk, nevezhető-e ez időpazarlásnak?! Vajjon az élettevékenységek megerősödése nem jelenti-e a kifelé irányuló tevékenységek megerősödését is? Akik a liturgiában csak külsőséget látnak, azok talán nem is sejtik, mennyire azonos fölfogásuk a protestánsok periferikus egyházfölfogásával. Az ő fölfogásuk is periferikus, de más értelemben. Csak a közös célok és eszmék végrehajtására szövetkezett hatalmas szervezetet látják az Egyházban. Ezért a kívülállók közül sokan, éppen a mélyebben tekintő lelkek közül, értelmetlenül és bizalmatlanul tekintenek rá, mert híveiben, azok gyakorlati magatartásában csak gigantikus organizációt látnak világhódító feladatok megoldására.¹

A közösségi tevékenység vizsgálatánál még egy szempontra ki kell térnünk. A közösség elsősorban az együttes ténykedésben ismerhető fel,

¹ A perifériás szemlélet szerint az Egyházat a közös célra törekvő egyedek alkotják, tehát nem a közösségen belül nyugvó elv, hanem egy kívül fekvő feladat szervezi egységbe a sokaságot. A *protestáns* fölfogás Isten predestináló akaratába helyezi ezt a külső elvet. Az Egyházba igazán csak az tartozik, aki predestinálva van, mivel pedig erről nem lehet biztos tapasztalásunk, ezért az

sőt az anyagi létezők, a testtel rendelkező valók között a közösség testi közelséget is jelent. Erre vonatkoznak Krisztus félre nem érthető szavai: „*Ahol ketten vagy hárman összejönnek az én nevemben, én is közöttük vagyok.*” (Mt. 18, 20.) A *Jelenések könyve* is minden látomásában ilyen közösségben mutatja be az égi liturgiát úgy, ahogy a föltámadás utáni állapotban történik majd. Az elmúlt kor racionalizmusa és siváran moralizáló humanizmusa a túlvilágot folyton a szellemek világának tekintette, pedig az csak átmenet lesz számunkra. A végleges állapot a föltámadás után következik be, amikor a megdicsőült test egyesül a lélekkel és a hódolat az egész örökkévalóságon át ismét látható közösségben fog történni. Sajnos, a hívek lelki életének fokozatos erőtlenedése, az egyéni életszemlélet állandó növekedése, mely a közelmúltban érte el tetőpontját, ennek a nagy és éltető valóságnak helyébe mindinkább a jogi szemléletet helyettesítette be. A zsolozsmázás még a közösségben élő szerzeteseknél is kötelező, de *magánimádság* lett, melynek közösségi jellegét annak hangsúlyo-

Egyház is láthatatlan csupán. Az *individuális* katolikus nézet vallja, hogy a kegyelem nemcsak Isten üdvözítő szándéka a választottakra nézve, hanem a lélekhez tapadó valóság, azt is vallja, hogy a szentségek látható jeleivel ténylegesen a látható Egyház tagjaivá válunk, de az egyes tagok organikus egybeépülése helyett inkább a közös feladatokat domborítják ki mint közösségformáló elvet.

zásával igyekeztek megóvni, hogy az illetők ilyenkor is az Egyház nevében és annak imádságát végzik. Hát ez tényleg igaz, de azért itt is azt a különbséget érezzük, amit az élő és préselt virág között találunk. *Amikor a közös imádság lassan a közösség tagjainak magánimádságává válik, akkor az élet ezen a ponton jogi formulává préselődik.* Az imádság értéke így sem veszít, de a közösségi érzés igen. Igaz, hogy a corpus Christi mysticum a lelkek láthatatlan kegyelmi kapcsolatára épül, de ugyanakkor látható Egyházzá épül! Igaz, hogy a közösségi szellem elsősorban a lélek magatartása, de az ember elsősorban nemcsak lélek. Éppen a közösség az, amely rögtön illuzorikussá válik, ha nem jelenik meg kifelé is szervezett formában. A szeretet is láthatatlan, de mihelyt élő, azonnal látható szeretetgyakorlatokban nyilvánul meg. Ugyanígy ha a közösség élő — és Krisztus misztikus teste elsősorban az — akkor együttes tevékenységben, közösen végzett imádságban kell megjelennie.

Valaki azonban azt hozhatná föl ellenvetésül, hogy ha szervesen bekapcsolódunk ebbe a misztikus Krisztusba, akkor szükségképpen minden imádságunk az egész közösségé lesz, tehát nincs szükség még külön külsőleg is látható közösségi imádságra. Ennek a fölfogásnak csak annyiban van igaza, hogy az organizmus minden

tagjának gazdagodása, erősödése magának az organizmusnak gazdagodását, értékgyarapodását is jelenti. De tevékenysége mégsem azonosítható magának a misztikus Krisztusnak tevékenységével. Említettük, hogy az organizmus minden sejtje egyszerre két életet él, a maga egyéni életét és az egész szervezetét is. Az egész élete azonban több, mint a részek életének összege. Jóllehet a részek tevékenysége nem választható el az egész tevékenységétől, vele mégsem azonosítható egyszerűen. Bár szoktuk mondani, hogy én beszélek, és azt is, hogy a szám beszél, én cselekszem vagy a kezem cselekszik. A kettő azonban nem azonos, mert egész pontosan én a számmal beszélek és a kezemmel cselekszem. Lehetséges, hogy a szám beszél vagy a kezem cselekszik, de én nem beszélek és nem cselekszem. A részek változhatnak, kicserélődhetnek egészen, közben azonban az „én” ugyanaz marad. Tehát csak az a cselekvés tudható be az egésznek, amely ebből az „én”-ből, ebből a belső személyiségből indult ki. Ebből következik, hogy amit ennek a misztikus testnek tagjai tesznek, nem szükségképpen maga a misztikus Krisztus végzi, még akkor sem, ha a kegyelem összeköttetése és szerves életközösség áll fenn közöttük. Tehát nem minden a kegyelem állapotában levő imádkozó azonosítható a misztikus Krisztus imádságával, jóllehet az illető is Krisztusban imád-

kozik.¹ Más az, hogy *Krisztusban imádkozunk*, ha a kegyelem állapotában végezzük magánimánkat, és más az, hogy *Krisztus imádkozik bennünk*, amikor az ő személyes hódolatának válunk részeseivé a liturgiában. Ilyenkor az imádság belőle indul ki, a misztikus Krisztusból, az Egyházból. A megkeresztelt kis csecsemő még nem képes *Krisztusban* imádkozni, mert szellemi képességei még nincsenek kifejlődve, de a liturgikus imádság által Krisztus *benne* is imádkozik, mert a kegyelem révén már ő is részese ennek az élő közösség mindent átjáró élettevékenységének. Amikor pedig tevékenyen bekapcsolódunk az Egyház nyilvános imádságába, akkor Krisztus nemcsak bennünk, hanem *általunk* is imádkozik. Ez a végső értelme a liturgikus közösségnek.

¹ Ugyanezt a különböztetést kell alkalmaznunk minden egyéb vonatkozásban is. Ugyanez a misztikus Krisztus szenved a történelem folyamán mindenütt, de csak azok az üldözések vonatkozhatnak rá, melyek tényleg az Egyház krisztusi jellegére irányulnak. Az egyháztörténelem folyamán nem ritka egyes személyekre vagy egyházi intézményekre irányuló kritika, sőt támadás. Ez minden további nélkül nem azonosítható a misztikus Krisztussal. Sokszor egyes emberek rövidlátása vagy egyházi intézkedések elavultsága, túlzott konzervativizmusa hívja ki a jogos kritikát. Ugyanez a szempont az igazság kérdésében is. Amikor az Egyház tanít, ez a misztikus Krisztus tanítása, tehát csalatkozhatatlan, az egyes hívő vagy pap azonban tévedhet még akkor is, ha a kegyelem által vitális kapcsolatban van a misztikus Krisztussal. Más az, ha *Krisztus* szól szolgája által, és más, ha egy szolgája *Krisztusban* szól.

Végül a közösségi tevékenység hozza létre az élő és erős *közösségi tudatot*, az egyházas lelkiületet. Egyháziasság jelenti az öntudatosan átélt közösségi érzést, a tudatos azonosulást Krisztus misztikus testével, az Egyházzal és annak minden rezdülésével. Ez a lelkiület háttérbe szorít minden beteges egyéniség-kultuszt a lelki életben, mely oly sokszor áll a kísértés előtt, hogy szubjektív hangulatainak kiélésében keresse vallásos igényeinek kielégülését. Individuális fölfogású ember előtt a lelki élet belső vár, ahová visszavonul a külső csalódások elől, belső vigasztalódások földje, ahol éli az el nem kötelezett függetlenség örömeit; rejtékhely, ahová nem jöhet utána sem kérés, sem gond, sem panasz a mások életéből; szabadságos levél, mely följojósítja, hogy maga mögött bereteszelje az ajtót. Ebben a belső térben teremthetek magamnak egy egész világot, amelyben csak én vagyok az úr, magam lehetek önmagammal, kényeztettem, babusgathatom önmagammat; a mindenségben egy pont, de ott legalább szuverén vagyok. Ez a belső élettér kizárólag engem szolgál. Ez az egyéniség arisztokratikus életformája. Az ilyen szerkezetű vallásos életből természetszerűleg kihál az egyháziasság és fokozatosan egyháznélküli vallásossággá válik, ezzel együtt természetszerűleg elveszti természetfölötti jellegét is. Ez a lélek

nem tud szolgálni, hanem a vallást is magasabb kultúrigényeinek szolgájává fokozza le.

Vele szemben az intenzív liturgikus élet az, amely a közösségi tudatot táplálja, mintegy állandóan fehér izzásban tartja és nem engedi a „lelki magánélet” fogalmát felszínre kerülni. Semmiképen sem szabad ebből azt következtetni, hogy ez a liturgia *feladata*, mert hiszen a liturgia élettevékenység, mely megelőzi a tudatot. Ezért semmiképen sem kielégítő a liturgiának az az általánosan ismert megokolása, hogy azért jogos a létezése, mert neveli a közösségi érzést, mert a közösségben erősödik meg az egyén. Ilyen formában ez egyáltalán nem áll, a liturgia nem az emberért van és nem az egyént szolgálja, hanem az Istent. Itt sem áll a „post hoc, ergo propter hoc”. Amikor ugyanis azt állítjuk, hogy a liturgiának nincs pedagógiai *célzata* és nem pasztorációs *eszköz*, nem tagadjuk, hogy pedagógiai *értéke* és pasztorációs *jelentősége* fölmérhetetlen a közösségi tudat ébrentartása és az egyháziasság kifejlesztése által. Ezért ahol a liturgikus élet alábbhagyott, ott szükségképpen az egyházas lelkület is haldokolni kezd. Tehetségünk a tevékenységekben élnek, ha valahol maga az élettevékenység szűnik meg, ott az élet is halni készül, ott Krisztus misztikus testén holtpontok keletkeznek.

Elképzelhető-e fönségesebb dolog, mint be-

kapcsolódni ebbe a liturgikus imádságba s ezáltal a szó szoros értelmében ennek a misztikus Krisztusnak imádkozó ajkává válni? Mert amikor a liturgia szent szavait mondom, akkor én adom ennek a Krisztusnak a nyelvet, én kölcsönzöm a hangot; mint ahogy ujjaim végigsiklanak a billentyűkön s érzelmeim, gondolataim egyszerre hanggá, melódiává alakulnak át, úgy ennek a misztikus Krisztusnak hódolata és leborulása az örök Atya előtt rajtam keresztül, az én hangomon és muzsikámon keresztül száll Isten trónja elé. S ugyanekkor tudom azt, hogy mindez nem szimbolum csupán, nem költészet és metafora, hanem valóság.

Minden imádság szent dolog, de valamennyi között ez a legszentebb. A magánimádságban ennek a testnek csak egy kis sejtje imádkozik. Amikor a népi ájtatosságban egy kis közösség áldást tart, ott ennek a testnek egy tagja, egy szerve imádkozik, de amikor valahol liturgikus imádság folyik, ott maga ez a misztikus Krisztus végzi imáját. A kettő viszonyának szemléltetésére mondhatnánk, a magánima olyan, mint a bankjegy, egyes emberek értéke, tulajdona, a liturgikus imádság pedig az aranyfedezet, melyre az egyesek gazdasági jóléte épül. Minden zoltározó kórus két szárnya az Atya előtt két karját kitaró Krisztus, ezért minden liturgikus imádság ezekkel a szavakkal záródik: „*Per Dominum nostrum*”

Jesum Christum . . .“ A mi Urunk, Jézus Krisztus által. S amikor erre a kántor vagy a kórus ráfeleli az ament (ó bárcsak az egész hívősereg együtt énekelné!), ebben és minden feleletben ez a misztikus Krisztus zengi örök amenjét: *Úgy legyen, ahogy te akarod, Atyám!*

Ebből következik, hogy ez az imádság *abszolút hatékony*, mert benne nem én, kicsiny, szűklátókörű, egoista ember könyörgök, aki mindig csak kapni akar s akkor is legtöbbször anyagi dolgokat, törékeny játékszereket kér, melyek holnapra már elromlanak, vagy holnapután már megunom őket s szeszélyesen újat kívánok. Ez Krisztus imája, akinek horizontjai ugyanolyan tágak, mint az Atyáéi, tehát végtelenek. Ezért imádságainak szándékai is az Atya lelkéből valók: hogy az ő neve szenteltessék meg, hogy az ő országa terjedjen, hogy az ő akarata érvényesüljön az egész teremtett világban!

Ha a kegyelem állapotában végzett minden imádság érdemszerző, mit mondjunk erről az imáról, mely magának Krisztusnak imádsága?! Benne az imádkozók Krisztussal egyesült eszközei lesznek az üdvözítés nagy művének. Minden liturgikus imádság titokzatos forrás, amelyen keresztül gyógyvizek ömlenek szét a beteg világon. Ezek a kincsek az egész Egyház, a hívők közösségének javai, ezek az egész testet átjáró gyógyító orvosságok. Minden liturgikus imádság

olyan, mint az energiarendszer magasfeszültségű pontja, mely kisül és rögtön szétárad az alacsonyabb feszültségű helyekre. Egész liturgikus életünk folytonos áramlás egyik pontról a másikra, kiegyenlítődés, kiáradás és besugárzás. Ebben az imádságban állandóan folyik a lelki és természetfölötti életjavak kicserélődése: a mások gyarlóságaiért folyó engesztelés, jóvátétel, mások megtérésének kiesdése.

A liturgikus imádság olyan, mint a hegyen imádkozó Mózes: amíg nem fárad imádsága, addig lent az élet harcait győztesen vívják az apostolok, de ha a liturgikus élet lanyhul, akkor az egyháziak munkáján, harcain is megfogyatkozik az Isten áldása. Olyan, mint Szent Genovéva, aki amíg imádkozott a gall lelkek fölött, addig biztonságban volt Párizs. Ez a lelkek szövetsege, melynek törvénye a kapillaritás: ha egyik helyen túlcsoordul a liturgikus ima, az rögtön másutt is emeli a lelkeség színvonalát. Az Úr Krisztus földi életének legboldogabb órái azok voltak, mikor emberi nyelven dicsőíthette menyegyeri Atyját. Bizonyára ez a misztikus Krisztusnak is legboldogabb tevékenysége. Szerezzük meg a mi Urunknak ezt az örömet s adjuk oda neki ajkunkat, énekünket, muzsikánkat, hogy miáltalunk és mirajtunk keresztül térjen vissza ez az áramkör önmagában, mondván: *„Üdv a mi Istenünknek, aki a trónon ül, és a Báránynak!”*

Az ige megszentelése

És íme látám, hogy a Barány Sion hegyén állott, és vele száznegyvennégyezer, akiknek homlokára volt írva az ő neve. És szózatot hallék az égből, mint nagy vizek zúgását, és mint nagy mennydörgések hangját; s a szózat, melyet hallottam, olyan vala, mint a hárfákon játszó hárfásoké. És mintegy új éneket énekelének a királyi szék és a négy élőlény és a vének előtt... És láték mintegy tűzzel vegyes üvegtengert, és azokat, akik legyőzték a vadállatot és annak képét és nevének számát, az üvegtenger fölött állni, Istennek hárfáival és éneklék Mózesnek, Isten szolgájának énekét és a Baránynak énekét, mondván: Nagyok és csodálatosak a te műveid, ó Uram, mindenható Isten! Igazságosak és igazak a te utaid, ó századok királya! Ki ne félne téged, ó Uram, és ki ne magasztalna nevedet? Mert te vagy egyedül szent, mert minden nemzet eljő és leborul színed előtt, mert ítéleteid nyilvánvalók lettek. (Jel. 14, 1—3; 15, 2—4.)

A kinyilatkoztatás eme jelenete az emberi ige megdicsőülését mutatja be: az emberi szó, az ajkunkról elröppenő ének, a mulandóság szimboluma beletorkollik az örökkévalóságba, amelynek nem lesz vége. Az ember érzi a kimondott szó tragikumát, ezért ősidőktől kezdve kőbe véste, hártýára festette, papírra írogatta elszálló

igéit. Láttá, hogy szavainak élete rövidebb saját életénél: később születik és a halál előtt már elhal az ajkán. A kövekbe kapart szavak is elporladnak a kövel, a hártýára festett szavakat is megfakítja az idő, de íme, az oltár előtt elhangzott ígék nem szállnak el nyomtalanul; a megtisztult és megdicsőült emberi szó föltámad és örökké élni fog az Isten trónja előtt.

Az Egyház belső élete ennek az örökkévalóságnak visszfénye a sodródó időben, tehát nem nélkülözheti ezt a megtisztult és megszentelt ígét. A liturgia minden értéket megszentel azáltal, hogy belőlük az elsőt, a legértékesebbet Istennek adja. A kenyeret azáltal, hogy az oltáron Krisztussá konszekrálja, a viaszt azáltal, hogy az Úr színe előtt elégeti, a beszédet pedig azáltal, hogy Istent magasztalja vele. A prédikáció is *szent* beszéd, de ott inkább az ember áll elötérben, az embert szolgálja, amikor Isten igazságait közvetíti az emberi lélekhez. A liturgia *megszentelt* beszéd, mert egyedül Istent tartja szeme előtt: mint a tömjénfüst a tömjénezőből, úgy száll föl az emberi szívből az imádás és dicséret himnusza.

Ki ne érezné megilletődve az emberi szó misztériumát? A szellem anyagtalan tisztaságából kúszik elő gyökere, átszűrődik érzelmeinken, rezgésbe hozza érzékeinket, azután mint kozmikus valóság jelenik meg a világban. Találkozik egy másik emberrel s ott éppen megfordított

pályán halad az érzékeken keresztül a szellem birtokába. A szó az ember legemberibb alkotása, mely nemcsak eszköz belső világának kivetítésére, hanem személyiségének, egyéniségének anyagtalan megtestesülése is. Ezért a liturgikus lélek, amikor egész belső világát Isten felé akarja tární, akkor azt ki kell beszélnie, szavainak testetlen valóságába kell zárnia érzelmeit s ezeken keresztül küldeni az ég felé.

A beszéd titokzatosan élő szellemi erő. Az embertől függ, s mégis fölöttünk lévő külön valóság, külön törvényekkel és külön étellel. Tőlünk ered és mi tartjuk fönn folyását, és mégis hatalmas van fölöttünk. Az egyes ember akkor lépi át az igazán emberi élet küszöbét, amikor beszélni tanul. Mindenki tapasztalja, hogy az élő nyelvvel való személyes érintkezés a legnagyobb nevelőnk. Mennyire igaza van Széchenyink mondasának: „*Nyelvében él a nemzet.*” Hiszen a nemzet testébe való bekapcsolódás, a nemzet lelkével való azonosulás elsősorban az anyanyelv öröklésével kezdődik, s ha valaki elveszti nyelvét, a legtöbb esetben annyit jelent, hogy más népek tengerébe olvadt bele. Az Egyház az Isten országa itt a földön, ki csodálkoznék hát azon, hogy neki is van anyanyelve: a *liturgia*!¹ Ez is

¹ Itt elsősorban nem a liturgikus nyelv külső formájára, a latin nyelvre gondolunk, hanem a mindennap fölhangzó imádásra, dicsőítésre, engesztelésre, az Egyház

élő nyelv, hiszen templomainkban, szentélyeink oltára előtt napról-napra fölcsendül az egész világon. Ezt is mi tartjuk fönn és mégis fölöttünk élő valóság, mely alakítja, neveli, katolikussá formálja lelkünket. A Szentírás szavai itt válnak élő igékké s általa Krisztus szavai állandóan rezegnek és tovább élnek a múltó időben: „*A szavak, amelyeket én mondtam nektek, lélek és élet.*“ (Jn. 6, 64.) Amikor ezek az igék lelkünkben gyökeret vernek és ajkunkon életté válnak, amikor személyes kapcsolatba kerülünk anyánnak, az Egyháznak nyelvével, akkor kezdünk öntudatosan katolikusok lenni, és ha ezt a nyelvet elhanyagoljuk, elfeledjük, akkor félő, hogy a határozatlan érzések vallásos szentimentalizmusában oldódunk föl.

Igen, az Egyház nemcsak *látható*, de *hallható* Egyház is, nem néma gyermek, akinek anyja sem érti szavát. Sőt egyáltalán „néma“ vallás nem is lehetséges, ez önmagában ellentmondás. Néma vallomás csak a költők virágnyelvében él. Mert ha a szív igazán érez, ha a lélek igazán átél valóságokat, akkor talán suttog, dalol vagy ujjong, de beszél, akkor másokat is részesíteni akar boldogságában.¹ Az igazság, jóság, szépség,

mindennapos Istennel való beszélgetésére. Hogy ez legtöbbször „holt“ nyelveken történik, arra még később visszatérünk.

¹ *Németh László* írja: „Egy ‚néma‘ vallásra van szükség, amely nem a nyelvet szállja meg, hanem sor-

szentség nemcsak a léleknek titkos, szemérmes megilletődöttsége, hanem kifejeződést keres, eget kér magának. Az emberiséget elsősorban a közös nagy eszmék építik társadalommá, e közös eszmék pedig a nyelv útján válnak közkinccsé, társadalmat formáló erőkké! Ezért a legszebb muzsika számunkra az emberi nyelv melódiája, mert minden beszéd embervoltunk vallomása, szellemek találkozása a testi világban. Az anyag fölötti síkon a nyelv az első és legerősebb kapocs,

sunk gyökereit. Hogyan értik meg a néma szavát? ... A néma szavát tetteiből értik meg. A szentség új virágzását várja az Egyház? Mi is. Emberekre van szükség, akik magatartásukkal tesznek bizonyosságot a mellett, ami bennük van, de kivezet az élet kétszerkettőjéből ... A vallásos érzéstől megszállt embereket várok, s ha lesznek, nem félek, hogy példájuk és a szenvedésben talált boldogságuk nem terem gyülekezetet." (A minőség forradalma. II. kötet, 39. lap.)

Az ilyen állítások olcsó szellemességgel takarják el a felületes olvasó előtt az igazságot. Mintha az Egyház a szavakat fontosabbnak tartaná a tettekénél, és nem tartaná farizeusiaknak azokat a szavakat, amelyek mögül hiányzik az őszinte érzés és a tanúskodó élet? De ha ezek megvannak, akkor is teljesen fölösleges a szó, a külső látható kifejeződés? Ezzel tagadnánk minden művészet jogosultságát is. Akkor elég a mély átélés, de azt kifejezni, megjeleníteni nem szabad, mert az beszennyezi az érzéseket! Akkor a kisebbségi magyarságnak is mindenütt „néma” magyarságnak kellett volna maradnia és csupán szenvednie magyarságáért. Akkor Németh Lászlónak is fölösleges könyvekkel terjeszteni az ő nagyon is nem „néma” vallását. Miért csak a gyökeret szabad megszállnia a vallásosságnak, mikor a gyökér szárba kívánkozik s az a természetes, hogy virágot is hozzon és gyümölcsöt is teremjen! A nem belsőben gyökerező szavakat

mely összeköt. Találóa mondja Szent Ágoston, hogy két néma állat sokkal jobban hasonlít egymáshoz, mint két ember, aki nem tud egymással beszélni. Az ember szívesebben marad saját kutyája társaságában, mint idegen emberrel, ki nek nyelvét nem ismeri. (De Civit. Dei. 17, 9.)

Szent Tamás az atyák tanítása nyomán az Oltáriszentséget „*signum unitatis*”-nak, az egység jelképének nevezi. Minden búzaszemet más hívő hozott az oltárra s valamennyiből egy ostya s az egy ostyából egyetlen Krisztus válik. Amikor

mi is elítéljük, de a virág és gyümölcs nélküli gyökereket meddőknek tartjuk. A mi templomainkban nemcsak szöszék van, s nem is a szöszék az első, hanem az áldozat oltára és rajta a kereszt!

Ami pedig a szenvedést illeti, higgye el Németh László, hogy az általa annyira meg nem értett és lebecsült Egyház ma is sokkal többet szenved és cselekszik, mint beszél, és jóval kevesebbet és megfontoltabban beszél, mint az ő „néma” vallásának megszállottjai! Vagy ma már mindenről szabad beszélni, csak Istenről nem? Vagy ma mindenkinek szabad Istenről beszélni, csak azoknak nem, akiknek mondatott: „*Elmenvén, tanítsatok minden népeket*”? És mindenütt lehet vallásos érzéssel eltelni, csak épp a katolikus templomban nem?

Végül néhány mondaton belül önmagával is ellentmondásba kerül, mikor annak a reményének ad kifejezést, hogy az eszmékért élő és szenvedő lelkek is meg fogják találni egymást és gyülekezetet teremtenek. Ezt csak nem néma gyülekezetnek képzelem? Megnyugtadjuk, nem kell várnia. Ezek a vallásos érzésektől megszállott emberek már eljöttek, de mert tudták, hogy az érzelem múlékony, melyre építeni nem lehet, s mert tudták, hogy az isteni igazságokra akkor is szükség lesz, ha történetesen nem kell értük szenvedni, ezért nem gyülekezetet, hanem látható és hallható Egyházat alapítottak!

magukhoz veszik az áldozók, akkor valamennyit egy és ugyanaz a Krisztus köt egybe, amint minden ablakot ugyanaz a nap csillogtat és tüzesít át. De ugyanilyen joggal alkalmazhatjuk e képet a liturgiára is és a közös imádságot nevezhetjük az egység jelképének. A kórus valamennyi tagja ugyanazt a szöveget mondja, s valamennyi hangjából egyetlen hang születik. Ki ne érezte volna át egy fegyelmezett, közösen imádkozó kórus döbbenetes erejét? Az ember sok imádkozót lát, de csak egyetlen zengő áradatot hall, mely betölti az egész liturgikus teret s azt mintegy a testet öltött, élővé vált gondolatnak térfogatává teszi. A kimondott, recitált ígék valamennyi lélekben ugyanazokat az érzelmeket keltik; lassan áttüzesedik a kórus, a lelkek a hangokon keresztül kilépnek izoláltságukból és összefolyanak. Miként a gyertyák imbolygó lángjából egyetlen fény lesz, amint a parázsszemek hunyorgató hevéből egyetlen tűz támad, ugyanúgy a sok imádkozó ajakból egyetlen imádság száll az ég felé. Mert egymást erősítik, föl is érnek és megnyitják az eget. Minden méltóan végzett kórus-imádság valóban az Ige megtestesülése: „*Mert ahol ketten vagy hárman összejönnek az én nevemben, ott vagyok közöttük.*“ (Mt. 18, 20.)

Sőt, talán különösebb merészség nélkül azt is mondhatjuk, hogy az emberi nyelv a liturgia bölcsőjében látott napvilágot s a liturgia szárnyán

hagyja majd el a siralomvölgyét, hogy egyesüljön az örök Ige véget nem érő liturgiájával.

A nyelv keletkezését illetőleg sok elmélet próbálkozott a rejtély megfejtésével. A sok tapogatózás között annyi biztos, hogy a beszélőképességen kívül két föltételnek okvetlenül meg kellett lennie: egyfelől az élménynek, az alanyi túlsordultságnak, mely önmagából kifelé áradt, másfelől szükséges volt egy második személy, egy megértő te, akinek elmondhatta, aki befogadta ezt az élményt. A valóságban mikor és hogyan jött létre az emberi nyelv, erre nézve a bölcselő elme csak lehetőségeket, föltevéseket tud elsorolni. A teológia sokkal biztosabb úton jár, amikor maguknak a tényeknek nyomába lép s a Szentírás első lapjain az első ember ajkáról olvassa le a történéseket. Azt látjuk itt, hogy a Teremtő kezéből öntudatra ébredt lélek kitágult pupillákkal csodálkozott bele a neki készített és számára földíszített világba. Ime, a dolgok szembenéztek vele és egyszerre játszani kezdtek az alvó hegedűn. Jóságra hangolt szíve egyszer csak dobogni kezdte, hogy minden ami körülveszi, jó. Az igazságra állított értelme egyszerre tükrözni kezdte az igazságokat. Az illatos akácok pedig fölébe hajoltak e mesterhegedűnek s virágos ujjajkkal játszani kezdték az idegek finom húrjain a szépség dallamát. Az élmény, mint megáradt medencéből a habzó hullámverés, áradt

Ádám lelkéből, agyából, szívéből az ajka nyílása felé . . . Patakot látott, de belőle Isten arca ragyogott reája vissza . . . A napba nézett, de Isten meleg csókját érezte benne. Madárdal csattogott fölötte s Isten üzenetét értette benne. Látott millió virágot s belőlük Isten mosolyának elszórt szirmait kötötte csokorba. Vállára sasok szálltak pihenni, térdére tigrisek hajtották fejüket. Mindegyikben az Isten teremtő kezének közelsége döbönt elébe. Ime, a Szentírás elbeszélése szerint az első ember már Éva teremtése előtt nevet adott a dolgoknak. De a nyelvtudósok mégsem tévednek, amikor azt állítják, hogy a nyelv keletkezéséhez nem elégséges az élmény magában, hanem egy másik személy is kellett, akinek élményét elmondhatta. Ez a másik személy Isten volt. Mielőtt talált volna társat magának a földön, már minden dolog mögött ott látta a Másikat, az Istent. Amikor Ádám ajkán keresztül kibuggyant az első élmény, az lehetett a liturgia első *Laudes-e*, a dolgok keresztelője. Minden dolog neve magának a dolognak lényegéből csordult elő. Mivel pedig a dolgok lényege Isten egy-egy teremtő gondolatát tükrözte, azért minden elhangzott név egy-egy istendícséretként szállt el az első ember ajkáról: *Aldjátok az Urat egék, hegyek, dombok, vizek! Dícsérjétek az Urat nap, hold és teremtett állatok!*

A dolgok elnevezése volt az első liturgia s

mert ez a lényegek meglátásából fakadt, azért az eljövendő emberiség számára az egyetlen nyelv valósága biztosítva volt. Az emberiség egyetlen nagy családja nemcsak egy szívvel, de egy ajakkal, egyetlen nyelven dicsérte volna Alkotóját, s ez a nyelv előttünk ma már ismeretlen, titokzatos összefüggésben lett volna a dolgok lényegével. E gondolat fényénél tehát le kell szögeznünk, hogy *a nyelvek sokfélesége nem első gondolata Istennek, hanem az ember lényegismeretének elhomályosodásából és az emberiség lelki egységének töréséből következett.*

A nyelvészek ezen a téren is igyekeztek elméleteket fölállítani és kikutatni azokat a tényezőket, amelyek következtében elváltoznak a nyelvek. A maguk területén ezek a hipotézisek jogosak és helyesek is lehetnek. A Szentírás azonban e tekintetben sem hagy kétséget az iránt, hogy a nyelvek változásának mélyebb gyökere, egy egészen más síkon mozgó előzménye volt. A Genézis 11. fejezetében a bábéli torony építését hozza kapcsolatba a nyelvek elváltozásával. Nyilván nem akarja a kinyilatkoztatás ezt a tényt az emberiség egyetemességére kiterjeszteni, hiszen az előtte lévő fejezetekben már egészen különvált népeket sorol föl, csupán az öt közelebbről érdeklő egyetlen nép történeti példáján akarja szemléltetni a nyelvváltozás teológiai hátterét.

Mit jelentett ez a toronyépítés? Az ókori pelágiánizmusnak egy fejezetét, a primitív ember naturalizmusának első megnyilatkozását. A héber szöveg szerint azzal biztatják egymást, hogy *„csináljunk magunknak emléket, nehogy szétszóródjunk az egész földön“*. (4. vers.) Olyan tornyot akarnak építeni, amely már messziről szemlélteti és büszkén hirdeti kulturális, politikai és gazdasági egységüket. Azonkívül az ősi Mezopotámiában, ahol fejezetünk eseménye lejátszódik, a toronyépítésnek vallási színezete is volt, mint a későbbi babiloni piramisoknak, melyekben emeletek szerint osztották hierarchiába a legyőzött népek isteneit. Az egésznek alapja tehát egy nép faji gőgje, mely hatalmát az igaz Isten nélkül akarja fölépíteni. Az ékirásokban babiloni uralkodók többször említik, hogy országukat „egynyelvűvé“ tették s ezzel azt akarják kifejezni, hogy birodalmukat egységes hatalommá kovácsolták össze. Ugyanezt a törekvést látja az Úr már a bábeli torony építőinél is: *„Ime, egy nép és egy a nyelvük; ez cselekedeteik kezdete. Ezentúl semminek keresztülvitelétől sem tartózkodnak, amelyet elhatároznak.“* (6. vers a héber szöveg szerint.) Isten tudja, hogy egy nép hatalmának gigantikus növekedése az Isten elleni lázadás csíráit hordozza magában s ezért összezavarja nyelvüket. Hogy hogyan tette ezt, erre vonatkozóan már a nyelvészek elméleteire kell

támaszkodnunk, mert a kinyilatkoztatás mély hallgatásba burkolózik. De minket ez már nem is érdekel. Számunkra az a fontos, hogy az eredeti bűn csonka tornyának tövében találkozzunk először az emberi nyelv romhalmazával. Mindezt azért tartottuk fontosnak elmondani, mert *ebben a tényben látjuk mélyebb, dogmatikus magyarázatát annak, hogy a liturgia miért igyekszik az egyes nemzetektől független, nemzetek fölött álló nyelven kifejezni magát.*¹

A nyelvek sokfélesége eredetét tekintve egyenes következménye az eredeti bűnnek, ez a tény már magában is szemlélteti, miért idegenkedik a liturgia az élő nyelvektől. Mert a nyelv nemcsak legnagyobb kincse a népeknek, hanem egyben legnagyobb hatalma is, a népek pedig az eredeti bűn következtében hatalmi örületben szenvednek. A történelem folyamán minduntalan megjelennek a győztesek s a legyőzöttek átkai

¹ Az Egyház tényleg ma is majdnem kizárólag holt nyelveket használ liturgiájában, számszerint hetet, melyek a liturgián kívül nincsenek használatban: latin, görög, ószláv, örmény, káld, etiops, kopt. A bizánci rítusban használt görög nyelv sem a klasszikus, sem a modern göröggel nem azonosítható. A szírek sem káld nyelven beszélnek, az örmény nyelv sem azonos a liturgikus örmény nyelvvel. Ugyanez áll a szlávról is. Ahol helyenkint modern nyelvet használnak, az csak hallgatólagosan megtúrt gyakorlat. Egyedül a kisszámú kopt katolikusok használják a modern arab nyelvet a szentmise énekes részeinél.

között kényszerítik reájuk a maguk nyelvét, hatalmát és isteneit.

Mennyi lélektiprás történik ezen a téren napról-napra! Gondoljunk csak a mai túlfűtött nemzetiségi mozgalmakra. Mennyi surlódás származik és mennyi árnyék hullik a lelkekre nyelvük miatt! Hiszen még a hitoktatás és prédikáció is mennyi szűklátókörűséggel küszködik az egyik oldalon és mennyi nemzeti érzékenykedést vált ki a másik részről. Ha ez a nyelvprobléma a liturgiába is átmenne, mennyi profanizáló, sértő, mennyi gyalázó emberi bűn szennyezné és szentségtelenítené meg magát a kultuszt is. Vegyesajkú vidéken sokszor elviselhetetlen helyzetet teremtené. Az Isten tisztelete közben is a nyelvek szétválasztanak és egymás ellen ingerelnék a lelkeket.

Az Isten trónja előtt nincs pogány, nincs zsidó, nincs barbár és nincs szkíta és nincsenek rabszolganépek és nincsenek szabad, uralkodó nemzetek, hanem minden és mindenben Krisztus. (Kol. 3, 11.) És mi más a liturgia, mint ez az Isten trónja előtt imádkozó misztikus Krisztus?! Aki ezt egyszer lélekkel átértette, annak számára a liturgia holt nyelve nem idegen többé, hanem a lelkek összeforradó egységének, a népek Isten előtti megbékélésének szent szimbóluma, templomépítés a bábeli torony köveiből, egy-ház, amelynek tornya fölér az égig!

Azt se feledjük, hogy az élő nyelvek folyton fejlődnek, hiszen gyermekei az időnek. Ezzel szemben a liturgia mindíg arra törekszik, hogy az egyént kiemelje, nemcsak magánosságának elszigeteltségéből, hanem a változó idő hullámveréséből is, mikor a liturgikus légkör idő- és térfölöttiségében egy-egy rövid órára eszébe juttatja, átélni tanítja, hogy ő több mint a föld szülötte, több mint egy nemzet és egy kor gyermeke. Ezért szereti a „holt” nyelveket, amelyek már befejezték földi küzdelmüket, amelyekben már nem átkozódik és nem káromkodik senki, hanem mintegy megtisztulva visszatértek Isten trónjához, hogy csak neki szolgáljanak.

Amikor a mai hazugságaradatban az emberi szó egyetemes meggyalázását tapasztaljuk, arra kell gondolnunk, hogy lassan már csak egyetlen hely lesz, ahol sértetlenül és szentül él tovább az emberi íge: a templomok liturgiájában. A világ szörnyű szennyesének láttán hajlandók vagyunk igazat adni azoknak, akik azt állítják, hogy Isten ama kisszámú lelkek érdemeiért könyörül a világon, akik magukat teljesen föláldozzák Neki. Ezzel az érzéssel menekülünk időnkint a liturgia megtisztult hangjai közé, hogy el ne veszítsük végleg hitünket az emberi szó szentségében, mert az a néhány zsolttározó ajak nemcsak istendicséret, hanem *napról-napra bemutatott engesztelő*

„beszédáldozat“ is a beszennyezett emberi ajkakért, az emberi hazugságok orgiáiért.

Itt érintjük a liturgikus nyelv legmélyebb értelmét, amikor fölfedezzük benne a *szakrális* mozzanatot. Minden dolgot, amit istentiszteleti célra használunk, azt fölszenteljük s ezzel kivonjuk a hétköznapi, profán használatból. Csak azáltal tudjuk Istennek adni azt, ami a teremtés jogán úgyis az övé, ha magunktól elvonjuk és tisztán az Ő szolgálatába állítjuk. A kelyhet, amit az oltárra helyezünk, nem lehet lakomákon is üritgetni, a liturgikus ruhában, amelyet Isten színe előtt hordunk, nem lehet profán táncot lejteni s a helyet, amit Istennek szenteltünk, nem használhatjuk mulatóhelynek. A tiszteletnek ugyanez a szelleme hatja át a nyugati Egyházat akkor is, amikor papjainak celibátust parancsol. Az a személy, aki az oltáron napról-napra Krisztussal azonosul, nem lehet egy másik személy is. Amit fölszentelünk, az egészen Istené! Ugyanez történik a liturgikus beszéddel is, amikor egy a profán használatból már kivont nyelvet egészen Isten szolgálatába állít az Egyház. Ez az emberi íge fölszentelése!¹

¹ Mennyi helytelen magyarázat látott már napvilágot a „holt“ nyelv megokolására, arra elég néhány példát fölemlíteni. *Thomassinus* annakidején pl. egyenesen azt állította, hogy a liturgikus szövegek meg nem értése arra ösztönzi a híveket, hogy ezalatt egyéb elmélkedő imádságot végezzenek. Tehát a liturgiából egyenesen

Ó, mennyire mélységesen emberi vonás a mult emlékeinek, megszentelt ereklyéinek megbecsülése. A szent keresztnek egy kis szilánkját, amely a világ Üdvösségét hordozta, egy-egy kelyhet, amiből szentek miséztek, vagy azt a miseruhát Aachenben, ami egykor Szent Bernát atyánk vállait takarta, milyen áhítattal emeljük ajkainkhoz! A mult szeretetében önmagát becsüli meg az ember. Egy ilyen szent ereklye számunkra a liturgikus nyelv is, amelynek minden szavát évezredek szentjei hordozták ajkukon, akiknek szívében szent tüzeket gyujtottak s akik átizzítva adták át utódaik ajkára. Így lett a „holt” nyelvből a legélőbb ereklye számunkra. Az Egyház az a nagy templom, amelyben kétezer év óta folyton hangzik az Isten dicsérete. Emberek dőlnek ki a sorból, de helyükben már új emberek állnak, ajkak némulnak el, de utolsó sóhajuk új ajkakra plántálja az öreg ígét s az idők mindent elhervasztó viharában időtlenül zeng a zsolttározó Hang. Hát hogyan szeretnénk ezt a liturgikus nyelvet! Ne féltsen senki minket az ereklyék bi-

liturgiaellenes tendenciát olvasott ki. *De Maistre* szerint az egyszerű lelkekre jó hatással van, ha a meg nem értett szövegek misztikusaknak tűnnek föl előttük, mert ez szent tiszteletet vált ki belőlük. *Chateaubriand* ugyancsak azt mondja, hogy ezáltal sejtelmessé és vonzóvá válik az imádság, mert a nyugtalan lélek nem is tudja, mi az, amit kíván. Azt szinte említeni sem kell, hogy a romantikus kor e szentimentális magyarázatai teljesen távol állnak az igazi liturgiától.

gott tiszteletétől. Tudjuk, hogy minden szimbolumnak csak relatív értéke van, tehát csak viszonyított tiszteletre tarthat számot. A nyelv is a jelek rendjébe tartozik, kiutal önmagából. Benne az örökké ifjú, folyton éneklő édesanyánkat, az Egyházat szeretjük.

Hogy mindez nem jelenti a nemzeti nyelvek megvetését, sőt még csak lebecsülését sem, ennek legcsattanósabb bizonyítéka az első pünkösd a nyelvek csodájával, melyet a szentatyák mindig a bábeli nyelvzavar ellenképének tartottak. Ez a csoda nem úgy történt, hogy a különböző ajkú hallgatóság megértette az egy nyelven beszélő apostolokat, hanem megfordítva, maguk az apostolok, Isten rendkívüli adománya folytán, a különféle népek ajkán szólaltak meg. Ettől a pillanattól kezdve az Egyház minden új misziós területen új nyelven szólal meg, hirdetvén az egyetlen igazságot s ezzel tanúságot tesz minden nyelv tiszteletéről. Erről mondja Szent Ágoston: „A görög az én nyelvem, a szír és héber az én nyelvem, minden nép nyelve az én nyelvem is, mert minden nép egységében vagyok.” (A 147. zsolt. magy.)

Ami a liturgikus nyelv gyakorlati oldalát illeti, kétségtelen dolog, hogy mind a holt, mind az élő nyelveknek megvannak a maguk nehézségei. Az élő nyelv nem mindig és nem mindenütt elég fejlett és elég csiszolt a vallásos igaz-

ságok kifejezésére, épp ezért nem minden élő nyelv nyujtana kellő biztosítékot a hit tisztaságára és a kultusz méltóságára nézve. Ezzel szemben a görög és latin nyelv a hosszú használat által finommá csiszolódott a természetfölötti valóságok szemléltetésére. A nyelv fejlődése is állandó ízlésbeli és kritikai vitát provokálna. Gondoljunk csak a mise utáni imádság szövegének évekig tartó polémiájára. Ha még hozzá vesszük, hogy ezt a modern nyelvet klasszikus korális dallamokkal kellene összekapcsolni, nem válnék-e ez nagyon sokszor nevetségessé vagy egyenesen visszataszítóvá? Tehát új dallamokat kellene írni. Ezen a ponton aztán örök harcba kerülne egymással a muzsikusok érzékenysége és a hozzánemértők ízléstelensége.

A holt nyelv nehézsége ezzel szemben az, hogy csak kevés ember számára hozzáférhető. A jelen embere pedig, bár vallási kérdésekben tudatlan, de méltatlannak tartja magához értelmetlen szavak hallgatását. Azonban éppen ez az a pont, amely a modern technika korában a legkönnyebben áthidalható. Ma az a legkívánatosabb, hogy a magyar nyelvű misekönyv s annak a különböző értelmiségi fokokhoz szabott magyarázata minél nagyobb számban terjedjen el híveink között. *Kaniziusz Szent Péter* azt írta fiatal korában: „Mi a legjobb, amit az ember szemével

tehet? Bánatkönnyeket hullatni és a Szentírást olvasni." Öreg korában ismét megkérdi önmagát: „Mi a legjobb, amit az ember kezeivel tehet? Imára kulcsolni azokat és jó könyveket írni velük." Hasonlóképen kérdezhethük mi is valamennyien, azok is, akik nem jutnak el a könyv-íráshoz és nem hivattak a szónoklásra: Mi a legfőbbesebb, amit az ember kezeivel tehet? Áhítattal forgatni a misekönyv lapjait. S mi a legszentebb, amit az ember ajkaival tehet? Minden áldott napon dicsőíteni az Isten szent nevét!

E fejezet elején azt mondtuk, hogy az emberi nyelv a liturgia bölcsőjében látott napvilágot. Azt magunk is érezzük, hogy vannak hanyatló korok, amelyekben az emberi szó szentségét csupán a liturgia őrzi meg számunkra. Egykor pedig, szentül hisszük, a liturgia szárnyán hagyja majd el az emberi íge a siralom árnyékos völgyét.

Szent Tamás valószínűnek tartja, hogy az égben is lesz hangos, Istent dicsőítő ének (laus vocalis), amint a pokolban folytatódik a hangos káromkodás (vocalis blasphemia).¹ Tehát jogosan beszélhetünk *örök* liturgiáról.

Az Úr Jézus búcsúzó beszédében halljuk e szavakat: „*Fülöp, aki engem lát, az látja az Atyát is.*“ (Jn. 14, 9.) Nyugodtan úgy is fogalmazhatjuk e mondatot: „Aki engem hallott, az

¹ II—II, 2. 13, a. 4.

hallotta az Atyát is." Igen, az Atya saját életének végtelen titkát ujjongva mondja bele egy-lényegű Igéjébe s ezzel betölti az örökkévalóság csendjét. A megtestesülés hajnalán ezt az Igét belemondotta a világba s az Ige testté lett és közöttünk lakozott. Most már emberi szavakkal mondotta el az Atya belső világának szüzi titkait. Mikor pedig földi művét befejezte, akkor sem tette le többé a testet, hanem vitte magával az Atya örök ujjongásába az emberi szó meleg muzsikáját is:

Verbum supernum prodiens
Nec Patris linquens dexteram,
Ad opus suum exiens
Venit ad vitae vesperam.

Mennyből leszállt a szent Ige és Atyját mégsem hagyta el; művét lezárni jött ide és élte végéhez közel. Ó, örök eszményképe minden elszálló emberi igének. A mi szavunk hangzik, aztán elhangzik, születik és elenyészik. De mert az Atya Igéje nem kezdődött és nem hangzik el, s mert minden benne van ebben az egy Igében, azért nem is lehet, csak egyetlenegy. Mi még távol zarándoklunk az Ige örök forrásától, a mi igénk még hangzik és elhangzik, ezért sok igére van szükségünk, hogy az egyetlen Igét méltón dicsérjük. De elközelg egykor a földi élet vége s utolsó sóhajunkkal elröppenik igénk az Isten

trónja elé: ekkor már csak ez az egy lesz és ez megmarad. Ott visszatér majd a boldog paradicsomi állapot. Minden nép eljön és leborul, hogy Istent dicsérje: „Nagyok és csodálatosak a te műveid, ó, Uram, mindenható Isten!” Hasonlók leszünk a Fiúhoz, az egyetlen Igéhez: csak egy nyelv lesz és abban is a szavak mögött csak egy ige: *Benedicite!* „Mert minden belőle, általa és érte van. Dicsőség neki örökre. Amen.” (Róm. 11, 36.)

A Bárány áldozata

És láték a trónon ülőnek jobbában belül és kívül teleírt könyvet, mely hét pecséttel volt lepecsételve. És láték egy erős angyalt, ki nagy szóval hirdette: Ki méltó arra, hogy megnyissa a könyvet és felbontsa annak pecsétjeit? És senki sem volt képes, sem az égben, sem a földön, sem a föld alatt, megnyitni a könyvet, vagy abba beletekinteni. És én nagyon sírtam, mert senki sem találtatott méltónak megnyitni a könyvet, vagy abba beletekinteni. És egy a vének közül így szóla hozzám: Ne sírj; ime győzött az oroslán Júda törzséből, Dávid sarjadéka, hogy megnyissa a könyvet és felbontsa annak hét pecsétjét. És láttam: és ime a trón és a négy élőlény között és a vének közepette Bárány állta mintegy meg-

ölve, melynek hét szarva és hét szeme volt, melyek Istennek az egész földre küldött hét szelleme. És odaméne és átvevé a trónon ülőnek jobb-jából a könyvet. És midőn megnyitá a könyvet, a négy élőlény és a huszonnégy vén leborula a Bárány előtt; mindegyiküknek hártája és arany csészéje vala, telve illatszerekkel, melyek a szentek imádságai. És új éneket énekelének, mondván: Méltó vagy, Uram, hogy elvedd a könyvet és megnyisd annak pecsétjeit, mert megölettél és megváltottál minket Istennek önvéréddel, minden törzsből és nyelvből és népből és nemzetből, és királysággá és papokká tettél bennünket Istenünknek, és uralkodni fogunk a föld felett. (Jel. 5, 1—10.)

A kinyilatkoztatás e jelenetében keresztény létünk legnagyobb titka tárul elénk: a megölt, de megdicsőült Krisztus kezében nyílik meg minden misztérium. Ő áll az égi liturgia középpontjában. Mivel pedig a földi liturgia ennek az idő fölött álló kultusznak megjelenése a múltó létben, ezért az imádkozó Egyház lüktető szíve is itt dobog, a földi liturgia középpontjában is a megölt, de megdicsőült Krisztus áll. Ezzel új világ nyílik meg számunkra.

Előző fejtegetéseink folyamán az ember vallásos igényéből indultunk ki. A lélek mélyén elpusztíthatatlanul ott él az Isten utáni éhség. Ez a belső élmény időnkint túlcserül és rezgésbe

hozza érzelmi, testi valónkat is: a hódolat kifelé is láthatóvá válik. Ezáltal lesz a liturgia ember-voltunk legszentebb, de egyben legtermészetesebb megnyilatkozása. Igen, mert a természetes emberi lét gyökerei állandóan érintkezésben vannak az Istennel, a lét pedig a tevékenység forrása. Ez a vallástörténelem tapasztalati igazsága, de nem a teljes igazság. Ugyancsak a vallástörténelemből tudjuk, hogy mindenütt, ahol ez a vallási igény megrekedt az alanyiség túlfűtöttségében, ahol az élmény nem tudott objektív tartalomkon tájékozódni, ott magának a vallási életnek katasztrófája következett be. Ezen az úton időnkint odáig jutott az ember, hogy egyenesen erkölcstelen, önmagát is meggyalázó cselekedeteket nevezett ki liturgiának. Az ember nem magába zárt titokzatos szelence, akármelyik oldaláról nézzük is, hanem rá van hangolva az őt körülvevő világra. A megismerő képesség az értelemben van, de a megismerést a dolgokból vonjuk el. Szívünk a szeretet kiinduló pontja, de mikor fölébred, akkor már áradás a jóság felé. A vallási igény is lelkünkben szunnyad, de ahhoz, hogy az emberhez illő és az Istenhez méltó vallás legyen belőle, szükséges, hogy Isten szólítása ébressze föl és termékenyítse meg. Istennek azonban csak egy Igéje van s csak ez az egyetlen Ige testesült meg. Tehát mindenegyes emberi lélekhez Istennek egyetlen és azonos beszéde szól.

Természetesen nem elég ezt az Igét csak fülünk ki-bejáró benyomásainak országútjára hullatni, nem elég eszünk száraz, sziklás talajába ültetni, a szív ágas-bogas szenvedélyei sem tűrik meg sokáig, hanem létünk gyökeréig kell hullania, hogy az egész embert alakító valósággá váljék. Így a vallás nem lesz külsőséges valami és nem lesz a tucattlekek mechanikus összeverődése, de néhány arisztokratikus lélek ezoterikus gögje sem. Az egyéniség az egységben sem vész el. A gyümölcs zamata, illata, színe nemcsak a magtól, hanem a befogadó talajtól is függ. Hasonlóképpen ugyanaz a vallásos tartalom minden lélekben más és más élménybeli színeződést nyer. Itt a lélek mélyén kulcsolódik imára Isten két keze: a vallási igényt ébresztő *Teremtő* és a magot hullató *megszentelő Kéz*.

Keresztény számára tehát a vallás annyit jelent, mint belépni Krisztusba és Krisztusban találkozni az Istennel. Ime, ott látjuk a kereszt oltáránál a megdicsőült Barányt, kezében titokzatos liturgikus könyv, az élet misekönyve. Hét pecsétje az élet hét forrását zárja s amikor megnyílik, a hét szentség éltető vizei ömlenek el a világon. A hivek pedig minden törzsből, népből és nemzetségből eljönnek eléje, hozzák lelkük aranycsészéit és megmerítik a Barány éltető véreben. Ennyit jelent nekünk szentmisére menni.

A szentmisében ez a két elem szövődik

eggyé: találkozás és emlékezés. Kereszthalálára emlékezünk és Vele magával találkozunk. E két szempontot határozottan meg kell különböztetnünk egymástól, ha a szentmise lényegének kérdésében tisztán akarunk látni. A kereszthalálra való emlékezés a *szimbolumok rendjébe* tartozik (sacrum signum), amely egy érzéki jellel érzékfölötti vagy már elmúlt valóságot idéz meg. Szent Pál apostol világosan mondja: „*Mert valahányszor ezt a kenyeret eszitek és ezt a kelyhet isszátok, az Úr halálát hirdetitek, míg el nem jő.*” (I Kor. 11, 26.) A szentmisében az Úr halálának két szimbolumát találjuk. Az egyik *cselekvő jelkép*: a kettős átváltoztatás; külön a kenyérnek és külön a bornak szent testté és szent vérré való konszekrálása cselekvően állítja szemünk elé a Kálvária drámáját, ahol test és vér elvált egymástól. A másik *állapotszerű jelkép*: az oltáron nyugvó szent test és szent vér egymástól elválasztva, a színeket tekintve, az Úr halálára emlékeztet bennünket. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez az állapot most már teljesen jelkép, mert az Úr Krisztusban föltámadása és megdicsőülése után nem lehet elválasztani sem testét véréből, sem lelkét testétől.

A szentmise azonban nemcsak jelkép, hanem *valóságos áldozat* is. Ennek pontosabb megjelölése már nehezebb feladat. Kétségtelen, hogy a legszorosabb összefüggés áll fenn mindenegyes

szentmise és az egyetlen keresztáldozat között, de az is bizonyos, hogy egyszerűen nem is azonosítható a kettő. A pap nem azért megy az oltárhoz, hogy újból vért ontson és Krisztus halálos áldozatát megismételje. Krisztus csak a *Quo vadis*-legendában veszi vállára ismételten a keresztet, hogy gyenge hívei helyett megújítsa szenvedéseit. A valóságban az Atya jobbján dicsőségesen uralkodó Üdvözítő nem szenved többé. Hát akkor hol kell keresnünk az áldozatot? Az Úr Krisztus lelkében. Megtestesülésének első pillanatától fogva egész életét s annak minden rezdülését az Isten dicsőségére és ennek a megsértett dicsőségnek kiengesztelésére, helyreállítására ajánlotta föl. Ettől az első pillanattól kezdve följánlotta a legnagyobbat, amivel kimutathatta szeretetét: saját életét: „*Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mintha valaki életét adja barátaiért.*” (Jn. 15, 13.) Lelkének ez az eltökélt szándéka, egész földi életének szent készüllete akkor vált *valóságos áldozattá*, amikor kimondotta a kereszt utolsó ígését: *Beteljesedett!* Az áldozat ekkor elvégeztetett!

Krisztus utána föltámadt és csodálatos, megdicsőült kezein ott maradtak a szenvedés nyomai! Szervedő szívét a húsvét hajnala örömbé öltöztette, de szívéen megmaradt a nyílás, hogy rajta keresztül megváltó vére mindig csörgedez-zék. Fölment az égbe, de nem azért, hogy meg-

feledkezzék elmúlt éveiről, mint egy földi kalandról, melyet hálátlan emberek okoztak neki, hanem, hogy vérének kelyhével odaálljon esdekelve az Atya elé. Emberi lelkét előntötte az örök boldogság fényözöne, de valami ebben a lélekben örökre megmaradt: az a *szándék*, ami a megtestesülés első pillanatától kezdve lelkének szíverése volt. Szenvedése elmúlt, de megmaradt az érdem, a munkát befejezte, de el nem fogy többé a bér. A körülmények elmúltak, az idő, a hely, a gyalázatok és szenvedések emlékké tisztultak, de megmaradt időtlenül a lényeg: *Krisztus áldozata*. Ezért mutatja be a *Jelenések könyve* bárány képeiben az uralkodó és megdicsőült Krisztust. Tőle nemcsak emberségét, de *szenvedett, meghalt, föláldozott* emberségét sem lehet többé elvonatkoztatni!

Hogyan lesz ez az áldozat a szentmise áldozata? Azáltal, hogy a szentmisében valóságban megjelenik közöttünk ez a megdicsőült áldozat, a föláldozott Krisztus, nemcsak jelképesen a kettős konszekráció szimboluma által, hanem valóságos jelenlétével, ahogy Szent Tamás világosan tanítja.¹ A kereszthalál alkalmával Krisztusban történt változás: teste elvált lelkétől,

¹ Summa III, q. 75, a. I.: „Et ideo oportuit ut aliquid plus haberet sacrificium novae legis a Christo institutum, ut scilicet contineret *ipsum Christum passum*, non solum in significatione vel figura, sed etiam in rei veritate.”

vére kicsordult testéből. A szentmiseáldozatban pedig a kenyérben és borban történik változás, amikor az égben uralkodó, de áldozati szándékában kitartó Krisztus testévé és vérévé lényegül át. Az Úr Jézus egyetlen és örök áldozata misztikus módon, a szentségi színek fátyola alatt megjelenik és láthatóvá válik közöttünk. A kenyér és bor színeiben, a konszekráló pap kezében s a vele együtt följajnló hívek szándékában Krisztus áldozata a mi áldozatunkká válik. Tehát a változás nem Krisztusban történik, hanem a kenyérben és a borban, a pap kezében nyugvó áldozati ajándékokban s valamennyi följajnló szívében. Krisztus nem hagyja el mennyei dicsőségének helyét, hogy leszálljon oltárainkra, hanem inkább oltáraink válnak a dicsőségesen uralkodó Krisztus trónjává. Nem a szűkre szabott idő nyílik meg, hogy magába fogadja az örökkévalóságot, hanem az örökkévalóság tárul föl és válik láthatóvá azokban a pillanatokban, amikor a szentmisét ünnepeljük idelent az időben. Amint a kórus-imádságban az imádkozók által a *misztikus Krisztus valósággal* van jelen, ugyanúgy a szentmisében a konszekrált színek által a *valóságos Krisztus misztikus módon* jelenik meg közöttünk.

Végül a szentmisében van még egy mozzanat, amely egyesíti magában az *áldozatot* és *jelképet* is: ez a *lakoma*. A lakoma legrégebb időtől kezdve

hozzátartozott minden nép áldozatához, sőt minden étkezés mélyén az áldozat gondolata húzódott meg. Az ember folyton érezte azt, hogy Isten az abszolút Úr a dolgok fölött. Tehát először minden Istent illeti meg, mindennek az ő oltárán a helye. S csak miután ezt elismerte az ember az áldozat bemutatása által, gondolhat saját magára is. Alapjában véve ebben a helyes rend fölismérése nyilatkozik meg. Ilyen szemléleti mód mellett minden asztal oltárrá, azaz Isten asztalává válik, s mindaz, amit az ember elfogyaszt, Isten által visszaadott ajándék. A világ terített asztala a mélyebben néző szem előtt állandóan Isten jóságos szeretetét hirdeti. Mennyire érthető és mennyire megható tehát, hogy amikor az Isten szeretetének legnagyobb csodáját hajtja végre, amikor Isten maga lesz áldozattá értünk, akkor ezt is lakomával köti össze. Mert Ő az áldozat, azért Ő maga a lakoma is és mert egy az áldozat, egy a lakoma is minden szentmisében. Az Úr Jézus Krisztus szent embersége által önmagát nyújtja Istennek *áldozatul*, de ugyanakkor végtelen istensége által önmagát adja vissza nekünk a kiengesztelés pecsétjeként *eledelül*, s a szeretet szent lakomáján pap, áldozat, eledel és házigazda lesz egy személyben. Ezért a szentáldozás elválaszthatatlan a szentmisétől, benne a föláldozott Krisztust vesszük magunkhoz és az utolsó vacsora jelképét idézzük.

Ezek után már fölösleges lenne az a kérdés, hogy mit ad hozzá egy-egy szentmise a Kálvária befejezett és végtelen értékű áldozatához? Egyáltalán semmit! Hát akkor nem fölösleges? Semmiképen sem! *A szentmise nem hozzáadás, hanem kiosztás.* A szentmise nem ismétlés, nem is szent ereklyeként megőrzött film újból való lepergetése, hanem egy, az örökkévalóság időtlenségébe lépett valóság *megjelenítése.* A befejezettnek találkozása a folyton készülővel. A tegnap, ma és holnap emberének belépése Krisztus áldozatába. Ezt igazán csak az ősegyház liturgiája tudta szemléltetni. Minden hívő hozta a maga áldozati ajándékát, a szegény szegényebbet, a gazdag gazdagabbat. Fölaajánlás előtt körmenetben vitték az oltár elé: minden kinyujtott kézben egy darab ebből a földből, egyszerűbb, vagy színesebb, de föld. A tiszta Szellem vajjon mit kezdjen anyagi áldozatokkal? Isten szeme azonban mást is lát: az ajándék mögött a kinyujtott kezét, a kinyujtott kéz mögött egy piros emberszívet, az emberszívből a tiszta áldozati szándékot, e mögött pedig egy másként ki sem fejezhető vallomást: *Te vagy, aki vagy!* Én pedig és bennem a szív, a szándék, a kinyujtott kéz és benne az áldozat, — *a Te ajándékozod vagyunk!* Ime, az áldozati ajándék egyik oldalán Isten, a másik oldalán az ember s az anyag fölött tud valamit adni a teremtmény, ami szellem is, az övé

is: *a tiszta szándék*. Az áldozati ajándék az ol-tárra kerül s vele a percnyi életű ember szándéka a szent helyben Krisztus örök szándékával egyesül. *Az áldozó belépett Krisztus vitális élet-közösségébe!* Akik az ősegyházban ilyen tevékeny módon kapcsolódtak be, vagy akik azóta is legalább áldozati szándékukkal és szentáldozásukkal bekapcsolódnak a szentmisébe, azok nemcsak misét „hallgatnak”, hanem együtt ajánlják föl, együtt mutatják be nemcsak a pappal, hanem az örök főpappal, Krisztusal a szentmise-áldozatot.¹ Ilyen értelemben részesülnek az egyetemes papság kegyelmében is: „Méltó vagy, Uram, hogy elvedd a könyvet és megnyisd annak pecsétjeit, mert megöletted és megváltottál minket Istennek önvéréddel, minden törzsből és nyelvből és népből és nemzetből, és királysággá és papokká tettél bennünket Istenünknek, és uralkodni fogunk a föld felett.”

Ezekkel az érzelmekkel lépünk be most a szentmisébe s éljük át megváltásunk titkait:

¹ A katolikus lélek csak mély szomorúsággal tudja látni, hogy a teremtett világ legszentebb misztériumán sokszor híveink rózsafüzért morzsolva „eleget tesznek” a vasárnapi parancsnak. Vagy pedig csendes szentmisét „hallgatnak”, mely alatt a liturgiától függetlenül haladó muzsikában gyönyörködnek. Teremtjük meg újból a közösségi miséket, kapcsolódjunk be tevékenyen a liturgiába, terjesszük és ismertessük a misefüzeteket. Ezen a téren nem tudunk eleget tenni, hogy a múlt hiányait pótolhassuk!

*Introibo ad altare Dei... Bemegyek az
Úr szent templomába...*

Ha bemegyek egy műterembe és megszemlélem az ottlévő alkotásokat, lassan a művész belső világának halvány körvonalai bontakoznak ki előttem. Ha kezembe veszek egy könyvet és elmélyedek olvasásába, ha lelkemnek van szeme, akkor nemcsak a könyvben, hanem írójának lelkében is olvasok. Ez a látható világ is a Teremtő örökkévalóságának hatnapi műremekét tárja elénk, tollforgató kezének hat kötetét. De mi lehet ebben az örökkévalóságban, melynek hat napja is ennyi csodát rejteget? Az Isten gondolatában ott élt a dolgok és lehetőségek kimeríthetetlen tengere s az Úr örök jókedvének egy tavaszi hajnalán rámosolygott lelkében e sok kis és nagy csodájának egy kis seregére és kimondotta az ígét: *Legyen!* Ebben a pillanatban rajta kívül is megszületett a tavasz s ebben a tavaszban millió virág, és minden virág bókolni kezdett a teremtő Szélben, hamvasan, piruló-hangtalan visszaköszönt Isten egy-egy gondolatának, ki pirosan, ki kéken, ki fehérén, és elrebegette: *Ime, az Úr kicsiny szolgálója, vagyok a Te ígéd szerint!*

*Emitte lucem tuam, et veritatem tuam...
Küldd el fényességedet és igazságodat...*

Isten lelkének örök muzsikájából egyszer beleénekelte a teremtés előtti csendbe ezt az

igét: Legyen! Abban a pillanatban rajta kívül is megszületett a dallam s ebben a dalban millió kis hang némán harangozott és visszaköszönt Isten lelkének egy-egy hangjegyére. Millió kis amen énekelt, ki mollban, ki durban, ki ércesen, ki lágyan. A bakonyi köd reggelenkint, mikor föl szakad, olyan, mintha minden fa, minden bokor, hegy és a rét minden virága füstölővé válnék és tömjéneznék az Urat. Ilyenkor mindig úgy képzelem a teremtést, hogy Isten gondolatai egyszer csak szikrázón hullani kezdtek az istenkívüli sötétségbe s mire leértek a káoszon át a létbe, valamennyi egy-egy tömjénszemmé szilárdult és küldte vissza néma áhítattal Istenhez tiszta il- latát.

*Confitebor tibi in cithara... Aldalak
Téged citerával...*

Isten végül megteremtette az embert, ennek a csodálatos világnak papját, hogy kezében minden dolog hangszerré, minden tömjénszem füstölővé váljék s dicsőítse, incenzálja vele az Urat. „Hajtsd uralmad alá a földet!” Légy pásztora a néma nyájnak és terelgesd hozzám hódolatuk néma bárányfelhőit. Légy énekese a hallgató hangoknak s miközben az én dicsőségemet éneklek, a te szíved telik meg örömmel. Amikor az Isten által a világba írt hangjegyeket először olvasni kezdte az ember, ez volt a teremtés évez-

redes Matutinumának utolsó boldog akkordja:
*„Te decet laus, te decet hymnus, tibi gloria Deo
Patri et Filio, cum Sancto Spiritu, in saecula
saeculorum.“*

Ekkor jött a bűn.

*A pap mélyen meghajolva imádkozza az
oltár előtt: Confiteor Deo omnipotenti...
quia peccavi nimis... Megvallom a Minden-
ható Istennek, hogy nagyon vétkeztem...*

Az Isten által írt partitúrát az ember szándékosan félreénekelte. Olyan volt ez, mint amikor egy hatalmas kórus tiszta pianójába a vezető szólam teli torokkal más dallamot kezd énekelni s ezzel megbontja az egész összhangot, mert a többi hang is bántóvá, disszonánssá válik; pedig önmagukban tiszták és hűségesek, de a beléjük tört idegen melódia megváltoztatja a hangközöket s ennek következtében ők is hamisakká válnak. Az ember vétkezett, de ezzel az egész teremtett világnak hullott le a koronája. Mintha *Michelangelo Dávid*-jének, vagy *Donatello Giovannino*-jának levágnák a fejét. Ha a többi rész sértetlen marad is, az egész mestermű mégis torzóvá válik. Ebben a megvilágításban a bűn kiemelkedik az egyén gögös autarchiájából s az egész teremtményi lét tragédiájává tágul: a kozmikus magasságba emelt ember, a teremtett világ áldozópapja, a helyett, hogy a dolgokat, az anyagot, a testet

főlemelné és átlényegítené először szellemmel, azután kegyelemmel, isteni étellel, — inkább maga hajlik le és visszaél a teremtményekkel: a gesztusokkal, a testtel, vérrel, kenyérrel és borral. Ez a bűn liturgikus fogalma: *tiszteletlenség*. Tiszteletlenség az Alkotóval szemben (*aversio a Creatore*) s ezzel tiszteletlenség a dolgok iránt is (*conversio ad creaturas*). Mert a dolgok tükörképek, melyek Alkotójuk egy-egy vonását tükrözik, akaratának egy-egy szikráját hordozzák. Az ember pedig a maga arcát és a maga vágyait tükrözi bele a dolgokba s ezzel beszennyezi e tükörket, melyek most már torzítva ragyogják vissza az isteni eszmét. Az ember odaáll Isten és a dolgok közé s magát tömjénezheti hódolatuk illatával. A bűn mindenütt megtámadja és meggyalázza Isten néma és tehetetlen kis dalosait, a dolgokat, amikor visszaél kiszolgáltatottságukkal; bemocskolja őket, mert nem az történik velük, ami Teremtőjük eszméjében él róluk. Menyire nincs igaza a gnózisnak és manicheizmusnak, sőt platonikusoknak sem, amikor azt tanítják, hogy a dolgok, az anyagi valóságok beszennyezik a szellemet. Sőt, éppen a megfordítottja igaz: a dolgok önmagukban tiszták és értékhorozók, de a szellem képes őket beszennyezni, ha kiragadja a lét nagy összefüggéseiből.

A pap elindul az oltár lépcsőin fölfelé s közben imádkozza: Aufer a nobis quaesumus . . . Vedd el, Urunk, kérünk, a mi gonoszságunkat, hogy tiszta lélekkel léphessünk be a legszentebbe.

Az ember ennek a teremtett világnak Istentől rendelt papja, akinek az a hivatása, hogy a dolgokban szunnyadó melódiát meghallja és visszaénekelje Istennek, hogy a Teremtő öléből kihullott dolgokat, melyek önmagukban tehetetlenek, fölemelje és hódoló gesztussal visszaadja Teremtőjüknek, hogy a dolgokba belesuttogott teremtő ígéket visszamondja az Alkotónak. Mi a neve ennek a papi tevékenységnek? *Aldozat.* Minden visszamondásban és visszaadó gesztusban egy gondolat nyujtózik Isten felé: Te vagy a lét, én csak kaptam a létet. Tied a dicsőség és nem az enyém. A Te arcod ragyog a dolgok fátyolán keresztül és nem az enyém! *Ez a dolgok fölszentelése.* Ez a fönséges gondolat élhetett boldogemlékü *Prohászka* püspökben, aki nyarankint pilisi tartózkodása alatt minden hajnalban fölment a Nagykevély ormára s ott a jó Isten e nagy papi szíve az ébredő természet csúcán valamennyi hangjegyet hajnali zsolozsmáján szűrte keresztül és adta vissza Teremtőjének.

A pap az Introitus elmondása után az oltár közepére megy, a kereszt tövében kö-

nyörögni kezd s vele együtt az összes hívek. Csak kottákkal kifejezhető fájdalom, vágy, sóhaj és bizalom küszik a kereszt felé: Kyrie eleison . . . Uram, irgalmazz nekünk . . . Krisztus, kegyelmezz nekünk . . . Uram, irgalmazz nekünk!

Talán azért választotta az ember mindig szívesen a hegyek ormaít oltárnak, hogy ott karmestere lehessen a lét himnuszának. A bűn azonban beszennyezte a papot, elhomályosult szeme rosszul olvasta a hangjegyeket, megromlott hangja hamisan intonált, szennyes keze bemocskolta az áldozati adományt. Az értékek hierarchiája hiába emelte az embert a világ fölé, hiába kúsztak a dolgok sóvárogva föl az oltárig, — a pap kezében beszennyeződtek. Hiába hordta maga az ember is szinte megszállott tobzódással minden értékét az oltárra, a dolgok pirulva, szégyentől alélva hullottak vissza a mélységbe, mert szennyeskező pap nem tisztelhetette az Urat! Hiába hordta máglyára a néma kis bárányokat, a szenny nem a dolgokon, hanem a pap kezein tapadt s ezt a tűz tisztító lángja nem tudta eltörölni. „*Nem kedvellek titeket, úgymond a Seregek Ura, és az ajándékot nem veszem el kezetekből.*“ (Mal. 1, 10.)

Mikor az utolsó sóhaj is elszállt, egyszerre meghasad az ég. Egy túlvilági melódia tör a világba, hogy karácsonyt kiáltson

a földre: Gloria is excelsis Deo . . . Dicsőség a magasságban Istennek. Angyalajkak kapják föl a hangot és visszazengik: Et in terra pax hominibus bonae voluntatis . . . Békesség a földön a jóakarató embereknek.

A végtelen isteni irgalom maga küld papot nekünk, a Szentháromság második személyét. Az Alkotó egy új ígét mond bele a világba s az Ige megtestesül. Isten teremtő jókedvében megegyezően rámosolyog a világra és mire ez a mosoly a földre ér, már visszamosolyog benne megszületett mesterműve, hat teremtő napjának koronája: az Úr Jézus Krisztus. Megjelent a földön az új ember, az „elszülött“, hogy megint visszaadja a dolgok értékét és énekelje Isten örök dicsőségét, a dolgok hódolatát e világból. Maga az Ige kezdi olvasni az Isten világba írt ígét. Első szavára az egész kozmikus rend egyetlen remegéssel feszül feléje. Minden teremtmény egyetlen némán esdeklő ajakká válik. *„Mert a teremtett világ várakozása sóvárog az Isten fiainak kinyilvánítása után. Hiszen a teremtett világ alávettetett a hiábavalóságnak, nem önként, hanem attól, aki alája vetette a reménység nyújtásával, mert a teremtett világ is fölszabadul majd a romlottság szolgaságából az Isten fiai dicsőségének szabadságára. Tudjuk ugyanis, hogy minden teremtmény együttesen sóhajtozik és vajúdik mindidáig.“*

(Róm. 8, 19—22.)

*A pap kifordul és örvendezve adja tud-
tul a világnak: Dominus vobiscum . . . Az Úr
van veletek!*

Először a dolgok ismerték meg, hogy velünk az Úr! Mi emberek nagyon sokszor csak a dolgok csodás hódolatának tükrében láttuk meg fölénk hajló arcát. Megható Krisztus találkozása a kozmikus világgal. A levegő karján hordozza, hogy kőbe ne üsse lábait. A víztükör kővé keményedik, hogy hátán járni tudjon s egy intésére boldogságában borrá lényegül. Kezében a kenyér addig árad, míg az utolsó éhes ajkat el nem csitította. A zöldelő fügefafa pedig korholó szavára szegyenében elhervad örökre. Ez a várakozásba feszült világ Krisztus felé fordul, Ő pedig életének delelőjén elindul, hogy bemutassa nagy papi áldozatát s ezzel újra fölszentelje Istennek a világot. Elindul a Golgotára s beleáll a teremtett világ egyetemes szolidaritásába. Hiszen van benne is *anyag*, mint a kősziklában. Megy fölfelé: van benne is *élet*, mint a sziklák fölött virító virágban. Csak fölfelé: van benne is *érzés*, mint a virágon hintázó csacsogó madárban. Még följebb: van benne is *lélek*, mint a hegycsúcson fölfelé sóvárgó emberben. Egyre följebb: van benne is *szellem*, mint a csillagok fölött csodálkozó angyalokban. És itt a csúc: van benne *isteni élet*, mint az angyalokra mosolygó Atyában és a Szentlélek-

ben. Ezért egyedül Ő képes Istenhez méltó hangot adni a csillagok fölségesen adoráló koszorújának, Ő tud új értelmet adni az ég felé emelkedő hegyóriások néma imájának, Ő tud új szívet adni az Isten felé táruló virágkelyhek milliójának, — mert Ő az egész teremtett világ exponense. S amint így megy fölfelé a teremtett lét ormára, mindent visszaad az Istennek. Mire fölér a csúcra, nincs már semmije. Nem marad mása, csak saját teste és vére. Ekkor Krisztus kezébe veszi saját életét és visszanyújtja az Atyának.

*A pap fölemeli a kenyeret és suttozja:
Suscipe sancte Pater hanc immaculatam hostiam . . . Fogadd, szent Atya, e szeplőtelen áldozatot. Aztán magasra tartja a kelyhet és könyörög: Offerimus tibi Domine calicem salutaris . . . Fölejánljuk neked, Urunk, az üdvösség kelyhét, a te kegyességedért esedezve . . .*

Ebben a pillanatban újra fölharsan a kozmikus világrend szent himnusza, a teremtés visszafojtott sóvárgása egyetlen szimfóniában oldódik föl: a teljes tisztelet helyreállott a világban. A néma hódolattal keringő csillagoktól és az Isten dicséretét zümmögő bogárkától kezdve az angyalok kilenc karán keresztül, föl egészen az Ūr színe előtt hármassan sanctust kiáltó szeráfokig, ujjong a prefáció. A föld megint elérte az eget. Az Ember

Isten trónjára ült. A föld urából az ég királya lett. Ahol eláradt a bűn, ott túláradt a szeretet! Az égi és földi Jeruzsálem egy szívvel és egy ajakkal köszönti a bevonuló Királyt:

Sanctus . . . sanctus . . . sanctus . . . Szent, szent, szent a seregek Ura, Istene. Telve az ég és föld a te dicsőségeddel. Aldott, ki az Úr nevében jő . . .

A kereszténység állandóan veszélyben forog, mert sokan el akarják vizenyősíteni. A megváltást folyton pszichológiává szeretnék degradálni, mely az egyes lélek belső ügye, vagy csak historikumnak tekinteni, melyben az emberi történelem értelme nyugszik. Pedig a megváltás több, mint az emberi lélek vágya, vagy a történelem emberének küzdelmes útja a megigazultság felé. *A megváltás kozmikus valóság:* Krisztus megváltói vérében nemcsak az ember részesült, hanem a föld is. Sőt nemcsak a föld, hanem az ég is. Nem mintha Krisztus megváltaná a bukott angyalokat is, hanem olyan értelemben, hogy az egész teremtet világban nagy testvériség nyilvánul meg. Az angyalvilág sem zárt rendszer, hanem segítőtül mellénk van állítva s tevékenyen kapcsolódik üdvtörténetünkbe. Azáltal tehát, hogy Krisztusban ez a világ ismét elfoglalja Istennel szemben a helyes rendet, ebben a megváltói örömben az angyalok is részt vesznek. Ez a teljes értelme Szent Pál

szavainak: „*Ő a testnek a feje, ő a kezdet, az elsőszülött a halottak közül, hogy övé legyen az elsőség mindenben, mert úgy tetszett az Atyának, hogy őbenne lakozzék minden teljesség; és hogy ő általa megengeszteljen magával mindent, hogy békességet szerezzen keresztjének vérével mindennek, ami akár a földön, akár a mennyben van.*“ (Kol. 1, 18—20.)

Általa van megint feje ennek a torzová vált világnak. Ő az új Dávid, aki keresztjének pásztorbotjával összetörte Góliát hatalmát. Ő az új Keresztelő, aki már nemcsak vízzel, hanem Szentlélekkel keresztel. Krisztusba épülve, beléje kapcsolódva újra fölépül a teremtett dolgok piramisa s annak csúcsán a kereszt. Ott fönn az ormon pedig nagy Főpapunk az egész világ nevében kitért karokkal imádja az Atyát. Ez lehetett Szent Pál látomása, amikor fölkiáltott: „*Minden a tiétek, ti Krisztuséi, Krisztus Istené!*“ (1 Kor. 3, 22.)

A pap a konszekrálás ígét suttogja: Ez az én testem... Ez az én vérem kelyhe, mely értetek és sokakért kiontatik...

Fölséges kép. Az oltár előtt ott áll a pap, kezében a kenyér és a kehely. Valamennyi tekintet az oltárra szegeződik. A hit szeme ekkor át-töri a jelek fátyolát és a miséző szolga körvonaláiban megjelenik előttünk a Mester: Krisztus fő-

papi méltóságában, a Szűzanya kezével szőtt köntösében ott áll az Atya trónja előtt, a szentek szentjében, Isten életének belső terében és kihullott vérének kelyhét tartja kezében, hogy engeszteljen: „*Krisztus . . . mint a jövődő javak főpapja, nem kézzel készített, azaz nem ebből a világból való sátoron át, nem is bakok vagy borjak vére által ment be egyszersmindenkorra a szentélybe, örök váltságot szerezve . . . nem kézzel alkotott szentélybe lépett be, mely a valóságnak jelképe volt, hanem magába az égbe, hogy most az Isten színe előtt megjelenjék érettünk.*” (Zsid. 9, 11—12. 24.)

Ime a szentmise lényege: lassú méltósággal szétnyílik egy függöny s rajta keresztül láthatóvá válik Isten betekinthetetlen magánvalóságának szentélye. Ott áll az *egyetlen áldozat*, mely kifelé, a világ felé minden szentmisében újból láthatóvá és a mienkké válik. Ez az örökkévalóságból és az időből összeszőtt titok. Ha ugyanakkor földünk ezer más pontján folyik e misztérium, s mindegyik templom tornyán mást mutat is az óra, mégis valamennyi, más égtáj felől és más időpontban, de ugyanerre az egy titokzatos szentélyre nyit ablakot, mindegyik egy-egy résen át „*mutatja be*” minden idők minden emberének az egyetlen áldozatot. És mindegyiken keresztül egy-egy templom hívei nyujtják ki sóvárogva kezüket, hogy ugyanabba a Krisztusba kapasz-

kodjanak s Őt emeljék föl a pap kezei által és Őt „mutassák be” engesztelésül az Atyának.

Offerimus praeclarae Maiestati tuae de tuis donis ac datis . . . Föjlajánljuk a Tőled kapott ajándékokból és adományokból szent Fölségednek e tiszta, szent és szeplőtelen áldozatot, az örök élet szent Kenyerét és a végnélküli üdvösség Kelyhét.

A megtestesülés titka minden szentmisében a szentségi rendben folytatódik tovább. Krisztus szent embersége a személyi egység folytán a legszorosabb kapcsolatba kerül az örök Igével s annak végtelen szentsége és tisztasága ráragyogott az Úr Jézus testére és lelkére is. *Ez az emberség páratlan konszekrálása, fölszentelése, amelyben a test, a vér, az anyag Isten belső életének közelségébe kerül.* A szentmisében mi is viszünk kenyeret, bort, anyagot s mindegyik följajánló karunk gesztusán nyugszik, mindegyikre rá van fűzve, bele van suttogva áldozati szándékunk. Az átváltoztatás szent pillanatában mindez Krisztus testévé és vérévé lényegült át. Rájuk lehelt és beljük suttogott szándékainkat Krisztus lelkének soha el nem múló szándéka fogja át! Ime, az Istentől kapott ajándékok Istenhez tértek vissza, az eredeti rend helyreállott! Sőt túláradt, mert az anyagi világnak már nemcsak ember, hanem Istenember az exponense!

A borból Krisztus vére, a kenyérből Krisztus teste lett, a személyi egységben pedig Isten végtelen tisztasága és szentsége ragyog rá Krisztusra: testre, vérrre, anyagra! Ez az anyagvilág megváltása, konszekrálása! *Tiszta, szent és szeplőtelen áldozat!*

Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas... et praestas nobis... Az Úr Krisztus által mindeme jókat, Uram, mindig teremtéd, megszenteled, élteted, megáldod és nekünk adod.

A szentmise följutott a csúcsra, a megváltás beteljesült. A teremtés művét megkoronázta a megszentelés, most fokozatosan a *lakoma* gondolata lép előtérbe: Isten a kiengesztelődés ünnepélyes megpecsételésére asztalához ültet bennünket. Neki nincs szüksége adományunk anyagára, csak a reájuk írt, beléjük zárt szándékot tartja meg magának. Az adományt visszaadja, de Ő szintén beléje zár, belesuttog, belekonszekrál valamit: tulajdon Fiát s így adja vissza nekünk. Ó, fölfoghatatlan és fölülmúlhatatlan isteni bőkezűség!

Per ipsum, et cum ipso, et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti, omnis honor et gloria... Ő általa, Ővele, Őbenne minden tisztelet és dicsőség a tied, mindenható Atyaisten a Szentlélekkel egyetemben.

E pillanat fölségének teljes megértéséhez szükséges az ősi ritus ismerete. Valaha ez volt az Úrfelmutatás: a pap egyik kezében tartotta a konszekrált kelyhet, másik kezében Krisztus testét, jeleztvén, hogy a kettő egyetlen áldozat. Miután elmondotta e szavakat, lassan maga fölé emelte a szent színeket, miközben énekelte: *Per omnia saecula saeculorum . . .* A nép pedig ráfelelte: *Amen*.

Krisztus ott lebeg ég és föld között, a Közvetítő az Atya és a testvérek között. Az *anyagvilág* az embert emeli vállára és némán sóvárog: mondd el, amire nekem nincsen szavam! Az *ember* a papot nyújtózza maga fölé és könyörög: mondd el, amire én nem vagyok méltó. A *pap* is föllágaskodik, kezeivel Krisztusba kapaszkodik és ő is sóhajt: mondd el Te, amire mi valamenynyien képtelenek vagyunk! A pap kezében pedig fölemelkedik *Krisztus*. Az Atya örök tisztelete és dicsősége! E pillanatban Jákob létrája fölért az égig: az *Atya* elfogadja a pap kezéből az Ige hódolatát!

A Föld ennél többet nem adhat!

Az ember ennél jobban nem imádhat!

Pater noster . . . Krisztus legszentebb imája hangzik föl. A pap az előtte nyugvó Oltáriszentségre szegezi szemeit s közben énekli: Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben . . .

Krisztus közvetítésének, a mennyei javak kicserélésének perceihez értünk. A Fiú Atyja előtt áll könyörgőn, a pap pedig a Fiúra tekint esdek-lőn s az istenemberi Szív legszentebb intencióit énekli: *Szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod!* Most értjük csak egész világosan, mikor e jelenet szemléletében mélyedünk el, hogy minden szent-mise közvetlenül és feltétlen bizonyossággal a legméltóbb *imádást, hálaadást és elégtételt* nyújtja az isteni Fölségnek. Mert Krisztus maga mutatja be a hódolatot.

A pap folytatja: *Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma!* „Én és az Atya egy vagyunk!” — mondotta az Úr. S most az Atya trónjáról, Isten szemeivel tekint le ránk. Látja a sok-sok piruló emberszívet s bennük a vágyat, a kéréseket, lelki és testi kívánságokat. De látja a holnapot és holnaputánokat is. Azt is, hogy mivé válnék a lélek kezében a kért ajándék. Sokaknak szeretné mondani: „Nescitis, quid petatis.” Nem tudjátok, hogy mit is kértek. Látja azt is, hogy sokan majd szomorkodnak, mert nem kapták meg, amit kértek. Pedig többet kaptak. A mindennapi kenyér számukra ma az volt, hogy ne kapják meg, amit kértek.

Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek! E szavak közben, mint Izaiás látomásában, angyal

járja végig láthatatlanul a templomot s az oltárról hozott parázssal tisztítani kezdi a lelkeket. A hittudósok tanítása szerint a már megbocsátott bűnökért járó ideigtartó büntetéseket részben vagy egészen eltörli a szentmise s kieszközli számunkra a bűnbánat kegyelmét.

A pap most meghajolva imádkozik, mindenki letérdel a templomban. Ekkor elindul a dallam s első hangjaira valami megmarkolja szívünket. Az az érzésünk, hogy soha még dallam és szöveg úgy egymásra nem talált, mint a gregorián e hármaskönyörgésében. Hódolat, imádás, alázat, esdeklés, elesettségek vallomása együtt sodródik, zuhanik, ágaskodik és símul el a dallammal Isten lábai előtt, mint ahogy a hullámok tarajos karjai kúsznak és nyújtózkodnak föl a fárosz szikláira, hogy aztán csendben elpihenjenek a tövében.

Ezt a pillanatot nem lehet szavakkal magyarázni.

*Agnus Dei, qui tollis peccata mundi . . .
Isten Báránya, ki elveszed a világ bűneit,
irgalmazz nekünk!*

Mózes jelenik meg szemeink előtt s rámutat az oltárra: „Vegyen mindenki egy bárányt, . . . mely hibátlan legyen . . . és így fogyasszátok el: derekatokat övezzétek föl, sarutok legyen lábatokon, bototokat kézben tartsátok és sietve egyé-

tek, mert ez az Úr átvonulása . . .” (Exod. 12, 3—11.)

*Agnus Dei . . . Isten Báránya, ki elveszed
a világ bűneit . . .*

Izaiás próféta áll az oltár elé s kitárt karokkal, égő szemekkel kiáltja: „Föläldoztatott, mert ő maga akarta, és nem nyitotta meg száját; mint a juh, úgy viszik leölésre és mint nyírója előtt a bárány elnémul és nem nyitja meg száját . . . És sokaknak bűnét hordozta és a törvényszegőkért imádkozott.” (Iz. 53, 7—12.)

*Agnus Dei . . . Isten Báránya, ki elveszed
a világ bűneit . . .*

Szent János apostol szemében már ott a beteljesedés boldogsága életének feledhetetlen pillanatában: „Látá János Jézust magához jönni és mondá: Ime, az Isten Báránya, ki elveszi a világ bűneit!” (Jn. 1, 29.)

*Dona nobis pacem . . . Adj nekünk bé-
kességet!*

Önmagunkat látjuk az oltár körül: „Ezek azok, akik a nagy szorongatásból jöttek, és megmosták ruhájukat és fehérré tették a Bárány vérében . . . nem éheznek és nem szomjaznak többé, és nem éri őket többé a nap, sem bármiféle forróság, mert a királyi széken trónoló Bárány lesz pásztoruk és az élet vizeinek forrá-

saihoz vezeti őket, és Isten letöröl szemükről minden könnyet.” (Jel. 7, 14—16.)

Ez a pillanat az Úr átvonulása életünkön: áldozat és lakoma egyszerre. Aki lélekben idáig eljutott, az nem tud elmaradni a szentáldozástól.¹

Beszélünk prófétai távlatról, melyben mult és jövő s a jövő különböző fázisai egymásra torlódnak a prófétai látás egységében. Ugyanolyan joggal beszélhetünk liturgikus távlatokról is: a megváltás misztériuma az ószövetség kezdetétől az utolsó idők hódolatáig e pillanatban egyetlen főséges képben jelenik meg a jelenlevő Bárány valóságában.

Ecce Agnus Dei . . .

Az előző kép észrevétlenül ömlik át az utolsó jelenetbe. A pap az oltár közepén a kereszt lábánál állva, a hívek felé fordulva tartja kezében az Isten Bárányát. E pillanatban ismét ragyogni kezd a szent kereszt. Egyik szára az utolsó vacsora asztala, másik szára az újszövetség oltára fölé hajlik. A Bárány kiterjesztett kezeiből pedig

¹ Ha valaki így kapcsolódik be a szentmisébe, annak nem kell külön imádságokkal készülnie a szentáldozásra. Ez az együttélés az áldozattal maga a legjobb előkészület. Azt sem tartjuk azonban helyesnek, ha valaki szentmise alatt a miseszöveget magyarázó vagy az ünnep jelentőségét fejtegető liturgikus művet olvasgat. Az ilyen előkészületet otthon kell elvégeznünk. Ha élő a hitünk, akkor magunk is érezzük, hogy a kereszt alatt s a Bárány trónja előtt nem lehet Baedeckert forgatni!

mindkét asztalra ugyanaz a vér csordul alá.
Krisztus szolgálja kezei által önmagát osztja
széjjel hívei között.

Ennél többet Isten sem adhat!

Ennél jobban az ég sem jutalmazhat!

Az áldozat véget ért, de a titok tart tovább:
a templom most élő templommá változott. Akik
magukhoz vették Krisztust, azok láthatatlanul
egyetlen oltárrá épülnek össze, amelyen az egyet-
len Bárány imádja és engeszteli az Atyát.

Jeruzsálem, boldog város,
Áldott béke-látomás.
Élő lelkek köveiből
Égbe emelt szent csoda.
Angyaloktól koszorúzva
Jegyeséhez így siet.

DICSŐSÉG A
SZENTLÉLEKNEK . . .

Liturgiánk Szentlelke

És a Lélek és a menyasszony mondják: Jöjj el! És aki hallja, mondja: Jöjj el! És aki szomjazik, jöjjön; és aki akarja, vegye az élet vizét ingyen. (Jel. 22, 17.)

Krisztus misztikus testét tárgyaló fejezetben szó volt arról, hogy a megszentelő kegyelem által ennek a testnek minden tagja, minden sejtje organikus életközösségbe lép a megdicsőült Üdvözítővel. A titokzatos Fő ott áll az Atya jobbján teljes dicsőségében, szent sebein és szívének nyílásán keresztül nemcsak a megdicsőült szellem ragyog, hanem egész emberségéből istensége, istenségének kegyelemközlő ereje árad rá a misztikus testre. Azt mondhatnánk, az Isten kegyelmeinek hajszalerei az Úr Jézus szentséges Szívén keresztül áradnak szét az Egyházban s közben a kegyelmeknek eme állandó csordulása mintegy kioldja és magába olvasztja mindazt a szeretetet, áldozatot, gondoskodást, ami ebben az istenemberi Szívben irántunk lobog. Ez a szeretet találta meg a számunkra fölfoghatatlan módot, hogy bár test szerint az égbe költözött, *szentségileg* ugyanez a test minden szentostyában való-

ban jelen lehessen, és ezt a misztikus módot, hogy Szívének szeretete *kegyelmileg* minden hívő lelkének gyökerét birtokába vehesse és valamennyit önmagába, az egyetlen Szöllőtőbe ojthassa.

Ezt a kérdést azonban lehet az ember oldaláról is nézni s akkor további megvilágítást igényel. Mert igaz, hogy a megdicsőült Üdvözítő az Igével való bensőséges kapcsolata által egész Egyházára képes kiárasztani szeretetét, bennünk földi vándorokban azonban még mindig ott vannak a fizikai korlátok s azokon túl a szellem zártsága.

Mindenegyed emberi lélek külön világ, zárt rendszer, egyéniség, melyből Istennek is csak egy van. Személyiségével mint külön középponttal s e középpont körül elhelyezkedő külön adottságokkal. Én nem lehetek mássá és más nem veheti föl a magam éniségét. Ebből a valóságból szoktuk levezetni emberi egyéniségünk értékeit: cselekedeteim belőlem indulnak ki és értékük reám verődik vissza. Ez adja meg önállóságomat és alapozza meg felelősségemet. Ennek értelmében formálhatok jogot arra, hogy magam döntsek sorsom felett. De ugyanakkor tapasztaljuk ennek az értéknek relatív voltát is. Tagadhatatlan, hogy ez az önállóság egyben korlátoltságunk is: igazán csak magamat tudom átélni, egyéniségem egyzersmind magánosság is. Annyira, hogy sokszor teher vagyok magamnak és nem tudok elmene-

külni önmagam elől. Ez az egyetlen börtön, amelyből nincs szabadulás. Pedig hányszor szeretnénk megnyitni és kilépni ebből a zárt rendszerből, más szemével nézni a valóságokat. Vajjon nem lappang-e az ember minden alkotásában ez a titkos vágy is: kitárulni, magunkat úgy közölni, hogy más befogadhassa? Azonban sohasem magunk lépünk ki, hanem csak valamit adunk, másolunk ebből a belső világból, ami az eredetinek csupán halvány árnyéka. A szellemi lét mélyén soha sincs „mi”, hanem csak „én” és „te”. Különösen, amikor belső világunk befejeződik, amikor szülőink elengedik a kezünket, akkor szakad rá tudatunkra először a lét nagy árvasága, az a tapasztalás, hogy egyedül vagyunk magunkkal, sorsunkkal és küldetésünkkel. Most tehát ennek a ténynek világánál vetjük föl a kérdést, lehetséges-e egyáltalán az, hogy létünknek eme legbelseje nyitottá váljék Krisztus számára?

Hogy erre a kérdésre feleletet adhassunk, röviden a keresztény tanítás három legnagyobb titkának elemzésébe kell bocsátkoznunk. Azt mondhatnánk, ez a titok hármas lépcsőn ereszkedik le hozzánk: a *Szentháromság* titka a *megtestesülésben* nyilvánkozik meg előttünk, a *megtestesülés* pedig a lélek *megigazulásában* éri el végső célját és értelmét.

Tekintsük először a *Szentháromság* belső életét, ott a valóságban él az, ami bennünk időnkint mint ködös sóvárgás és megfogalmazhatatlan vágy jelentkezik. Ott az Atya és Fiú, két isteni személy úgy él egymásban, hogy sértetlenül megmarad személyiségük magavolta, de ugyanakkor leomlik az individualitás minden korlátozó, lezáró mozzanata. Egemásban voltuk oly tökéletes közösség, melyben egy a természet, egy a működés, egy az élet és a szívdobbanás, de mégis más az „én” és más a „te”. Rövidesen így fejezhetjük ki ezt a titkot: tökéletes nyitottság a lét és a természet oldaláról, mely mégis teljes érintetlenségben hagyja a személyiség magát átfogó különvalóságát. Ez a számunkra képzelettel meg nem közelíthető egység a többségben egy harmadik személyben, a Szentlélekben záródik egygyé. Benne válik a két személy teljesen nyitottá egymásnak, az ő szeretetében járja át egymást, de ugyanakkor általa őrzi meg mindkettő magavoltát. És ez a titokzatos harmadik ugyanolyan önmagát átfogó személy, mint az Atya és Fiú, de ugyanolyan nyitott is a másik kettő számára. Itt a földön egyetlen dolog van, ami leginkább önmagába szögezi a szellemet: a *gyűlölet*; és egy, ami leginkább képes megnyitni: a *szeretet*. A Szentháromság ölén azonban csak szeretet van, és mert végtelen szeretet, azért végtelenül és maradéktalanul képes megnyitni az isteni szemé-

lyeket: az Atya és Fiú szeretete a Szentlélekben nyílik meg és árad egymás felé.

Ennek a titoknak mintegy folytatása az örök Ige *megtestesülése*. Nagyon keveset beszél erről a kinyilatkoztatás, mintha a szüzi fogamzást maga is a szükszavúság szüzi csendjébe akarná burkolni. A legfontosabbat azonban mégis tudunkra adja. Amikor Mária lelkében zavar támad az angyali üzenetre, ezt a választ kapja: „*A Szentlélek száll tereád, és a Magasságbelinek ereje megárnyékoz téged, ezért a Szent is, aki tőled születik, Isten Fiának fog hívatni.*” (Lk. 1, 35.) Ime, ugyanaz a Lélek, akiben a Szentháromság ölen az Atya és Fiú megnyílik egymásnak, a megtestesüléskor az ember Jézus és az isteni Ige között valósítja meg e nagy titkot olymódon, hogy megmaradjon a két különböző természet összekeverhetetlen különvalósága, de ugyanakkor megfoghatatlanul teljes nyitottság legyen közöttük az Ige isteni személyében. Tehát ismét csak a Szentlélekben válik nyitottá Krisztus, az Isten Fia, az Atya számára.

Nagyon távoli és nagyon halvány mása ennek a titoknak az emberi lélek *megigazulása*. Miként az Isten Lelke lebegett a vizek fölött a teremtéskor, úgy lebeg a keresztvíz fölött is az új teremtmény megkeresztelése pillanataiban és nyitottá teszi Krisztus számára, de úgy, hogy ugyanakkor a lélek teljesen megőrzi nemcsak

emberi természetét, hanem személyiségét és személyiségének egyéni voltát is. Tehát ismét azt mondhatjuk, hogy a Szentlélek működése következtében Krisztus mibennünk, mi pedig Krisztusban vagyunk. A Szentlélekben nyílik meg az emberi egyéniség börtöne Krisztus számára. „*A szél, ahol akarja, ott fú; és hallod zúgását, de nem tudod, honnét jő, vagy hová megyen; így van mindaz, ki a Lélektől született.*” (Jn. 3, 8.) Az Írás tehát ezt a titokzatos újjászületést is a Szentléleknek tulajdonítja.

Amikor pedig ez a titokzatos élet mint keresztény tudat is kibontakozik bennünk, akkor a lélek fölujjong, mert megszűnt benne a lét magános árvasága. Ekkor is tapasztalja egész önmagát, egyéniségének teljes érintetlenségét, magavalóságát, de már nem érzi a szellem nagy egyedüllétét, az „én” elhagyatottságát, mely időnkint még a családos vagy a világ sokadalmában forgó embert is lenyomja. Megszűnt benne az „én” és „nem én” közötti áthidalhatatlan akadály, éspedig olyan formában, amelyet emberi elme álmodni sem mert volna. Mert egyéniségének árva egyedülvalósága egy olyan Te-ben nyílt meg, aki minden személyiség legszentebbje. Ennek a titoknak fölismerésekor kiálthatta Szent Pál szívének extázisában: „*Élek én, de már nem én, hanem Krisztus él énbennem.*” (Gal. 2, 20.)

A lélek eme ujjongása és leborulása már

nemcsak a Teremtőnek szól, hanem a Megváltónak és Megszentelőnek is, a teljes Szentháromságnak. Ez a hódoló dicséret már nemcsak a természetes emberi értékelismerés tisztelgése az értékvalósító előtt, hanem egy új, természetfölötti érték, a kegyelem köszön vissza a lélekből a kegyelmet ajándékozó Istennek. Az emberi lélekben ugyanis a kegyelem is teremtmény, tehát reá is áll az alkotás örök törvénye: a mű dicséri alkotóját. A Szentlélek azáltal, hogy megnyitja Krisztus számára a lelket, mintegy új légkört és új teret hoz létre benne, ez a kegyelem. Ebben a természetfölötti térben, a megszentelt emberi lélekben Krisztus hódol az Atyának a Szentlélek által.

Alkalmazzuk most ezeket a gondolatokat a liturgiára.

A Szentháromság — mint mondtuk — öröktől fogva éli a maga végtelenül boldog életét a háromság tökéletes egységében. Ezt a teremtés nem növelte, s ha az egész teremtett mindenség újból visszasüllyedne a teremtés előtti semmibe, ebben a legszentebb hármasságban semmi sem változnék, semmi sem lenne kevesebb. Ugyanez a végtelen Szentháromság titokzatos módon jelenik meg az emberi lélekben, mikor a Szentlélek megnyitja egyéniségünk zártságát. Ilyenkor az isteni személyek lélekben való lakásáról beszélünk. Maga az Úr Jézus is világosan ennek nevezi:

„Ha valaki szeret engem, az beszédemet megtartja; és Atyám is szeretni fogja őt, és hozzája megyünk és lakóhelyet veszünk nála.“ (Jn. 14, 23.) Nyilvánvaló, hogy ilyenkor sem történik a Szentháromságban változás, hanem az emberi lélekben, amely ekkor megnyílik és a kegyelem által kapcsolatba lép a három személy titokzatos egységével. Ekkor lesz a lélek szóról-szóra az Isten templomává.

E kettő között van egy harmadik mód is, amelyben a Szentháromság életét szemlélhetjük, nem önmagában és nem az egyes lelkek mélyén, hanem a *lelkek közösségében*. Ennek a misztikus testnek lelke a Szentlélek. Krisztus szavai erre vonatkozóan semmi kétséget sem hagynak: *„És én kérni fogom az Atyát, és más Vigasztalót ad nektek, hogy veletek legyen mindörökké: az igazság Lelkét, kit a világ meg nem kaphat, mert nem látja és nem ismeri őt. Ti pedig megismeritek őt, mert nálatok marad és bennetek léssen.“* (Jn. 14, 16—17.) Ő tehát az, aki az egyes embereket, az egyes sejteket Krisztus misztikus testében forrasztja össze, ugyanúgy, ahogy Krisztus emberi testét a Szűzanya méhében alkotta. Itt különösen érvényesül a mondás: *„Die Seele ist, die sich den Körper baut.“* Ebben a titokzatos testben ugyanazt a problémát találjuk magunk előtt, melyet főntebb vázoltunk. Mert ebben a misztikus testben nemcsak sejtek és szervek fornak

egybe egy organizmussá, hanem szellemi lélekkel rendelkező egyének, valóságos, magukba zárt személyek, egyéniségek közös belső életbe, közös természetfölötti szervezetbe épülnek össze, amelyben egy szívdobbanás, egy akarat és egy működés van csupán. Hogyan lehetséges, hogy mindegyik megőrizze sajátosan egyedi tulajdonságait, zártságának szűzi érintetlenségét s ugyanakkor teljesen megnyiljék a természetfölötti közösség számára? Hogyan lehetséges egyén magánosság nélkül és közösség kiszolgáltatottság nélkül? Ez a titok itt is a Szentlélek titokzatos működése által történik: miként az emberi lélek jelen van az egész testben és annak minden részében, ugyanúgy van jelen Ő is az egész Corpus Christi mysticumban s annak mindenegyes tagjában. Ezért itt nemcsak „én” és nemcsak „te” van, hanem egy valóságos „mi” is, melyben a sok „én” és „te” nem oldódik fel, nem keveredik össze, hanem egyesül.

Most már rásejtünk arra, mit jelent az, ha a végtelenül szent és titokzatosan közöttünk élő Szellemet a *liturgia Szentlelkének* nevezzük. Nemcsak azt fejezi ez ki, hogy a liturgikus szövegek legnagyobb része Ő általa sugalmazott szentírási szöveg, nemcsak annyit jelent, hogy a liturgikus szövegek összeállítását és a kultikus cselekmények megszervezését a Szentlélek vezetése alatt végzi az Egyház, hanem elsősorban

annyit jelent, hogy Ő az egész liturgiának belső elve. Az élettevékenységek minden organizmusban a lélektől származnak, mivel pedig a liturgia Krisztus misztikus testének élettevékenysége, ezért ezt is a Szentlélek működésére kell visszavezetnünk. A tagok egysége egymás között és a Fővel, mind a lét, mind a tevékenység oldaláról nézve, a Lélektől származik. Az Ő titokzatos működése folytán a közösségben imádkozóknak nemcsak imája és nemcsak hangja olvad össze egyetlen zengő ajakká, hanem a lelkük is egyesül, mert egyetlen Lélek inspirálja őket. Tehát itt is megvalósul a nagy titok: *ez az imádság egészen a közösségé lesz és mégis teljesen az enyém marad.* A lelkek szent találkozásának közösségében nem vész el a lélek Istennel való találkozásának szüzi egyedülléte!

A szentatyák nagyon szívesen nevezik a Biblia emberi szerzőit a Szentlélek hárfáinak, mert az ő indítására szólaltak meg tollukon Krisztus igéi. Ez azonban nem gépiesen történt, hanem vitálisan, egész emberi valójuk közreműködésével. Valóban, egyéniségük, kultúrájuk eltörölhetetlenül tükröződik írásmódjukon és stílusukon. De ugyanezt elmondhatjuk a liturgiáról is. Ennek is állandó ihletője a Szentlélek, az imádkozó maga a misztikus Krisztus, a külső hang, a forma és stílus pedig a liturgikus személyektől származik. Így válik minden zsolttározó

kórus a Szentlélek hárfájává, hogy necsak egy szájjal, hanem egy Lélekkel is dicsőítsük Jézus Krisztusnak, a mi Urunknak Istenét és Atyját. (Róm. 15, 6.)

Valóban a Szentháromság csodálatos és titokzatos élete bontakozik ki előttünk fátyolszerűen a liturgiában. Hitünk azt mondja, hogy a Fiú, a Szentháromság második személye, aki az Atyától öröktől fogva születik, az Atya tökéletes képmása, melynek minden fénye és gazdagsága visszaragyo­g az Atyára. Ő a legtökéletesebb Fiú, kiben az Atyának nemcsak egyes vonásai, hanem annak egész lényege, minden tökéletessége maradék nélkül tükröződik. Ez a legméltóbb *dicsősége* az Atyának, a vele egyenrangú és egy­lényegű Fiú. De mert ez a Fiú Verbum, Logos, Ige, azért nemcsak dicsősége, hanem *dicsérete* is az Atyának. S ott, ahol ez a folytonos nemzés és születés, sugárzás és visszaverődés, fény és visszavert fény találkozik, ott van a *jubilus*, az *ujjongás*; a boldogság csomópontja egy harmadik személy. A szeretet és igenlés, az egymás átölelésében való megnyugvás a harmadik személy, a Szentlélek. Ő a kép és képmás tökéletes egysége, tökéletes egymásbanvalóságuk végtelen boldogsága. Az első és örök öröm az Atya és Fiú öröme a Szentlélekben. Ezt a titkot egy helyen a Szentírás e szavakkal fejezi ki: „Azon órában örvendezék Jézus a Szentlélekben és mondá: *Aldalak*

téged, Atyám, mennynek és földnek Ura!” (Lk. 10, 21.)

Ennek a titokzatos életnek szimboluma a liturgia. Benne a Fiú, a misztikus Krisztus emberi lelkeken keresztül ragyogja vissza az Atyára a Tőle kapott fényt, a lelkekben és Egyházában élő Ige emberi ajkakon keresztül mondja vissza az Atya dicsőségét. Itt a Verbum tényleg kimondott és kiénekelte dicsőítés. S e fényben és zenében a Szentlélek emberi szíveken át, emberi érzelmek dallamain keresztül öleli egységbe az Atyát és Fiút. Tőle, a harmadik személytől van, hogy a liturgiában az Isten előtt való meghajlásunk és hódoló imádásunk, nemcsak az igazság látásának hideg konzekvenciája, nemcsak a következmény szükségszerű felismerése, nemcsak az értékek megpillantása nyomán spontánul kipattanó értékigénlés a lelkünkben, hanem *jubilus* és *gemitus*, ujjongás és sóhajtozás, két kitárt kar és melódia, mely a szív mélyéből ömlik elő. *„Hasonlóképen a Lélek is segítségére van erőtlenségünknek, mert nem tudjuk, mikép kell kérnünk, de maga a Lélek jár közbe érettünk szavakba nem foglalható sóhajtásokkal.”* (Róm. 8, 26.)

Ki ne tapasztalta volna már a nagy különbséget, mely a leírt és az elmondott szavak között tátong? Mennyire közelebb tud férközni hozzánk az elmondott beszéd, mely a szónok alanyi meg-

hatódottságán, egyéniségének meggyőződésén keresztül sugárzik belénk, mint ugyanazok az igazságok, ha a holt betű hideg személytelenségével szólnak hozzánk. A leírt szó igazságot közvetít és gondolatokat ébreszt, az élőszó ezzel szemben úgy hullik lelkünkbe, mint súlyos kövek a csendes tóba, egész életünk vizét végigfodrozza. Sokszor a hallott beszéd olyan érzelmeket ébreszt és olyan élményeket támaszt, melyek a szavak logikai kapcsolatából nem vezethetők le, sőt amelyek szavakkal ki sem fejezhetők? Mi a magyarázata ennek? Bizonyára az, hogy minden beszédben nemcsak szavak vannak, amelyek az igazságot hordozzák és a gondolatokat közvetítik, hanem azokon túl a szavaknak atmoszférája is van, amely a beszélő lelkéből árad és kifejezi a kifejezhetetlent, elmondja azt is, ami nem volt a beszélő szándékában, sőt amit talán nem is tudott volna elmondani. A szavaknak csak értelmük van, a beszédnek melódiája is, ez pedig a lélek kiáradása, belsőkünk revelálódása. A szavakat megértjük, a melódiát megéljük. Vele együtt rezeg egész belső világunk, örvendezünk vagy szomorkodunk, magával ragad, fölemel vagy lesújt. Mindaz, amit az absztrakció elrabolt a nyelvtől, azt visszaadja a dallam ritmusa. Ezért a legkifejezhetetlenebb valóságokat egyedül a zene képes tolmácsolni számunkra.

Érthető ebből, hogy az élőszó dallamba szer-

vezett hangsúlyát tekinthetjük a Szentlélek leg-
szebb *szimbolumának*. Mikor kiéneklek az igét,
mondok egy eszmét, kifejezek vele egy gondo-
latot. Ez az ige. Ugyanakkor azonban egy meló-
dia is árad s ez a dallam egészen az enyém és
egészen az igéé is. Mégis más vagyok *én*, más az
ige és más a *dallam*, de az *én* dallamom és az
ige dallama egy és ugyanaz. Tőlem és az igétől
származik. Ez a vokális melódia lüktető áradás,
suttogás vagy zúgás, kitérülés és folytatása az
igének. Ez a szavak rejtett lelke, mely megnyitja
az igék testét és a hallgatók lelkét. Láthatatlan
vigasztaló, mely hordozza és közvetíti az igét.
A Szentlelket a szeretet lelkének is nevezzük,
az ének tehát ebből a szempontból is találóan
jelképezi, mert amikor a lélek szeret, akkor
énekelni kezd. „*Cantare amantium est*“ —
mondja Szent Ágoston. Amíg csak értünk, addig
fölöttünk álló, tőlünk független gondolatokat
cserélgetünk a beszéd nyelvén, de amikor sze-
retni kezdünk, akkor a lelkünk nyílik meg s a
dallam nyelvén önmagunkat adjuk. „*La raison
ne peut que parler, c'est l'amour qui chante.*“
(de Maistre.)

Amikor a Szentháromság titokzatos, belső
életének jelképét látjuk a liturgiában, akkor itt
is alkalmazhatjuk a „*Filioque*“ és a „*perichore-
sis*“ dogmatikus elvét. Az ige itt is előbb van
logikailag, mint a zeneiség s a dallam az igétől

származik. Tehát itt sem szakítható el a zeneiség a biblikus ígétől. A dallam az a közöttünk láthatatlanul tovább élő vigasztaló; az a célja, hogy mélyebben és teljesebben megismertesse velünk mindazt, amire az ige tanított bennünket. A gondolat, az ige és a dallam egymásból fakad és egymást átjárja. Az eszmék dinamikusak, a szavak lelke pedig a zene, mely kiárad belőlük. *La parole est une bruit où le chant est enfermé*, mondja Grétry. A liturgiát végző lélek a Szentlélekkel van kapcsolatban, lelkéből gondolatok fakadnak, a gondolatok szavakba kívánkoznak s a szavak dallamban törnek elő. Tehát itt a zeneiség nem öncél, de nem is külsőleges, járulékos hozzáadás, hanem a lélek kegyelmi életének mélységeiből fakad.

Nyúljunk le egészen a gyökérig. Mi a forrása minden éneknek? A szerető lélek alanyi meghatódottsága. A szeretet megérinti a lelket, a művészetben ezt inspirációnak nevezik. Amikor pedig maga a Szeretet érinti meg a lelket, akkor az áhítat tüze borítja lángba és megszületik ajkán a nyilvános imádság. *A liturgia Szentlelke tehát a Spiritus pietatis, az áhítat Leleke*. Ne tévesszük ezt össze az érzelmekkel, vagy főképp az érzélgősséggel. Az érzelmek, mint pl. az Isten fölségének szemléletéből fakadó öröm, közelségének érzéséből áradó boldogság és a meghatódottság, mely hűséges szolgálatát kíséri, mindez már gyü-

mölcse az áhítatnak, a fa azonban előbb van, mint gyümölcsei. Az áhítat a lélek folytonos készsége, hogy magát teljesen Isten tiszteletére szentelje. Tehát az *egész embert* lefoglalja: lelkét is, testét is, szavait, énekét és gesztusait is. A liturgia állandóan megköveteli az akarat eme odaadását. Épp ezért, amint a művészetekben lehet valakinek nagy szakmabeli ügyessége, ha hiányzik a belső inspiráció, lelkének titokzatos megrezdülése, akkor ügyes mesterember marad csupán, ugyanígy lehet a liturgikus cselekményeket is a rávonatkozó szabályok kimerítő ismeretével, a rubrikák kényes megtartásával végezni, ha azonban nincs meg a lélek belső áhítata, állandó benső érintkezése a liturgia Szentlelkével, akkor az ilyen lélek is a nyilvános istentisztelet napszámosa marad. Erre figyelmeztet a nagy apostol is: *„Teljetekek el a Szentlélekkel magatok közt zsoltárokkal, dicséretekkel és lelki énekekkel szólván, zengedezvén, énekelvén és hálát adván.”* (Ef. 5, 18.)

A mondottak alapján önkénytelenül adódik néhány következmény liturgikus életünkre vonatkozóan:

1. A *szünet* nem zenei érték, de nélküle mégsem képzelhető el muzsika. Ugyanígy a beszédhez szükségszerűen hozzátartozik a csend, akárcsak a fényhez az árnyék s a munkához a

pihenés. Ahogy a ritmus a zenei szünetre, ugyanúgy a jó imádság a szilenciumra épül föl. Ezért gyülekeznek csendben a szerzetesek a liturgiához és csendben oszlanak utána széjjel. A szilencium a jó imádság elengedhetetlen kerete. Aki e nélkül akar jól imádkozni, az lehetetlenre vállalkozik. Ha valaki közvetlenül a szentáldozás után kirohan a zajos életbe vagy ujságot kezd olvasni, annak méltán kételkedünk áhítatában. Ugyanígy, aki a liturgiát elhagyva már a templomajtóban hétköznapi dolgokról beszélget, arról biztosan állíthatjuk, hogy csak szóval imádkozott, de lelke távol volt. Az áhítattal telített léleknek időre van szüksége, amíg az imádság zsongása, a húrok utórezgése csendesen elhal.

2. A liturgikus cselekményeknek is megkülönböztethetjük *testét*: ez a látható és hallható, közösen végzett tevékenység, és a *lelkét*, ez az áhítat. Az előzőre vonatkozóan a figyelemnek és az esztétikai szabályoknak kell érvényesülniök. Az utóbbinak pedig szemlélődésből kell fakadnia. Ahol azonban a lélek tele van egésznap szórakozásainak, fecsegéseinek hiábavalóságaival, ott az imádságnak hiányozni fog a lelke. Ez a magyarázata, miért teher oly sokak számára a liturgikus imádság: mert a léleknélküli cselekedetek embertelenek, s ha mégis el kell végezni, akkor neuraszténiát okoz. A test lélek nélkül, a szavak értelem nélkül, az imádság

áhitat nélkül nem élet, hanem csak mechanizmus. Az ilyen imádság gyakorlati nominalizmus.

3. A liturgia az ige megtestesülése. Itt is áll a tétel: „Kezdetben vala az Ige.” Amint a történeti Krisztus megtestesülése a Szentlélek műve, ugyanígy a liturgikus ígének is általa kell megtestesülnie. A szöveg Krisztust revelálja, a szöveg ritmusát pedig a Szentlélek inspirálja (tágabb értelemben). Ezért a gregorián az egyetlen zene, amelyet az Egyház kimondottan a magáénak vall, mert legközelebb marad a szent szavakhoz és szívesen aláveti magát nekik. Nem törekszik a tiszta zeneiségre, mely csak ugródeszkának használja az igét. Felépítése is egyszerű, lineáris, ezért nincs meg benne a veszély, hogy elszórakoztassa hallgatóit. Egy hangon énekel s ebben a lelkek egysége tükröződik. Benne a Szentírás életté válik s miközben a hang a szöveg fölé hajlik, a lélek magát a Szentléleknek adja át. Valódi lelki muzsika, mely egyszerre természetes és természetfölötti. Mivel a lélekből fakad, ezért dinamikus s mert az Igén tájékozik, azért kontemplatív. Benne a külső hangok nem törik meg a belső csendet és a közös kórus nem gátolja az egyéni elmélyedést. Mert a szövegen túl van benne valami, ami a szellem belső, titokzatos áradását árulja el, ezért képes az áhitat szellemét lehelni azokra is, akik úgy vannak jelen, hogy a szöveget nem is értik.

4. A nem kimondottan gregorián éneknél is föltétlenül szükséges, hogy a külső forma és zeneiség szoros kapcsolatban legyen a belső tartalommal. Ezért elengedhetetlen, hogy a kar és az orgonista ismerje a miseszöveget, melyet kísér, amellyel együtt végzi a liturgiát. Teljesen téves fölfogás, hogy az orgona és a kórus a közönség szórakoztatására van, hogy ne unatkozzék a szentmise alatt. Már az nagy baj, hogy a publikum unatkozik, tehát nem jutott kapcsolatba a liturgia Szentlelkével. Ezt a bajt tetőzzük azzal, hogy szórakoztatni kezdjük s ezzel figyelmét végleg elvonjuk az oltártól. Nem Istenre irányul a hódolat, hanem a kórus magának akarja megszerezni. Ez majdnem szentségtörés: szent helyen akarja ellopni az Istent illető dicsőítést. Ebből következik, hogy nem valók a szentmisére olyan zeneművek, melyeknek külön zenei céljuk van, kifejezetten a dagályos barokk és neobarokk muzsika, mely színpadias, udvari pompájával, hivalkodásával betölti az egész templomot s magának a szentmisének kell hozzá igazodnia. Szórakozni a hangversenytermekbe járunk s ott megtapsoljuk a művészt. A templomban azonban minden hódolatnak Isten felé kell irányulnia.¹

¹ Minden félreértés elkerülése végett különbséget kell tennünk *gyönyörködés* és *szórakozás* között. A *gyönyörködés* Szent Tamás szerint egy cselekmény kísérője s amnyi az értéke, amennyi a cselekményé. Ha a cselek-

A mai vallásos élet megint telítve van a misztikum utáni vágyódással, az Isten felé való sóvárgással. Az emberek keresik az Istent, de hol? Az egyik a természetben akarja imádni az Urat. De a természet néma, nem válaszol semmit. A másik keresi a Szentírásban, de a Biblia önmagában annyiféle választ ad, ahány a kérdező ember. Van, aki befelé hallgatódik és saját lelkében keresi az Istent. És hall feleletet is. De ki tudja eldönteni, hogy ezek nem saját vágyainak elfátyolozott válaszai-e? Aki azonban belép a katolikus templomba, egyszerre megüti fülét a köszöntés: *Dominus vobiscum!* Az Úr van itt veletek. S amint hajdan a Szentlélek szólott Dávid szája által, azután szólt a történeti Krisztus szája által... szól azóta is, most is minden szentmisében és minden zsolozsmában szolgálái által. Ha ebbe a folyamatba bekapcsolódom, a

mény erkölcsileg helyes, akkor helyes, ha a cselekmény bűnös, akkor bűnös az azt követő gyönyörködés is. Célja az, hogy a cselekményt erősítse, plasztikussá, teljesebbé tegye. Vele szemben *szórakozásnak* itt az öncélú gyönyörködést nevezném.

Ha tehát az Istent dicsérő zene kelti fel érzelmeinket, akkor az imádság és zeneiség célja összeesik s helyes gyönyörködésünk. Imádásunk, dicsőítésünk ezáltal erősebbé válik. Szent Tamás is ezzel okolja meg a templomi éneket. (II—II, q. 91, a. 2.) Ha azonban magában a tiszta zeneiségben gyönyörködünk, a dallam, összhang és ritmus zenei plaszticitásában, ha a szerzemény és a játék virtuozitásába feledkezünk bele, akkor szórakozunk és nem imádkozunk többé.

Szentlélek szól valósággal általam is. Van-e szebb és szentebb hivatása az emberi hangnak, mint eszközévé válni, van-e fölségesebb szolgálata az emberi szívnek, mint hárfává válni a Szentlélek kezében? Erre hív föl bennünket a Lélek és jegyese, az Egyház: „*Aki szomjazik, jöjjön és aki akarja, vegye az élet vizét ingyen!*” Ó, emberi érzelmek csapongó hűtlensége, ó, földi melódiák mulandó örömei, ki szabadít föl bennünket uralmatok alól? A liturgia Szentlelke, aki az áhítat állandó tűzével öleli át imádságos igéinkben az Atyát és a Fiút: *De Patris ergo lumine decorus ignis almus est, qui fida Christi pectora calore verbi compleat.*

Mert Isten fényéből való
A lángoló pompás sugár,
Mely minden hívő hű szívét
A szó hevével tölti el.

A munka fölszentelése

Jaj, jaj... Babilon, ... mert egy óra alatt eljött a te ítéleted! És a föld kereskedői sírni és gyászolni fognak fölötte, mert senki sem veszi meg többé áruikat: arany- és ezüstárut és drágaköveket és gyöngyöt és gyolcsot és bibort és selymet és karmazsint... Mindezeknek kereskedői, akik meggazdagodtak, megállnak tőle távol

gyötrelemeinek félelme miatt, sirva és gyászolva és így szólva: Jaj, az a nagy város, mely gyolcsba és bíborba és skarlátba öltözött, és arannyal és drágakövel és gyöngyökkel ékes volt, mert egy óra alatt odalett ennyi gazdagság... Örvendezz fölötte, ó ég, és ti szent apostolok és próféták, mert Isten kimondotta fölötte az ítéletet értetek... Ezek után mintegy nagy seregek szózatát hallám az égben, mondván: Alleluja! Üdv és dicsőség és hatalom a mi Istenünknek, mert igazak és igazságosak az ő ítéletei, aki ítéletet mondott a nagy parázna asszony fölött, ki paráznaságával megrontotta a földet, és számonkérte szolgálóinak vérét annak kezéből. És ismét mondák: Alleluja! És annak füstje föl száll örökkön-örökké. És a huszonnégy vén és a négy élőlény arcra borula és imádják a trónon ülő Istent, mondván: Amen! Alleluja! (Jel. 18, 10—19, 5.)

Emberi toll nem lenne képes oly tömör és mégis megrázóan világos leírást adni arról a nagy ellentétről, melyet a kinyilatkoztatás e képe jelenít meg szemeink előtt a földi Babilon és a mennyei Jeruzsálem rajzában. Paráznaság a Biblia klasszikus nyelvén az igaz Isten megtagadását és hamis isten imáadását jelenti. Ez a bálvány lehet valami durva szobor vagy egy eszme, lehet az állam vagy az emberi tevékenység, a munka önmagában. Végső fokon arról van

szó, hogy minden emberi tevékenység, az emberi kéz és emberi szellem alkotása szolgálattá válik-e az Isten színe előtt, vagy pedig a föld kincsei, a kultúra áldásai és a tevékenység lázas ritmusa nem ismer más urat maga fölött, mint az autonóm embert, az Übermenschet. Az elsőt a mennyei Jeruzsálem szemlélteti, ahol az istenszolgálat uralkodói trónra emeli az embert: *Deo servire regnare est!* A másik magatartás a maga teljes kifejtésében jelenti a laikus kultúrát, a kultúra nélküli civilizációt, a merő evilágiságot, Babilont: *Non serviam!*

Kíséreljük meg a hit szemével szembenézni az emberi tevékenység problémájával. Ma valóban problematikus, szinte megoldhatatlan válsággá lett az emberi munka. Sokan átoknak tartják, a legnagyobb rossznak, az eredeti bűn következményének. Mások ellenkezőleg a legemberibb érték gyanánt üdvözlik. Az igazságot akkor találjuk el, ha különbséget teszünk a munka és a vele járó fáradtság között. Az első hozzátartozik az ember lényegéhez, a másik viszont tényleg a bűn szomorú következménye.

„Az ember munkára születik, miként a madár röpködésre“ (Jób 5, 7.) — mondja a Szentírás. Valóban nehéz volna valami mást találni, ami annyira emberi lenne, mint a munka, az alkotás. Az Isten teremt, de közvetlenül utána jön az ember: alkot. Az egész teremtés nem más, mint

az ember nagy műhelyének berendezése; Isten keze hatnapos munkával megtöltötte ezt a műhelyt nyersanyaggal, ezután fölébresztette az embert és bevezette e műhelybe: „*Hajtsd uralmad alá az egész földet!*“ A munka tehát Isten művének folytatása. Ezért mondja a 8. zsoltár e merész szót az emberről: „*paulominus*“, „*csak egy kevéssel titted őt kisebbé magánál az Istennél*“. Ebből következik, hogy a munka szükségképen örömmel jár. Forrása a megismerés. Mivel pedig ez a végtelenre van beállítva, a lét egész területe bontakozik ki a megismerő értelem előtt, ezért folytonosan az új szempontok, összefüggések és lehetőségek meglátása új és új alkotásra ösztönzik az embert. Itt világlik ki, hogy a teremtés eme záróköve mennyire kinő ebből a világból és ugyanakkor mégis mennyire beletartozik. Két lábával szilárdan gyökerezik a földbe, amelyből vétetett, két kezében lágyan omló anyagot és szikrázó fémet szorongat, homloka azonban már a szellemvilág atmoszférájába fúródik s amit ott csodálkozástól csillogó szeme olvas a formák, eszmék és értékek világában, azt az alkotás lázában égő kezei szinte elragadtatással öntik bele a két tenyere között szunnyadó anyagba. Bármilyen legyen is az: toll, hangszer, véső, kalapács, ecset... Ez legemberibb vágyaink egyike: viszontlátni földi szemekkel, földi dol-

gokban azt, amit a szellem szeme egy másik világban olvas.

Egyben ezáltal hasonlít legjobban az ember az örök Alkotóhoz. Képes létrehozni valamit, ami az előbb még nem volt, képes valami többletet hozzáadni a létezőkhöz, ő is át tudja segíteni a dolgokat az eszmei létből a valóságok rendjébe. Ezért az igazi munka mindig a szellem mélységeiből fakad, teremtés, kinyilatkoztatás és megtestesülés. Mi egyáltalán az ember? Az anyag vitális egységében élő szellem. S amíg emberi életet él, addig csakis agysejtekkel képes megismerni, szemidegékkel látni és rezgő hangszálakkal közölni magát. A szellem minden rezgése e földi életben egy fizikai rezgésben ébred föl, a lélek legkisebb mozdulása is egy testi vonatkozásban nyilatkozik meg. Szó, írás, gesztus, munka, alkotás sem az angyalok, sem az állatok világában nem lehetséges, ezek kizárólag az ember sajátjai. Az ősembert sem lábnyomai szerint kell kutatni, hanem kezenyomából lehet fölismerni. A szellem a szemekben értelem, a szájban beszéd, a kezekben pedig mint munka nyilvánul meg. Két világ összeölelkezése, a szellem látásából fakadó s az anyagban végződő tevékenység, az eszmék lekottázása a dolgok nyelvére: ez a *munka*. Vagy legalább is ez a munka Isten elgondolása szerint.

A valóságban ugyanis, sajnos, nem így ismer-

jük, mert a bűn itt is megtette a magáét. „*Arcod verejtékével eszed a kenyeret*“ — hangzott az Úr büntetése. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy a változás a munka lényegében következett be. Szent Tamás elvét itt is alkalmaznunk kell: „*Ea quae sunt naturalia homini, neque subtrahuntur, neque dantur homini per peccatum.*“ (I, q. 118, a. 2.) Ami az emberi természet velejárója, az lényegét tekintve a bűn előtt és után is kijár az embernek. Ma is lényünkből fakadó vágygal lépünk műhelyünkbe, de hamarosan érezzük a bűn keserű örökségét. Különösen két szempontból nyilatkozik ez meg: egyrészt a *psziché belső törése*, másrészt az *emberi önzés* teszi keservessé, sokszor egyenesen átokká a munkát.

Az eredeti bűn következtében az akarat nem követi friss lendülettel az értelem. szempontjait, a test külön, a szellemtől eltérő irányban halad. Az ember belső harmóniájának fölbomlása tragikusan tükröződik munkáján, mely többé nem alkotás, hanem robot. Az emberi munka két részre szakadt. Vagy tisztán szellemi munka s ekkor sohasem látja az eszmék plasztikus megtestesülését. Vagy pedig léleknélküli, mechanikus végrehajtás, a munka céljainak ismerete nélkül. Az egyik elkorcsosítja a testet, kifárasztja az idegeket, a másik lehangolja a kedélyt, eltompítja a szellemet. Végül is mindkettő neuraszténiába

vezet. Az ilyen munka nem ismeri többé az alkotás örömeit; teher, amelyet el kell végezni.

Az önzés még tovább megy. Kizsákmányolja a munkát, gazdasági és politikai érdekek függvényévé teszi azt. Az anyagtól való végzetes függés és a vele való folytonos foglalkozás elfojtja a szellem tiszta látását. Ebből a szempontból nézve a dolgot, itt sem maga a munka nyomasztó, hanem a szociális berendezkedések, munkaidő-viszonyok, szabadsághiány és kiszolgáltatottság. A munkás helytelen viszonyba kerül magával a munkával, állandó hajszára van beállítva, a munka folytonos rettegésben tartja. Félt, hogy nem tud lépést tartani a futószalag kívánalmaival. A munkásnak legtöbb esetben nem áll módjában, hogy emberi életet élhessen, azaz, hogy eleget tehessen szellemi és esztétikai igényeinek. A mai gazdasági „rendben” ezeknek az igényeknek nem is szabad jelentkezniök a munkás horizontján. A specifikusan emberi élet magasabb osztályok kiváltsága lett.¹

¹ Az emberi munka modern válságát sokszor hajlandók vagyunk felületesen a gépre hárítani. Azt mondjuk: a gép fölöslegessé teszi az embert és elmechanizálja a szellemet. Ez az állítás azonban így magában nem igazolható. A gép csupán engedelmes szolga az ember kezében. Ha a közösség és a munkás érdekeit szolgálja, akkor jó, ha azonban egyesek vagy elvont eszmék uralkodnak fölötte, akkor, mivel sokszorosán hatványozza az emberi erőt, szörnyű rombolást végez a társadalmi rendben. A gép önmagában a munka megnemesítését szol-

Ime, az eredeti bűn és az abban fogant társadalom vetülete a munka területén. A tevékenység többé nem az alkotó emberi szellem szabad kioldódása az anyagban, nem az Isten gondolatainak kifaragása a világban, hanem a leigázott ember verejtékes szolgálása személyes vagy személytelen hatalmak kezében. Ez a legszörnyűbb Babilon: ezer és ezer szorgalmas munkáskéz átkai között fogant dolgok, Isten megvalósult gondolatái a Pénzbálvány oltárán hamvadnak el!

De vele szemben egyetlen vigasztalásul ott a másik jelenés: az Isten trónja előtt végzett munka: a *liturgia*. A munka szörnyű bűneiért ez a legszentebb engesztelés. Talán az első pillanatban furcsán hangzik a munka és a liturgia szoros összekapcsolása. Pedig nem újkeletű ez a meglatás. Már *Szent Benedek* atyánk pontosan kü-

gálja, fölemeli az anyagot a szellem síkjára s a tevékenységet a primitív testi erők köréből magasabb rendbe teszi át. Ezért a természetfölötti rendben sem ellensége, hanem segítőtársa az embernek. Éppen a gépek világában nyílnak beláthatatlan távlatok számára, hogy uralma alá hajtsa a földet, hogy biztosabbá tegye az ég felé vezető utat és gyorsabbá, eredményesebbé az igazság terjesztését.

Nem lehet meghatódás nélkül olvasni a liturgia szövegeit, melyekkel fölszenteli a modern gépeket. Az élet külső formái elváltoztak, de az imádkozó Egyház szelleme ugyanaz maradt: a dolgok és gépek a fölszentelés által üzenetté válnak s egy másik világ eszközeivé magasztosulnak. *Távírószentelés*kor így imádkozik az Egyház: „Könyörögjünk. Isten, ki a szelek szárnyán jársz és egyedül cselekszel csodálatos dolgokat, midőn e készülékkel közölt erő útján a távollevőket ide, a jelenlevőket

lönbséget tesz a magánimádság és a liturgikus ima között. Az elsőt *oratio*-nak vagy *oratio purae*-nak, imádságnak, tiszta imádságnak nevezi, az utóbbit mindig *opus, opus Dei, pensum servitutis* névvel illeti, ami az Isten udvartartásában végzett munkát jelenti. És valóban az is. A munka ugyanis a szellemből fakadó külső tevékenység. Ezt látjuk a liturgiában. Ünnepeles méltósággal megkondul a harang. Hangjára szerzetesek hosszú sora vonul be a liturgikus térbe. Térdet hajtának az oltár előtt. Aztán leülnek, fejüket befedik csuklyájukkal s ajkukon felcsendül az ének. Majd fölállnak s kezüket keresztbe téve, mélyen meghajlanak valamennyien. Később pálmaágakkal vagy égő gyertyákkal körüljárják a templomot és csarnokokat, kivonulnak a mezőre és ál-

pedig a messzi távolba villámnál is gyorsabban teszed át, engedd meg nekünk, hogy az új találmányok ismerete által, kegyelmed segítségével, mi is gyorsabban és könnyebben juthassunk el Hozzád."

A vasút fölszentelésekor mondandó könyörgés mily világosan kifejezi az Egyház gondolatát: bármint legyen is a közlekedő eszköz, az út mindig ugyanaz. „Könyörgjünk. Légy kegyes, Úr Isten, könyörgéseink iránt és áldd meg szent jobboldal e kocsikat, állítsd melléjük szent angyalaidat, hogy szabadítsák és őrizzék meg minden bajtól azokat, akik bennük utaznak és miként az etiops férfinak, ki kocsiján ülve olvasta a szent iratokat, Fülöp apostol által elküldötted a hitet s a kegyelmet, ugyanúgy mutasd meg szolgálóidnak is az üdvösség útját, hogy kegyelmed által támogatva mindig csak jóra törekedjenek és e földi élet változó útjai után örökkévaló örömeiket érdemljének."

dást hullatnak a sarjadó vetésre. Az oltárnál a pap és segédei fölemelik a kenyeret és bort, keresztelőkkel takarják be őket. A szentelő kéz olajjal, balzsamokkal keni meg a dolgokat, mintegy magasabb rendben elkészíti és formálja az anyagot. Aztán tüzet gyújt, szikrát csíhol, tömjént éget. Mindez munka, melyet a földön álló, de Isten világába csodálkozó ember kezei végeznek. A szellem Isten országát kereszteli bele a dolgokba. Itt sohasem szakad két világra a szellem és az anyag. A liturgia a tevékenységet és gesztusokat lélekkel stilizálja, éppen ellenkezője a Bedau-rendszereknek, melyek az emberi szellemet is mechanizálják. Itt az anyag és a természet ereje sohasem növi túl a szellemet. Az anyagot a liturgikus cselekmény mindig jelentőségteljes alkattá formálja át. A kultikus eszközök és tárgyak mindig alárendelve maradnak a formáló igéknek. Ez a teljes ember szolgálata, a test és lélek harmonikus együttműködése, ezért mindig fölszabadulás, kioldódás, melyet boldogság kísér. Az elvesztett paradicsom egy-egy rövid föltárlása: munka kínlás nélkül.

Ugyancsak mentes az eredeti bűn másikk szomorú következményétől, az önzéstől is. A liturgia nem akar semmit sem megcsinálni, semmit elérni. Nincs kiszolgáltatva külső szempontoknak. Itt minden egyedül Istenért történik. Ezért minden emberi cselekvés betetőzése és a kör visz-

szatérése önmagába. A *játék* a képességek boldog kilendülése a tevékenység terére, mely nem akar hasznot hajtani sem magának, sem másnak. Boldog tékozlása az időnek. Nincs célja és föladata, nem más, mint az erők kifejtésének önfeledt gyönyörúsége (*bonum delectabile*). A *munka* elveszti a tevékenység e bájos erő- és időfecsérlését, benne minden praktikus célok és föladatok megvalósításának van alárendelve. Mozgató elve: a legrövidebb idő alatt a legtöbbet produkálni (*bonum utile*). Végül a *liturgia* egészen elvonatkozik az időtől, nincs föladata, mint a munkának, de nem is céltalan, mint a gyermek játéka. Van célja, de az emberfölötti: a teremtet világ hódolatát mutatja be Istennek (*bonum honestum*). Ezért nem ismeri a hajszát, nem számolgatja fősvény kezekkel a suhanó perceket, minden mozdulatán az örökkévalóság méltóságának nyugalma ömlik el. A gyermekkor tevékenysége a felelőtlen játék, férfikoré a felelősségteljes munka, az örökkévalóságé az önfeledt liturgia.

Ezzel azonban még nem tapintottunk e titokzatos tevékenység ütőérére. Azt mondtuk fentebb: a munka olyan tevékenység, mely a szellem mélységeiből fakad. Ha nem ilyen, akkor lélektelen gép. Mikor ezt az elvet a liturgiára alkalmazzuk, még tovább kell folytatnunk: *ez olyan tevékenység, mely nemcsak lélekből, ha-*

nem a Szentlélekből fakad, nemcsak a liturgikus cselekvő személyiségéből, hanem magának a misztikus Krisztusnak személyiségéből indul ki. Mivel tehát lényegüket tekintve a misztikus Krisztus cselekményei, ezért értékük lényege sem függ a közreműködő eszköz érdemétől vagy érdemtelenességétől. Amikor sokan működnek össze egyetlen liturgikus cselekmény végzésére (concelebratio, tágabb értelemben a zsolozsmázás), nem azért egyetlen a cselekmény, mert együttesen végzik, hanem azért, mert valamennyiük műve egyetlen Lélektől származik. Ez az *opus operatum*. Másrészt azonban, mert a liturgikus cselekvők nem holt részei egy gépnek, hanem szellemi eszközök, öntudatos egyéniségek, azért kell, hogy személyiségük egész értékét beleadják e műbe. Műremeket csak nemes és értékes anyagba illik önteni! Ha a liturgikus személy árnyékot vet, ez először magára a fönséges műre vetődik. Ez az utóbbi szempont folytonos figyelemztetés számunkra: hangunk, énekünk, gesztusunk és öltönyeink a liturgiában szóról-szóra egy isteni műalkotás anyagává válnak. Isten mentsen bennünket, hogy liturgikus cselekményeink által a Teremtő örök szépségének karikatúrái jelenjenek meg a világban! Ezen a téren csak két fölfogás jogosult: *Citeauxé*: akik maguk szegénységben élnek, azoknak egyszerűségben, szegénységben, de annak puritán tisztaságában kell szol-

gálniok az Urat (az egyszerűség sincs fölmentve a művészi szép követelménye alól), és *Clunyé*: akik a kultúra hordozói, azoknak minden értékből a legszebbet és legdrágábbat Isten oltárára kell hinteniök. Annak sohasem szabad előfordulnia, hogy gazdagabb legyen az asztal, mint az oltár és több érték legyen a cellákban, mint a templomban.

Tovább folytatva szemlélődésünket, azt is mondhatjuk, hogy a munka olyan tevékenység, mely *időben* és *térben* folyik le. A szellemi tevékenység csak az idő kategóriáját igényli magának. Az anyag tehetetlensége és mozdulatlansága úgy látszik, mintha kívül állna az időnek. A munka mindkét kategóriát betölti és lefoglalja magának, tehát kozmikus valami. Ez az ember igazi házája. A tér működésünk, hatalmunk és hatásaink élettere. Annyira a mienk, annyira hozzánk tartozik, hogy sokszor vele mérik értékünket. Kinek meddig ér a hatalma, befolyása, annyira értékelik őt is. Igazán csak az a valóság számunkra, ameddig tapintással, szóval, szemmel és hatással elérünk. Az idő pedig, ez a titokzatosan és kérlelhetetlenül csorduló, hangtalan és láthatatlan kísértet, mi más számunkra, mint egyetlen nyitottszerű pillanat, amely mellett gyorsvonal-sebességgel roboznak el életünk színes vagy színtelen, de soha vissza nem térő eseményei. Amennyit föllobbanó életünk megvilágít ebből a ro-

hanó áradatból, annyi a mienk. Van-e tehát nagyobb kincse embersorsunknak, mint ez a kettő: a tér és az idő? Nos, a liturgikus imádságban ezt a kettőt adjuk oda Istennek, az időt és a teret kizárólag Istenért végzett gesztusokkal és ténykedéssel töltjük el.

Valóban a liturgia titokzatos találkozás a teremtett tér és Isten végtelensége között. E világ dolgai Isten mindenütt való jelenlétében helyezkednek el. Minden létező Isten létesítő kezén fészkel. Mégis számunkra ez olyan keveset mond. A végtelen térség szemünknek ásító pusztá, ha pedig teletömjük dolgokkal, akkor meg eltakarják szellemünk előtt az Isten arcát. Ezért a liturgia mintegy kikényszeríti Istent jelenvalóságának láthatatlanságából s. mindenüttlevőségét *ittlevőség*gké kristályosítja. Ahogy az élet egész testünkben jelen van, de leginkább a szívben, ahogy a lélek minden gesztusban revelálódik, de legtisztábban a szemek ragyogásán, ugyanúgy Isten is, bár mindenütt jelen van, mégis legmegfoghatóbb a liturgikus térben. Mert ott minden kizárólag az övé. Ezért otthona. Minden tárgyon természetfölötti karizmák, Isten házának monogramjai csillognak. Nem érezzük ki ebből, milyen mélyen emberi vonás az otthon kultusza? Kedves, személyes dolgaink adják meg életünk sajátos, meghitt légkörét. Ezek a szolgálattevő, néma kis barátaink varázsolják a lakást otthonná.

Nem sok dolog kell hozzá, sem értékes holmik, hanem szellemünk nyomai, egyéniségünk felismerhető bélyegei rajtuk. A testnek elég egy barlang vagy odu, négy fal és rajta egy tető. Az ember azonban nemcsak test. Ezért otthon is csak az számára, amelynek minden darabjával szelleme is kapcsolatba került. A jogi, fizikai birtoklás talán a leglazább kapocs azok között, amelyek hozzánk fűzik a dolgokat. Igazán csak akkor az „enyém” valami, ha megnyílt előttem s az „énemből” vett át valamit, ha benne magamra ismerek.

Az ember azonban nemcsak lélekkel, hanem kegyelmes, pneumatikus lélekkel megáldott teremtmény, tehát van egy kegyelmi otthona is, a templom, ahol legszentebb munkája folyik le. Itt minden egészen az övé és egészen az Istené. Atyai ház, szülőföld. Igaz, hogy nincs semmi a világon, ami kivonhatná magát Isten uralma alól és mégis, az Egyház egyik legfönségesebb szertartásával kiszakít egy-egy darabot ebből a kozmikus világból s azt egészen Istennek szenteli. „Valóban ez az Isten háza és a mennyország kapuja.” A konsekráció egészen titokzatos, de metafizikai valóság, általa a dolgok és helyek nemcsak szimbolumai lesznek egy természetfölötti igazságnak, nemcsak újabb vonatkozásba kerülnek Istennel, hanem az Úr jelenlétének misztikus fátylai. Miként a szétáradó illat elárulja a szeretett személy jelenlétét, ha őt magát nem is lát-

juk, amint az árnyék hűsége kísérelje testi valóknak, ehhez hasonló Isten kozmikus jelenléte a fölszentelt dolgokban: a konszekrált harang hangjában az Ő szava nyitja meg lelkünk füleit és hív magához, a szentelt olaj nemcsak testünket hűsíti, hanem benne Isten keze lelkünket gyógyítja, a szenteltvízzel az Ő kezei törlik le lelkünk apró foltjait. Ebben a konszekrált kozmoszban kell lefolyni a liturgiának. A szentek, a katolikus lelkület legszebb tanúi, szinte tapasztalatilag érzékelték a dolgokból áradó konszekrációt s a templom egészen otthonukká lett. Ez a szellem diktálja azt a szép szokást, hogy liturgikus imáinkat olyankor is a templomban végezzük, amikor meg vagyunk fosztva a közösség együttes imájától.

Ugyanezt mondhatjuk életünk másik kategóriájáról is: a liturgia a mulandó idő és a teljes örökkévalóság összemérése. Az idő relativitásából, a kor szelleméből kilépő ember fölemelkedése Isten időtlen eszméihez. Az idő viszonylagos valami, amelynek értékét egyedül az a valóság adja meg, amely kitölti. Ezért az eseményeknek csak külső mértéke, valójában az események adják meg az idő súlyát és értékét. A rövid emberi életnek ez a legnagyobb kincse még természetfölötti szempontból is, mert benne bontakozik ki egész későbbi örökkévalóságunk. Ha ezt egyszer beláttuk, akkor már világos előttünk,

hogyan az idő föláldozása a legszentebb liturgia. Föláldozni, fölszentelni valamit annyit jelent, mint azt, ami számunkra igazán érték, ami valósággal a szívünkhöz nőtt, azt a nagyobb szeretet túlsorduló gesztusával egészen odaadjuk Istennek. „Nagyobb szeretete senkinek sincs, mint aki életét adja barátaiért.” (Jn. 15, 13.) Aki idejét adja isteni Barátjának, az szóról-szóra tulajdon életét adja. Valóban a legnagyobb szeretet egyik legszebb jele. De itt is érvényesül az áldozat isteni törvénye: „aki elveszti életét énértem, megtalálja azt.” (Mt. 10, 39.) Az áldozat belső értéke visszahull az áldozatot bemutató lelkére. Isten a nagy imádkozók egyéb munkáját is rendkívüli eredményekkel jutalmazza. Fölségesen példázza ezt az az evangéliumi jelenet, amikor a maga erejére hagyott Szent Péter egész éjjel fáradozván semmit sem fog, az Úr szavára azonban pillanatok munkája kárpótolja hosszú órák veszteségeit. Am a liturgia nemcsak így, közvetve és hatásában nyeri vissza az időt, hanem közvetlenül, önmagában is, mert titokzatos részesedés az örökkévalóságban. Főntebb bővebben kifejtettük, hogy a nyilvános istentisztelet bekapcsolódást jelent az égi kultuszba. Az örökkévalóság tornyában áll az óra. Ugyanezen a számlapon szalad a földi liturgia percmutatója, a liturgikus év háromszázhatvanöt percét minden esztendőben megfutja, aztán kezd elölről. De fölötte mindig

változatlanul áll Isten örökkévalóságának nagymutatója. Idelent is óra van templomaink tornyában s amíg odabent folyik a kultusz, kint közben ez az óra elmozdul, ami azonban odabent történik, az más mérték jegyében áll. Csak amikor kilépünk a templom kapuján, találkozunk megint a mulandó idővel. A *játékban* nincs más, mint az önmagát kibontó cselekvés, folytonos változás, mint maga az idő, ezért együtt hal meg a szétfosló idővel. A *munka* verejtékes viaskodás a percek kérlelhetetlenségével s amikor a pillanatok hullámsírjából kiemeli az alkotást, akkor legyőzi az időt. De ebben van tragikum is, mert a mű viszont túléli az embert, az alkotás legyőzi alkotóját. Az ember minden emléke síremlék. Amikor pedig *liturgiát* végzünk, akkor az idő fölé emelkedett Krisztus tevékenységébe kapcsolódunk s az ő időtlenségében részesülünk. Az idő mértéke, értékének mérője mindig az, amit méhében hordoz, az az idő tehát, amit az Isten szolgálatára szentelünk, örökkévalósággal telik el. Paradoxonnak hangzik, de nem egyedülálló a természetfölötti lét csodái közt! *Ez az idő föl-szentelése*. A hit és adoráció szellemének olyan foka, amelyhez kevés van hasonló! A megváltás egyetemes művében ez a „rossz napok” között az „idő megváltása”. (Ef. 5; 16.)

A liturgia első feladata Isten imádása, az Úr fönségének elismerése. Ennek leghatásosabb

módja az áldozat bemutatása. Fömláldozzuk dolgainkat azáltal, hogy Istennek szenteljük, fömláldozzuk időnk és munkánk „primiciáit“, legértékesebb darabjait életünknek és általa elismerjük, hogy minden időnk és minden munkánk Istent illeti meg. *Munka és imádság viszonyában végső fokon odatorkollik a kérdés: hiszünk-e az imádság és a kegyelem mindenkéül való elsőségében.* Ha ez a lelkület meghal valahol, ott abban a percben Babilonná válik a világ: minden alkotás és minden munka csak eszköz lesz, mely az ember földi boldogságát szolgálja. De ebben már benne is van az Isten büntetése, mert az Úr hatalma alól kivont munka megöli, a fölszabadított dolgok pedig megfojtják a szellemet.

Amikor tehát az Egyház bizonyos napok megszentelését rendeli, nem magát a munkát tiltja, nem is a lustaságot akarja elősegíteni, hanem intézményesen óhajtja biztosítani a teremtetett világ hódolatát. Ezért alkotja meg a hivatalos kultuszt és szentel föl kultikus személyeket, nem hogy ezáltal mentesítse a többieket, hanem hogy föltétlenül biztosítsa azt, aminek nem szabad elmaradnia. Amint a hit egyéni meggyőződése minden ember számára kötelező, de a hit tisztaságának megőrzése a családhozhatatlan Egyház föladata, ugyanígy az imádság szelleme is szükséges minden ember számára, de az Istenhez valóban méltó imádság megszervezése és

állandó biztosítása az Egyház legszentebb kötelessége. Az apologetika, mikor bizonyítja a csalatkozhatatlan tekintély szükségességét, rámutat az egyes ember szellemi képességeinek, képzettségének fogyatékoságaira és életének ezer másirányú elfoglaltságára. Mindez nem elég garancia a hit tisztaságának megővésére. De ugyanúgy, aki ismeri az emberi szellem történetét, az tudja, milyen sokszor eltorzult a szellemiek iránti érzék. Erre a magárahagyott emberi szellemre nem lehet rábízni a fölséges Isten tiszteletét.

Éppen napjainkban, amikor az öncélú munka szörnyű hereziséget éljük, az Egyház istentisztelete az egyetlen figyelmeztetés, hogy az élet helyes egyensúlya csak akkor tartható fenn, ha arányban áll az „*ora et labora*“. Amikor azonban azt mondjuk, hogy az *imádság* és a *munka* az élet két evezője s csak a kettő eredője lehet az igazi előrehaladás, akkor a végleteket el kell utasítanunk:

1. Nem jelent ez annyit, mintha időnkét két egyenlő részre kellene osztani, egyik felét a munkára szentelni, másik felét pedig, vagy főképp a nagyobbik részt az imádságra. Nem. Az imádságnak a szándék értékelő (appreciatív) rendjében kell az elsőséget elfoglalnia. A munka betöltheti a nagyobbik részt, az imádságé legyen viszont az értékesebb idő. Hogy személyenkint kinek kell

többet és kinek kevesebbet imádkoznia, azt az életforma és lelkiismeretünk szava határozza meg. Bizonyos, hogy fizikailag is több időt kell szentelnie liturgikus cselekményekre a papnak, mint a hívőnek, többet a monasztikus szerzetesnek, mint az apostolkodónak. Egyik sem becsülheti le a másikat, hiszen egymásra vannak utalva: az egyik imádsága által válik eredményessé a másik munkája s a másik munkájában válik az első imája gyümölcsözővé.

2. Nem állja meg helyét az utilitarizmus újabban sokat hangoztatott jelszava sem: „*A munka a legszebb imádság.*” Ha Teremtő és teremtmény viszonyát egyszer igazán megértettük, akkor mi sem világosabb számunkra, mint az, hogy az embernek meg kell találnia a módot, mely által legméltóbban tudja kifejezni a teremtett világ hódolatát. Olyan tevékenységnek kell ennek lennie, mely egészen tiszta és homogén, melyben nincs hasznossági szempont, nem eszközjellegű és nincs meg benne a teremtmény önmagára való visszakacsintgatása. A munka azonban nem ilyen, még ha egészen Istenért végezzük is, még ha eredménye nem is a dolgozó hasznát szolgálja. Természeténél fogva mégis csak az emberek javára irányul, egészen tisztán soha sincs meg benne a teremtmény önmagáról elfeledkezett visszanezése Istenre. A magánimádságokban is legtöbbször kénytelenek vagyunk önmagunkkal foglal-

kozni, eszközeinket vizsgálni. Ezzel szemben a liturgia olyan munka, amelyet egyedül Istenért végzünk és olyan imádság, amelyben egyedül Istent keressük.

Szükséges ezt hangsúlyozni, mert lassan korrunk egyetlen vallása a munka lesz, egyetlen aszkézise a munkából fakadó fáradtság, egyetlen misztikája az alkotás mámora s csak egy rosszat ismer, a sikertelenséget. A munkában azonban burkoltan vagy leplezetlenül önmagát imádja az ember. Vele szemben a liturgia állandó néma tiltakozás.

Sajnos, a korszellem alól nehéz fölszabadulni. Így történhetett, hogy ez a fölfogás beszivárgott a hívek, sőt helyenkint az egyháziak gyakorlati magatartásába is. A liberális állam csak azért tűrte, sőt időnként meg is dicsérte az egyháziak tevékenységét, mert tisztán emberi kultúrföladatak szolgálatába állíthatta munkájukat. A baj akkor kezdődött, amikor a kultúra szolgálata majdnem teljesen elfojtotta a kultuszt. Az Egyháznak a hitújítás óta talán éppen ez okozta a 18. és 19. század folyamán a legsúlyosabb belső sérüléseket. Nem egy esetben az amúgy is erősen voluntarista irányba terelődött teológia fölületes lelkekben azt a látszatot keltette, mintha az Isten dicsőségére végzett munka fölöslegessé tenné a liturgikus cselekményeket. Ez a dogmatikailag helytelen fölfogás a nagy apostolokat is

egyoldalúan kezdte másolni, elfeledve, hogy a nagy apostolok mindig elsősorban nagy imádkozók is voltak s ha Isten különleges karizmái segítségével egész nap „körüljártak jót cselekedvén”, akkor ehhez az erőt isteni Mesterük nyomán „pernoctantes in oratione”, előzetesen Istennel átvirasztott imádságaikból merítették.¹

A jozefinizmus egészségvédelem címén megtiltotta a korális-éneket, megszüntek a zsoltározás szertartásai, melyek épp annyi mozgást írnak elő, mint a szentmise rítusa. A mozdulat hitvallását kiutasították a karimából, a gesztust kitépték az imádság megszentelő légköréből. Azután levették a liturgikus ruhát is, ami ugyanúgy hozzátartozik Isten udvari szolgálatához, mint a mise-ruha a szentmiséhez. A lélek már észre sem vette, hogy Isten trónusához mindig csak ünnepi köntösben illik közeledni. A fölvilágosodás leki-sinylő mosollyal utasította el magától a „látható jeleit a láthatatlan kegyelemnek”. Lassan a litur-

¹ Nagy ünnepeken az Egyház liturgikus tevékenységek egész sorával tölti be az időt és a teret. Szinte fizikailag szeretné lefoglalni az egész napot és Istennek szentelni. Szeretné minden pillanatát fölemelni az örökkévalóság síkjára. Ilyenkor, a liturgikus tevékenységekben töltött órák után öntudatlanul hagyja el ajkunkat a modern életszemléletből fakadó sóhaj: „Ó, már ennyi az idő és ma még nem csináltam semmit!” Igazán semmit? Vajjon lehetett volna ennél jobbat, nemesebbet, maradandóbbat csinálni? Hasznosabbat talán igen. Értékesebbet nem! Ezek nem egynemű mennyiségek, mindegyiknek megvan a maga rendje és a maga ideje.

gikus cselekményt is kivitték a konszekrált téréből, száműzték a hívek szemei elől, oratóriumokba, magánkápolnákba rejtették el a látható Egyház ünnepélyes megnyilatkozásait. A „nyilvános istentisztelet” eltűnt a nyilvánosság tekintete elől. A szent és profán között mind jobban elmosódott a határ.

Az egyháziak fiatal éveit elvette a munka, ami az időből megmaradt, az üdülésre kellett. Az istenszolgálat legszentebb hivatása nyugalmi házak munkában „kiérdemesült” tagjaira hárult. Az energiák és az évek legjavát elvitte a sokszor teljesen evilági munka, az Úr oltárai elé már csak az erők roncsai és az idők morzsái jutottak. Valóban teljesedtek a Próféta keserű szavai, melyeket Szent Benedek atyánk idéz: „*Quod crassum videtis, assumebatis, quod debile erat, proiiciebatis.*” (Regula 27.) Így lett a liturgia imádság az áhítat boldog szárnyai nélkül, régi korokból tovább vonszolt intézmény, amelyből elszállt a lelkesedés Szentlelke, eseménytelen hétköznapi zörgő csontváza, amelyből kiszáradt az élet, egy helyben topogás, amely nélkülözte az Istenhez való emelkedés és az imaapostolság végtelen távlatait.

A liturgikus szellem haldoklását jelentette az a lelkiület, mely a zsolozsmákban már csak „dologi teljesítményt” látott, amelyet „sub gravi” el kell és „sub levi” figyelmesen *illik* elvégezni.

De hogy az Egyház szelleméhez kell símulnia, az kiesett a köztudatból. Így pl. az Egyház esti imádságnak állította össze a *Completorium* zsol-tárait, melyekben a Szentlélek az esti elköszö-nés, az Istenben való elnyugvás gondolatait in-spirálta. A barokk kor ezt a részt a déli órákra tette, helyébe pedig külön esti imákat szerkesz-tett. Vajjon nem neveznénk azt tiszteletlenség-nek, visszatetszőnek, ha valaki minden délben „jó éjtszakát” kívánna uralkodójának csak azért, mert így kényelmesebb. Amikor a külső formát elszakítjuk a belső tartalomtól, amikor intézmé-nyeink gyökereit kiszakítjuk az egész összefüg-géseiből, akkor észrevétlenül fonnyadni kezd bennük az élet. Ha az imádság sablonná, jogi formulává, konvencióvá hervad, akkor az egész-séges lélek húzódik tőle, és ha mégis kényszerül rá, semmi sem menti meg, hogy mechanikussá ne váljék.¹

Igy haladt minden lépéssel előbbre templo-

¹ Lehangelő látni a „breviárium mártírjait” is, akik állandóan lépcsőházban, előszobákban, villamoson, tevé-kenységeik „két átszállója között” a törmelék időt szán-ják Istennek. Kénytelenek folyton megszakítani, újra kez-deni imájukat. Az ilyen zsolozsmázás idegesít és teherré válik a legszentebb szolgálat. Nem is szólva arról, hogy a lélek közben teljesen elveszti a tisztelet szellemét. Imája hadarás lesz. Márpedig Szalézi Szent Ferenc szerint min-den áhítat halála ez. Ha valaki — mondja egyik művében — szolgájával úgy beszélne, mint sok pap a jó Istennel, az ijedten arra gondolna, hogy ura megőrült vagy nyelv-hibába esett.

mainkban a hideg racionalizmus, a protestantizmus közelségéből belehelt puritán lelkiület megmérgezte szentélyeink levegőjét. Minden lépésnél egy fokkal jobban becsukódott fölöttünk az ég és egy árnyalattal szürkébb lett bennünk a lélek. Fogyott Isten országa a földön. A profánum jeges, hangtalan lehelete mind közelebb nyomult oltárainkhoz.

A Szentlélek Isten azonban ismét csodát csinált és megújította a föld színét. Ő a liturgikus tevékenység Szentlelke, a „Magasságbeli Ereje“ (Lk. 24, 49.), aki a szeretet áradása és elpihenése is egy személyben. Ezért hívogatja Őt a liturgia: „*Veni, creator Spiritus!*“ Tőle származik az a tevékenység, mely szemlélődésből fakad és szemlélődésbe vezet. Mi az a mozzanat, ami lelkünket a látásból a cselekvésbe lendíti át, ami ott lappang minden alkotás küszöbén? A cél látása nem elég. Mi hát az, ami ellódítja a lelket célja felé? Az inspiráció. Itt a sugalmazó Szentlélek! Ő a végleteket összefogó Elv és a teljesség Lelke, ezért nevezi a liturgia himnusza „fons vivus“-nak és „ignis“-nek egyszerre, gyújtó tűznek és hűsítő forrásnak. Tőle kapjuk a teljesség lelkét, hogy filozófiánk necsak gondolat legyen, hanem művészet is, hogy teológiánk necsak látás legyen, hanem apostolkodás is, hogy életünk necsak munka legyen, hanem szemlélődés is, hogy imádságunk necsak szemlélet legyen,

hanem az egész embert átfogó tevékenység is. Neki, a liturgia Szentlelkének köszönjük, hogy sok munkánk között van egy, ami boldog pihenést is jelent, hogy verejtékező életünkből sohasem hiányzik az oázis, és hogy a könnyek között aratott kenyér oltárainkon Krisztussá változik:

In labore requies,
In aestu temperies,
In fletu solatium...!

A liturgia és lelki életünk

Akinek füle van, hallja meg, mit mond a Lélek az egyházaknak: A győztesnek elrejtett mannát adok, és fehér kövecskét adok neki, és a kövecskére új nevet írva, melyet senki sem ismer, csak aki megkapja. (Jel. 2, 17.)

E néhány szónak mély értelme van. Az olimpuszi játékok győztesei kaptak fehér követ, melybe nevüket és győzelmük dátumát vésték. Isten is ad a lelkeknek ilyen „tessera“-t. Hogy mi van rávésve, csak az tudja, aki kapta. Titokzatos valami a név. A családokban is minden névből csak egy szokott lenni. Ez is megkülönböztetés, de külsőleges. Az Atya nagy családjában szintén annyi név van, ahány új ember. Isten öröktől fogva tartogatott számunkra egy nevet s amikor kiejtette, megjelentünk. Először nevet

adott, aztán lettünk. Itt a földön megfordítva van: először leszünk, azután kapjuk a nevet. Először megismerjük az embert, csak aztán nevezzük el. Isten először nevet ad, ez a név aztán sorssá, hivatássá válik. A név, amit emberektől kaptunk, lényünknek csupán homályos körvonala, legtöbb esetben egy szó, amelynek gyökere sincs lényünkben; adat, amelyen elkönyvelnek. Itt is hagyjuk fehér márványba vésvé a sírunk fölött. Az a név, amit Isten ír az életünkbe, élő íge, titokzatos küldetés, melynek végső értelmét majd csak az örökkévalóság tárja föl. Minden emberi életnek sorsdöntő föladata éppen ez: föl kell ismernünk a hivatást, amivel Isten öröktől fogva hívott minket, meg kell hallanunk azt a nevet, amelyet kimondott, mikor megszülettünk s a földi élet folyamán ezt a nevet ki kell faragnunk önmagunkban.

Íme, az egész világtörténelem szövegekönyve, az örök liturgia rituáléja, a *Jelenések könyve*, miközben hatalmas tömegeket mutat be, amikor közös cselekményeket vonultat el szemeink előtt, nem mulasztja el egy rövid mondattal fölhívni a figyelmünket arra, hogy *a liturgia nem tömegtől, hanem közösségtől származik, melynek minden tagja egyéni sorssal, külön titokkal rendelkezik, hogy e soha meg nem szűnő hódolat mellett mindenkinek van egy sajátos, egyedülálló viszonya Istenhez.*

Ennek a fölismerése teszi világossá számunkra a *liturgia* és a *lelki élet* egymáshoz való viszonyát. A kettő nem azonos. A liturgia célja nem az egyén lelki életének szolgálata, épp ezért a kultikus cselekményekben való állandó részvétel nem ment föl a lelki élet eszközeinek használatától.¹ Az eddig elmondottakból világos, hogy a liturgia Isten nyilvános tiszteletét végzi, udvari szolgálatot jelent, ahol minden szem az Uralkodóra tekint, minden gondolat reá vonatkozik, minden mozdulat feléje irányul. Az imádás, áldozat és fölszentelés tényeiben a léleknek egyetlen, szavakba nem foglalható élménye nyilatkozik meg: *Köszönöm, Uram, hogy vagy és hogy ilyen vagy!*

Ezzel szemben a lelki élet jelenti a saját lelkem nevelését, életem hozzáigazítását Isten gondolataihoz. Ennek eszközei nekem szolgálnak: erénygyakorlatok, önmegtagadás, lelkiismeretvizsgálás, elmélkedés, jó olvasmányok. Ezek az eszközök arra vannak hivatva, hogy részben mint

¹ Különösen monachális rendekben léphet föl a veszély, ahol a liturgia ápolását kell életük első feladatának tekinteni, hogy a kettőt összezavarják. Föltétlenül helyes, ha a liturgikus év irányítja lelkigyakorlatainkat, ha a liturgia szövegei táplálják az elmélkedést, de az elmélkedés alól az officium nem ment föl. Sokszor hozzák föl ellenvetésül, hogy az ősi szerzetesi élet sem ismerte az elmélkedést, közben azonban elfelejtik, hogy azoknak a szerzeteseknek egész napjuk elmélkedés volt. Ma ebből féltóra lett, de ez elengedhetetlen.

külső kegyelmek kedvező légkört teremtsenek a természetfölötti hatások számára, részben pedig, hogy Isten előtti értékemet, kegyelmi gazdagságot emeljék.

A kettő tehát egymásra van utalva. A *liturgia* a tisztelet szellemének megtestesülése, erre azonban *nevelni* kell a lelket. Bár igaz, hogy az értékekre való reagálás természetes velejárója a léleknek, de az értékeket először meg kell mutatni. A liturgia a lelki élettől kapja a belső összeszedettség és áhítat ajándékát, a lelki élet pedig a liturgiából meríti a fegyelmezettséget és objektív tájékozódást, mely megóvja az eltévelyedéstől. A liturgia a csúcspont, ahol önfeledten látni kezd a lélek, de a hegyre előbb föl kell menni és onnét újból vissza kell térni a völgy szántásaihoz. A liturgia édes otthon, ahol találkozunk az Atyával, de az atyai házat újból és újból el kell hagyni, mert az aratás odakint várja a munkásokat. A liturgia bekapcsolódást jelent az örökkévalóság tevékenységébe, de még nem maga az örökkévalóság.

Amikor azonban azt állítjuk, hogy a liturgiának nincs pedagógiai célzatossága és nem lehet az aszkétikus élet eszközei közé sorolni, nem tagadjuk nagy hatását lelki életünk alakulására. *Azaz a liturgia nem az egyéni nevelés eszköze, hanem értéke.* Pedagógiai eszköz mindaz, amelynek segítségével én dolgozom ki a lélek

szunnyadó erőit, ezzel szemben az érték *maga* ébreszti föl, tárja ki a szellem lappangó képességeit. Vajjon nem az utóbbi történik a liturgiában is? Az ember egész lényével borul le Isten szentsége előtt, önmagáról mintegy megfedkezve. Nem az utat keresi, hanem a célt látja, melynek nyomán a dicséret és hódolat gesztusai feslenek ki belőle. Olyan természetesen és meszterkeltség nélkül, mint ahogy a rózsa szirmai nyílnak széjjel a reggeli nap csókjára. Annak a virágnak egész tevékenységét ez irányítja, életének ez a célpontja, ez húzza fölfelé gyökértől a szárig, hogy egy harmatos hajnal ihletében szemérmes áhítatban kitáruljon a nap felé. Ez a cél! Az imádás célja is egyedül Isten dicsérete és mégis a lélek borul virágba tőle. Amikor Isten arca fölragyog egén, kinyílik és illatfelhőt bocsát az ég felé, de ebben ő is megfürdik, ez az ő virága is. *Igen, mert az értékes emberi tevékenység egyúttal a tevékenységet végző ember értéke is.*

Ilyen értelemben jogos *liturgikus lelki élet-ről* beszélni.

A test és lélek pszichofizikai kölcsönhatásából nemcsak az következik, hogy a lélek belső túlcsoordultsága, a szellem tartalmi gazdagsága kifelé türemlik, hanem az is, hogy a külsőleg komolyan végzett cselekmény szükségképen visszahat belső életünkre, gazdagítja, nemesíti,

formálja azt.¹ Olyan ez a külső tevékenység a belső élmény számára, mint a művész kezében az anyag. Szüksége van rá, hogy lelkének forrongó, homályos eszméi fölszabaduljanak és életté váljanak. Igazán csak az alkotás tevékenységében szakadnak föl lelkéről a ködök s csak a külső műalkotáson látja meg tisztán az eszmét. Tehát nemcsak az eszme irányítja a tevékenységet, hanem a tevékenység is tisztítólag hat az eszmére. Az is általánosan ismert igazság, hogy amit kifelé nem gyakorlunk, azt idővel elfeledjük. Ha tehát belső, vallásos meggyőződésünket nem gyakoroljuk külső liturgikus cselekményekben, akkor lassan belső meggyőződésünk is kérdésessé válik. Mert a külső cselekedetek nemcsak kifelé hatnak, hanem elsősorban a cselekvő lelkére vetődnek vissza s ott rezegnek tovább; a durva tettek durvítják, a nemes cselekvések nemesítik a lelket is. A keresztségre készülő Szent Ágoston — amint maga megvallja — leg-

¹ Ha azt akarjuk, hogy a liturgikus szövegek a nekik megfelelő lelki tartalmat váltsák ki bennünk, akkor a kiejtést is ehhez kell igazítani. Például a *Kyrie eleison* esdeklést, könyörgést fejez ki, tehát lehetetlen pattogó, hadaró vagy dünnyögő hangon kiejteni. Ha komolyan vesszük imáinkat, akkor magunk is belátjuk, hogy nem mondhatjuk Istennek félvállról, vagy pláne nem förmedhetünk rá: Uram, irgalmazz nekünk! A másik véglét az, ha egyéni érzélgősségünket öntjük a liturgia szavaiba, mintha az a mi imánk lenne. Sok esetben e szabály mellőzése teszi önmagunk számára gyümölcstelenné, mások számára pedig komikussá Krisztus imádságát.

nagyobb belső élményei ily módon fakadtak. A hangok rezgésbe hozták lelkének húrjait s az ihlet pillanataiban tisztábban látta az igazságot is: „Mennyi könnyem elfolyt akkor, himnuszok és zsoltárok éneklése közben! Mélyen megdöbbentek a templomodban édesen csengő énekek. Beözönlöttek a hangok füleimbe, szívemre rászállt az igazság harmatja, kigyulladtak bennem a jámbor érzések, megeredtek könnyeim, — s a könnyek igen jól estek nekem.” (Vallomások 9, 6.) Oly sokszor hangzik föl manapság az óhaj: mélyebb hitéletre van szükség! De nem gondolunk rá, hogy ez csak a liturgia által valósul meg, mert ez valóban *hitélet, életté vált meggyőződés*.

A liturgikus cselekményeknek egy másik vetülete, amely nélkül nincs komoly lelki élet: *fegyelmezetség*. Lényege abban áll, hogy gondolkodásunkban, érzéseinkben és külső magatartásunkban képesek vagyunk kívülünk és fölöttünk álló törvényekhez alkalmazkodni. Lelki életünkben ezt a fegyelmezést a liturgia végzi el. A magára hagyott ember csak akkor imádkozik, ha imádságos hangulata van, de ha ez hosszú ideig elkerüli, akkor hosszú időn át teljesen elmulasztja köteles hódolatát Istennel szemben. Irtózik idegen gondolatokkal, előírt szavakkal fordulni Istenhez, a saját lelke viszont üres. Ha mégis el tud mondani magától néhány érzelgős szót, akkor már meg van elégedve s azt hiszi, hogy jól imád-

kozott. Innét van, hogy imádsága kizárólag kérő imákból áll. Mivel Istenről alkotott képét nem a liturgia szövegeiből meríti, ezért az inkább bálvány, tehetetlen és komolytalan figura. Természetesen az ilyen istennek nincs erkölcsi parancsa, az ilyen vallás nem ismer etikát. Szentimentális odadörgölődését ehhez a szenilis bálványhoz nevezi áhítatnak. Ha szeszélye úgy diktálja, belenyúl szekrényébe és magára ölti vallásos jelmezét s ebben tetszeleg magának. Ezzel szemben a liturgia megtanít arra, hogy először van Isten, aki maga szabja meg az ember imádságának módját és idejét. Vele szemben csak egy magatartása lehet a teremtménynek: leborulni és áment mondani, elfogadni Őt úgy, ahogy van, törvényeivel, rendelkezéseivel együtt. Minden szeretet helytelen, amely nem a tiszteletre épül!

Lelki életünk egy másik elengedhetetlen vonása a *tárgyilagosság*. A lélek neveléséhez kettő szükséges. Először meg kell nyitni, tágítani, fogékonyvá varázsolni. De ez még nem elég. Ezt a kitárult szellemet objektív, klasszikus értékekkel kell megtermékenyíteni. Az örök értékek fölött nem jár el az idő s amíg ember lesz a földön, mindig a klasszikus alkotások lesznek legnagyobb nevelői. A görög tragédiák és az antik szobrok, Platon és Aristoteles írásai, Szent Ágoston gondolatai és a középkori katedrálisok, minden idők embereiben ugyanazokat a lelki tartal-

makat fogják fölidézni. Klasszikusnak nem azért tartjuk ezeket a műveket, mert szerencsés véletlen folytán megmenekültek a pusztulástól. Klasszikus nem azonos a régivel, hanem azt illetjük e névvel, amelynek nincsen kora, mindig új, sohasem porosodik be. Sajnos, mellettük mindig lesznek kontármunkák is; egy-egy múló kor ízléstelenségei talán többet vonzanak, de ezek nem valók a kultúra csarnokaiba, melyek az örök emberi szellemet vannak hivatva nevelni.

A természetfölötti rendben a liturgia őrsi számunkra az örök ember imádságos műremekeit. Klasszikus imádságokat ad hívei ajkára, amelyek valóban Istenhez méltók, hiszen Isten sugalmazta őket. A modern ember azt gondolja, elég, ha élményszerűen Istenre gondol, sóhajtozik és kér. Ezt már klasszikus vallásos magatartásnak minősíti, mert Istenre irányul és őszinte. Az őszinteség azonban nem egyedüli kritériuma az igazságnak. Az Istenre vonatkozó magatartásunkat Isten van hivatva meghatározni. Mint minden egyéb rajtunk kívüli, sőt bennünk levő, de tudatunktól különböző valóságot adottságnak kell tekinteni s az határozza meg hozzá való viszonyunkat és tudatunkat. A dolgok nem tudatunk vetületei, hanem attól függetlenül létező valóságok. A fantázia és vélekedések burjánzó világa belülről tör fel, velük szemben áll a *logika*. Ugyanígy belső érzelmi törekvéseinkkel szemben

áll az *etika*, és ugyanígy vallásos igényeinkkel szemben áll a *liturgia szabályozó rendje*.¹ A helyes és Istenhez méltó imádság nem születik az emberrel, hanem tanulnia kell. A liturgiába kapcsolódva csak fokozatosan lehet elsajátítani a klasszikus imádkozó magatartást. Az egyéni áhitat olyan könnyen elferdül! Az istenélmény helytelen utakra téved! Szüksége van klasszikus alkotásokra, hogy azok tükrében az örök ember imádságos lelkületét láthassa meg. Szent Atanáz szerint a *zsoltározás* ez a tükör, az Istenhez méltó érzelmeket általa tudjuk fölszítani lelkünkben: „*Mihi quidem videtur psallenti psalmos esse instar speculi ut et seipsum et proprii animi motus in ipsis contempletur atque ita affectus suos excitet.*” (Marcellushoz írt levél, 12.) Az egyéni áhitat teremthet magának divatot, de ez is csak akkor kerüli el a beteges túlzásokat, ha a kultusz csarnokaiban az örök ember imádságos remekművein tájékozódhat. Ezért nyit az Egyház mindennap ablakot az égi Jeruzsálem felé s kultuszán keresztül mutatja meg az el nem múltó liturgiát. Imádságos életünk így kap állandó

¹ A tömeg érték- és esztétikai ítéleteit divat és kor-szellem irányítja. Mivel ez folyton változik, világosan mutatja, hogy nem tárgyilagos. Mindig kevés azoknak a száma, akik ki tudják vonni magukat a kollektív vélekedések hatása alól. A relativizmus, pozitívizmus és historizmus értéktelenségét misem mutatja jobban, mint az a tény, hogy felületes emberek változó divathóbortjából filozófiát csinál.

sarkcsillagot, biztos vezetőt, melyre nyugodtan hagyatkozhatunk a fölfelé ívelő utakon. Azzal a lelkülettel kell belépnünk a liturgikus szolgálatba, amivel egykor „Dániel . . . bement házába és felső termének Jeruzsálem felé kinyitott ablakánál naponkint háromszor térdreborult és imádkozott, és magasztalta Istenét.” (Dán. 6, 10.)

Az imádkozó Egyházzal való élő kapcsolat óvja meg lelkünket az *egyoldalúságtól* is. A magárahagyott ember folytonos veszélye éppen az, hogy szellemi élete megmerevedik, hogy természetfölötti életére is kizárólag saját temperamentumának tényezői ütik rá bélyegüket. Menynyire kell vigyáznunk, hogy távlataink be ne szűküljenek s ne váljunk tolatómozdonnyá az örökkévalóság útján, vagy a nagy titkok kicsinyes statisztikusaivá. Nem tarthatjuk klasszikus magatartásnak azt, ha valaki pl. egész életét az őrzőangyalok tiszteletére szenteli, vagy ha oly módon akarja biztosítani imádságos életének változatosságát, hogy napjairól, hónapjairól kimutatást, tervet, rajzot készít s igyekszik mindent számszerű adatokkal kimutatni, elkönyvelni. E lelki „kvantum-elmélet” nélkül is el lehetne kerülni az egyhelyben való topogást, csak bele kellene kapcsolódní a liturgiába, melynek bámulatos sokoldalúságában klasszikus egység nyilatkozik meg. Akkor nem volna olyan sok eredetieskedő lelki élet és egyéni ösvény Isten felé.

Aki állandóan együtt él az imádkozó Egyházzal, az előtt napról-napra kozmikus távolságok nyílnak, újból meg újból átéli az emberiség évezredes vágyakozását a megváltás után ádventben és a nagybőjt folyamán. Azután az egész húsvéti ünnepekörben együtt ujjong a megváltott világgal s pünkösdkor érzi, hogy neki is ki kell áradnia, tennie, gazdagítania, boldogítania a világot. Az a lélek, amelynek csak saját élete tud fájni, az még nem jutott el a keresztény élet nivójáig. A liturgia a nagy emberi szolidaritás áramkörébe kapcsol s a lelket Krisztus egyetemes üdvözítő szándékával egyesíti. Napról-napra elmerül a tisztítótűzben szenvedők közé, azután fölszáll a mennybe s kéri a már hazazérkezett testvéreket. Az egyikkel szenved, a másikkal örvendezik. A *Benedicite* és *Laudate*, a szentmise kettős *mementója* alatt mindennap megjárja az egész kozmikus világot a fűszálaktól és apró bogárkáktól fölfelé, föl a fenyveseken és havas csúcsokon, föl a felhőkön és túl a csillagokon, purgatóriumi mélységeken és a paradicsomi magasságokban, szentek és angyalok között folyik élete, s mindezt az Atya és a Bárány trónja előtt a Szentlélekben ujjongó és sóhajtozó lélekkel éli át.¹

¹ A nagy ciszterci apáca, *Szent Gertrud* írja: „Amikor ez a himnusz hangzott föl: *Isten minden művei, áldjátok az Urat!* — szerettem volna tudni, milyen dicsőség

Ezért teljesen érthetetlen, hogy időnkint éppen a liturgiát vádolják meg, mintha külső cselekményeivel elmechanizálná a szellemet. Az áhitatot féltik s a vallási élmény tisztaságát a kultusz előírásaitól és külső kereteitől. Való igaz, Isten szolgálatában is találkozunk favágókkal és ima-malmokkal, meg olyanokkal, akik esztétikával óhajtják pótolni az aszkétikát, de ezért nem lehet a liturgiát felelőssé tenni. Az ilyenek már rendszeren üres és közönyös lelket visznek az imádság óráira, avagy ellenkezőleg, fáradttá izgatót, ingerekkel elnyűtt idegekkel akarnak kapcsolatba kerülni a liturgia Szentlelkével. Ez azonban lehetetlen. *Catechumeni exeant foras!* — mondotta a régi liturgia. Bizonyos értelemben ma is érvényes. Akik még nem vették a tisztelet Lelkét, azok a szavak szentélyeibe nem léphetnek be.

Lelki életünk szempontjából éppen az a liturgia legnagyobb értéke, hogy hitünk igazsá-

hárul ebből Istenre, amikor minden teremtmény az ő dicsőítésére kap fölszólítást. Az Úr ekkor ezt a választ adta: Amikor ez vagy hasonló zsoldár csendül föl, melyek a teremtményeket szólítják föl Isten dicsőítésére, akkor azok átlelkesülnek s mintha csak személyek lennének, úgy helyezkednek jelenlétembe s azért a lélekért, vagy valamennyiükért s azokért a jókért, melyekben az illetőket részesítettem, dicsőítenek engem." (Lib. special. grat., l. III, c. 7.) *Szent Gertrud* misztikája legszebb példája a liturgikus lelki életnek. Számára is az ég és föld liturgiája egy és azonos.

gait *élménnyé* avatja. Ne értse senki félre, nem esztetizálásról van itt szó. Nincs nagyobb ellen-sége a liturgiának, mint a romantikus színpadias-ság, mely az istentisztelet alatt bemutatókat rendez. A templom egy művészi festményét lehet tárlaton kiállítani, de a templom nem tárlat. Koncerttermekben lehet liturgikus esteket rendezni, de a templomban sohasem lehet a liturgia célja, hogy a benne rejlő művészi szépet tegye *élménnyé*. El kell utasítani minden olyan törekvést is, mely gótikus templomaink homályában elsuttogott idegen szavak titokzatosságából, tömjénillatos révületekből és korális elragadtatásokból akar misztikumot csinálni. A liturgiának semmi köze sincs az „irracionálé szent borzongásaihoz”. *Először van a hit szabatos tartalma s csak ennek fényében nemesülnek a dolgok szimbolummá, először van a belső áhítat s csak annak légkörében válnak a szimbolumok beszédessé!*

A gesztus, zene és ének nem azért vonul be a liturgiába, hogy szépérzékünket csiklandozza és művészi élvezetben részesítse a közönséget. Hogy ennek ellenére mégis művészire törekszik, annak egyszerű a magyarázata: Istennek mindentől a legjobbat és legtökéletesebbet szabad csak adni. Mivel azonban ezek a szövegek, dallamok és mozdulatok ihletettségből, áhítatból, tehát *élményből* fakadtak, ezért képesek másokban is

áhitatot, ihletet, *életet* fakasztani.¹ Mikor imádkozunk, az egész ember akar imádkozni. Ki ne érezte volna a vágyat önmagában Isten és az Úr Jézus jelenléte után?! Ime, a liturgiában, ha egészen elterülök Isten oltára előtt, mennyire érzem végtelen fölségének közelségét. Ha megcsókolom a miséző pap kezét, egy pillanatra Krisztus meleg kezét érzem ajkaim előtt. Amikor égő gyertyát hordozok körül a templomban, akkor a fény egész misztériumát, a kegyelem és világosság titkát szinte kezemmel tapintom. A zsolozsmában Krisztus imádkozó ajkává válok. Ha a zsoltár könyörög, könyörgöm én is, ha sóhajt, sóhajtok én is. Együtt örvendek, aggódom és

¹ Nagyszerűen fejezi ki e gondolatot *Szent Agoston*: „Megvallom, hogy most is könnyen ráfelejtkezem az énekekre, ha igéd élteti, s ha az énekes hangja kedves és gyakorlott; de nem köt le egészen, mert otthagynom, amikor akarom. Igéd élteti ezen énekeket, s ezért bocsátom őket magamhoz; igéd révén azonban szívemben valami kis méltó helyet kérnek s bizony alig-alig szabom ki a nekik megfelelőt!

Néha ugyanis úgy látom, mintha jobban kitüntetném őket, mint illenék. Megfigyeltem, hogy a szent igék ének formájában bensőbben és igazabban lendítik, tüzelik lelkemet a jámborságra, mint ének nélkül; továbbá, hogy lelkünk különféle érzéseinek más-más kifejező módja van hangban és énekben, s ez a mód valami titkos rokonság erejében az érzelmeket elő tudja idézni.

Baj azonban, hogy az érzékek élvezete, amelynek pedig nem üdvös a lelket kiszolgáltatni, mert elgyengíti, — gyakran rászéd engem. Nem akar ugyanis türelmesen egy fokkal hátrább a gondolat után következni, hanem előre igyekszik és ő akar vezetni, pedig csak a gondolat kedvéért kapott bebocsátást.” (Vallomások, 10, 33.)

reménykedek Krisztussal. Először az ajkam, aztán érzelmeim, végül egész lelkem együtt rezeg Krisztus szent papi Szívével! „*Et si orat psalmus, orate. Et si gemit, gemite. Et si gratulatur, gaudete. Et si sperat, sperate. Et si timet, timete. Omnia enim quae hic conscripta sunt speculum nostrum sunt.*” (Szent Ágoston, a 30. zsoltár magyarázata.)

Az egyházi év ünnepein Krisztus életének minden mozzanatával találkozom. És csodálatos, ünnepelni csak átéléssel lehet. A gondolat nem ünnep, csak amikor élménnyé válik. A ruha nem ünnep, csak ha tiszta érzelmeket takar. A pihenés nem ünnep, csak ha lelki tevékenységet jelent. Mindíg és mindenben Krisztus! Igaz, így is kisiklik feléje táruoló kezeink közül, de legalább valamit mégis elérhetünk belőle, legalább könnyű szegélyét csókolhatjuk, vagy csak hátulról érinthetjük ruháját, de így is erő és élet árad belőle. „*Ime, én veletek vagyok a világ végezetéig!*” Krisztus más világba ment és mégis itt maradt közöttünk. Senki ezt úgy meg nem sejteti és át nem élheti, mint a liturgikus lélek, aki szent szolgálata örömeiben gyakran ujjonghat a költővel: Ó, láthatatlan világ, mi már látunk téged, ó megérinthetetlen világ, mi már tapintunk téged, ó ismeretlen világ, mi már ismerünk téged. Ó érzékelhetetlen élet, mi már magunkhoz ölelünk téged!

O world invisible, we view thee,
O world intangible, we touch thee,
O world unknowable, we know thee,
Inapprehensible, we clutch thee.

(Francis Thompson.)

A liturgikus élet éppen ezért mindig a szemlélődés otthona volt. Bár külső cselekedeteket végez, mégis befelé ás, anyagi dolgokat használ, de nem téved el közöttük. Mindig csak olyan szempontból nézi őket, amint Isten számára dicsőítést jelentenek. Így a dolgok sokfélesége lassan háttérbe szorul, mindegyik egyetlen gondolattá egyszerűsödik, egy érzést kelt, egy élményt ébreszt: *adorare, laudare, benedicere*. Ez már szemlélődés.

A Szentháromság mélyén az eredések a Szentlélek származásával záródnak. Ő öleli össze egyetlen befelé forduló életközösséggé a másik két személyt. Ez az Isten élete önmagában és önmaga előtt, melynek önmagán kívül nincsenek szempontjai, céljai és föladatai. Ez három személynek egyetlen befejezett, tökéletes és végtelen boldogsága. Róla akkor mondjuk a legtöbbet, ha e három röpke szó száll el ajkunkról: *O beata Trinitas!* Csodálatos tükre ennek a liturgia. A szemlélődő lélek boldogsága ígébe kívánczik, az ige pedig melódiába csordul. A dallamban záródik és teljesedik ki a belső gazdagság.

Ennek sincs a liturgián kívül semmi más szempontja. Nem akar nevelni, sem gyönyörködtetni. Csak egyet akar: a szemlélődésből fakadó örömet visszaragyogni és kották kergetődző kedvével mindig csak egyet énekelni: *O beata Trinitas!* Azokban a percekben, melyeket a liturgiának szentelünk, megszűnik az utak fárasztó kanyargása, eltűnik az eszközök pedagógiája, szétfoszlik a célok lázas kergetése, csak egy marad: öröm a Szentlélekben. A szavak egyenletes áradása hátára veszi a lelket s miközben a melódiák hullámai egy helyben ringatják, szemei a szövegen keresztül derengő Arcon pihennek el. *Quies in bono amato.*

A liturgikus szolgálat észrevétlenül viszi a lelket *Szent Benedek atyánk Regulájának* csúcsára, az alázatosság létrájának tizenkettedik fokára, ahol a félénk tisztelet égő szeretetbe olvad. Mire a lélek ide eljut, már egész élete liturgia. Mindenütt Isten jelenlétében él, minden tette, mozdulatai, járása-kelése öntudatos, kifejezett istenszolgálat. A kegyelem egyesítette lelkét Istennel, a lélek egészen magához emelte és hasonlította a testét, a test pedig minden kezébe kerülő szerszámot kultusztárggyá avat. Így válik a liturgikus élet közvetve a tökéletesség legbiztosabb iskolájává, amikor a nap minden szakában Isten trónja elé vezeti az embert, amikor testi gyakorlatokon, leborulásokon és érzelmi

meghatódottságokon keresztül hullámszóba hozza, finom rezgésbe lendíti a lelket. Tekintetét Isten távlataiba tágitja, ajkát Krisztus ajkává avatja, fülébe a Szentlélek sóhajait suttozja.

Oda tértünk vissza, ahonnét kiindultunk. Fejtegetésünk elején szögeztük le azt az alapelvet, hogy a mű tartalmi gazdagságának arányában dicsőíti alkotóját. Minél tökéletesebb a mű, minél jobban magába fogadja az alkotó szellem szándékait, annál nagyobb fokban szolgál teremtőjének dicsőségére. Az ember számára ez a szentség, mikor élete az Alkotó akaratával egybeforrt. Amikor tehát a lélek Istennel egyesült, amikor elérte erkölcsi tökéletességét, akkor ajkának kifejezett dicsőítést eléri és alátámasztja lényének tárgyi dicsőítése. Ez a legfölségesebb liturgia: *az ige és az élet tökéletes egysége.*

Mindezt liturgiánk Szentlelke műveli bennünk!

Ő a szelíd Galamb és a tüzes Láng egy személyben.

Ezért Tőle kell kérnünk, az ő iskolájába járunk, hogy a teljes, tökéletes és harmonikus ember alakuljon ki bennünk. Az a *teljes* ember, kiben a külső nem akadály a belsőnek és a belső nem ellensége a külsőnek. Az a *tökéletes* ember, kinek szemlélődése tevékenységbe lendül és tevékenysége nem nyomja agyon a szemlélődést. Az a *harmonikus* ember, aki tiszteletét sze-

retetté tudja hevíteni, de szeretetéből még tisztább tisztelet fakad. Ez minden élet kettős kiáradása: világosság és melegség. A fény a külsőség, a szemlélet és tisztelet eleme, a tűz a tevékenység, belsőség és szeretet légköre. Liturgiánk Szentlelke, a te rejtett tevékenységednek tulajdonítjuk, hogy e kettős mozgás egyensúlyával boldoggá teszed életünket!

Téged *Spiritualis unctio*-nak nevez a liturgia. Valóban Te vagy tetteim unctiója! Mert nemcsak a szavakban, a tettekben is szükséges a kenet, hogy Isten illatozzék minden munkánkban. A gáláns világ az ember állati jelenségeit illatfelhőkbe burkolta. A mai ember a higiénét hívja segítségül. A gáláns világ hazug képmutatása, a modern ember magabizó gögje egyformán idegen nekem. Az egyik kölcsönként illatokkal ékeskedett, a másik hiszi, hogy önmagát tisztára moshatja . . . Uram, cselekedeteinkből az állat párája gőzölög, melyet semmiféle illatos parfüm sem tud eltakarni előled . . . Te légy az illatos olaj az életemben!

Téged az *Ujjongás Olajának* nevez a liturgia. A gyermek számára az egész élet ünnep, az egész világ szépség, mert fantáziájának gazdagsága folyton mesevilágot vetít ki magából. A seprőből paripa, a vesszőből kard lesz s a kocsiszínből lovagvárat varázsol . . . Jön az ifjúság s ugyanezt teszi egy magasabb síkon. A fantáziához

hozzájárul az érzelmek színes skálája s egyszerre minden tavasz, virág, jövő, misztikum és sejtés lesz számára. Előtte nincs szegénység és gazdagság, nincs álom és valóság, hétköznapi és ünnep. Saját lelkéből állandó muzsika árad s a valóság és költészet közötti űrt ez a muzsika tölti be. Ami rút és bántó mégis akad, az csak díszletet jelent.

Aztán eljön a kor, melyben elillannak a képek, kifakulnak a színek, a muzsika helyébe gépek zakatolása lép. Minden szögletes, érdes és földszagú lesz, cselekedeteink kimérten ridegek, hangunk muzsikátlan. Rájövünk, hogy fantáziával csak homokvárakat lehet építeni, de életet nem, hogy hangulatokkal csak ábrándozni lehet a jövőről, de jövőt alakítani nem.

Hogyan, hát akkor mindaz a szépség, mely a gyermekkor varázsát adja s az a boldogság, mely az ifjúságot örökre feledhetlenné teszi számunkra, véglegesen halálra van ítélve bennünk?

Rólad azt mondja az Egyház, hogy *Krisztus Jézus ismeretének jó illata vagy.*

A liturgikus életben értem meg, hogy Te vagy felnőtt koromnak kenete. Olaj és illat életemben. A gyermek kivetíti képzeletét és ezért szép körülötte minden. Az ifjú érzelmeinek ezer színű fátyolát szövö a dolgok köré s ezért tavasz körülötte minden. Én már látom ennek a világnak igazi arcát, ismerem az embert s mindent

olyannak tapintok, amilyen... de Te kiáradsz belőlem s ez az az illat közöttem és a dolgok között, mely boldoggá teszi életemet. Te vagy, Uram, életem illata, de Te nem vagy idegen illat számomra, hiszen mélyebben vagy bennem, mint én magamban! Te vagy az ünnep, mely folyton áradsz belőlünk. S a liturgia ennek állandó táplálója. Mint a tömjénillat behatol a ruhába s árad belőle a templomon kívül is, így telít meg a liturgikus imádság mennyei illatokkal, másvilági levegővel s ez árad életünkből. Ime, a lelki gyermekség, az örök ifjúság egyik titka a liturgia: a belülről való kiáradás nem szűnik meg bennünk, nem ragadunk bele egészen ebbe a földi létbe, nem azonosulunk egészen sohasem ezzel a tárgyi világgal. A hímpor hamvassága és a lepkeszárnyak finom csillogása, életünk belső illata nem száll el, nem fakul meg, nem hervad el az idővel!

Te vagy a *drága Szelence*, melyből az egész Egyház megtelt a kenet illatával. Mindíg vannak, akik sajnálják a kiöntött drága időt, az oltár előtt elfolyó órákat, Krisztus misztikus testére csorduló áhítatunkat s szemrehányással illetik a liturgiát: Miért nem értékesítitek hasznosabban az időt a szegények javára? De az Úrtól ellopott idővel, féltő, ők is saját szegénységük erszényét szeretnék megtölteni. Mindíg akadnak Márták is, kik nem képesek Mária nyugalma megértésével

szemlélni. Légy Te számukra is Vigasztaló s az élő víz Forrása, Te liturgiánk Szentlelke!

Te vagy az Ajándék, melyet zsolozsmáink hódolatában visszaadunk az Atyának. Te vagy a Vigasztaló, akit mindennapi miséinkben megköszönünk a Fiúnak. Te vagy illatos Kenete életünknek, melyben láthatatlan jelenlétedet imádhadjuk énekünkkel:

Mert így hívünk: Vigasztaló!
Ajándék vagy Te, Istenünk,
Élő víz, tűz és szeretet
És lelki édes szent kenet!

A BÚCSÚZÓ LÉLEK IMÁJA

Salve Regina . . .

És nagy jel tűnék föl az égen: egy Asszony, akinek öltözete volt a nap, és lába alatt a hold, és fején tizenkét csillagból álló korona. (Jel. 12, 1.)

A liturgia napot kezdő első szava a Matutinumban imádás volt a mindenség Királya előtt. Tetterős, örvendező hódolat az alkotás hajnalán. Ma, „hodie“, elébe megyünk az életnek s minden felénk köszöntő dologban hallani fogjuk Isten egy szavát, „vocem eius audieritis“. A mi feleletünk pedig minden felénk fodrozó fehér zászlóra egy-egy forró „igen“ lehet csupán! Érzékeny szívvel fogjuk el Isten ígéinek minden halk rezdülését s együtt rezgünk velük: „nolite obdurare corda vestra!“ S most, hogy a nap elmúlt, s az est leszállt, a lélek megkopva, csüggedten, önmagából és a dolgokból kiábrándultan roskad magába. Hová lett az indulás paradicsomi ígérete? Hová lett a dolgok ezerszínű és ezerillatú ígérete? . . . A lélek elfáradt, a dolgokra pedig rászállott az este fekete csendje . . . Igen, a dolgok . . . Isten tökéletességének reflexei a múltó világban, mindmegannyi másszínű virág, más és más üzenet az

Istentől . . . mi pedig minderről elfeledkeztünk s azt hittük, hogy nekünk illatoznak. Durván kitéptük őket az igazság és értékek rendjéből s magunknak kötöttünk koszorút belőlük. A dolgokat, e némán adoráló kis virágokat, Istennek e színes, szép szavait, melyek az időben nyílnak, de gyökerük az örökkévalóságba nyúlik át s a másik világ illatát ringatják bele a tiszta szélbe, saját élvezetünk tárgyaivá tettük . . . s most este nem maradt belőlük se szín, se illat, csak fonynyadt, hervadt koszorú kiábrándult Midás-királyságunk homlokán, mert az örökkévaló összefüggésekből kitéptük őket.

A lélek lassan fölemeli fejét s könnyein keresztül megpillantja azt az Asszonyt, kinek fején hervadhatatlan a csillagok koszorúja, kinek kezében egyetlen virág soha el nem vesztette illatát, kinek lábanyomán soha egyetlen fűszál meg nem hervadt, aki Istennek minden igénytelen kis ígését megértette, mert ölében ringatta, sőt beszélni tanította az örök Igét!

Salve Regina! — tör fel a lélekből a teremtményi lét tragikus sóhaja. Reggel a nagy Király előtt hódolt, ki a kozmikus mindenség trónjáról küldötte feléje figyelmeztető komoly ígét. Mi lenne, ha most hirtelen megjelenék a Király s elhangzanék ajkáról a félelmetes parancs: „Adj számot sáfarkodásodról!” Odakint éjtszaka van s minden leszálló éjjel a halálnak, a számon-

kérésnek előképe és hírnöke; jelenti, hogy a nagy Király egy nappal közelebb jutott megint. Végső szorongásában a bűnös lélek hová menekülne, a félelmes Király elől kinél találna menedéket? Csakis annál, akinek még a Király szíve fölött is van hatalma, a Királynőhöz száll fohásza: *Salve Regina!*

Reggel még nem félt a mindenség nagy Királyától, mert csilingelő kis báránynak érezte magát „*ovis pascuae eius*“, kinek az Isten legeltető atyja, pásztora. De most a büntudat elrejtí a paradicsom lombjáhullott fáí közé, mert a Pásztor kezében ott a bot, s az atyaságban ott a rend és fegyelem fogalma is. Mert a büntetés el nem választható a szentségtől, a bűnhődés pedig hozzátartozik az esendő ember etikai nagyságához. De hiszen az összetört, a bűnben elzuhant emberben éppen ez az etikai nagyság hiányzik. A dolgokból kiábrándult keserűség és az önmagával meghasonlott émelygés fölé lassan ráborul a számonkérő Atyától való félelem is. Ki tud itt még segíteni? Csak az, kinek hatalma van az Atya lesujtani készülő keze fölött is: az édesanyai szív! *Mater misericordiae!*

Vita, dulcedo et spes nostra, salve! A lélek anyjára talált, az anyaság pedig élet, édesség és reménység. Szívünkön egyszerre édes melegség ömlík át.

Az élet becsapott s most kifosztottan, bűntudattal terheltén milyen jó rájönni arra, hogy az igazi élet megmaradt, mert az élet Te vagy, anyánk, Mária!

Reggeltől estig a sokszínű virágok kelyhe mélyén édességet kerestünk s most, hogy a virágok mind elhervadtak, olyan jó Téged megtalálni, Te el nem hervadó Szűzvirág, Szentanya, Mária!

A sok botlás után, mikor az este az utolsó színt is megfakítja s a búcsúzó nappal együtt növekszik életünk árnyéka, a kétségbeesés kísérete közben egyetlen reményünk Te vagy anyánk, Mária!

Ijedt szívünkben egyre ott kalapál az Atya hangja: „*nolite obdurare corda vestra!*” Ez az élet egyetlen, igaz félelme, a kiégett és megkeményedett szív, mely nem kap soha bocsánatot, mert már nem tud bocsánatot kérni. Ki az, kinek ne kellene ettől rettegnie, mikor az évek lassan elmeszesítik a lélek üdeségét, mikor jön a megszokottság szürkülete? Mi óvja meg kedélyünket a nemtörődömség fáradt gesztusától? Csak az, ha minden este kicsiny gyermekként oda tudunk állni az édesanya elé s énekelni végnélküli, cirógató, babusgató ígéket, mindaddig, míg csak hűlő szívünk újra meg nem lágyul s a kótával együtt ki nem buggyan a könnyünk: *Vita! Dulcedo et Spes nostra, salve!*

Ad te clamamus exules filii Hevae! Reggel még így láttuk az életet: „Nagy Úr az Isten és Király kis istenek fölött . . . övé a tenger, az egész földet Ő alkotta meg . . . tenyerén tartja minden határát e világnak s a hegycsúcsok tekintetében fürdenek.” Magáról vett tehát mértéket Isten, mikor minket teremtett: „Alkossunk embert képünkre és hasonlatosságunkra s uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, az állatokon és az egész földön meg minden csúszómászon, mely mozog a földön.” Ezért kiált föl a Zsoltáros: „Csak egy kicsit tettél minket kisebbé önmagadnál!” Ezt sejti meg Hellász is, mikor az *Antigoneban* így énekel: „A létnek és az életnek sok hatalmas és rettenetes titka van, de valamennyi között leghatalmasabb az ember. Maguknak az isteneknek ősi, elpusztíthatatlan földjét hasítja föl ekéjével és lovával . . .”

Igy indult el a liturgia első hete: „És látá Isten, hogy mindaz, amit alkotott, fölötte jó volt. És lőn este meg reggel: hatodik nap.”

Aztán mi folytattuk az Isten művét: És lőn reggel meg este s mire este lett, látta az ember, hogy mindaz, amit alkotott, fölötte rosszul sikerült. Ezért már verejtékével veti be az Isten ősi, elpusztíthatatlan földjét, hogy tövist meg bogáncsot arasson. Reggel még ragyogott az Úr arca fölöttünk: „nem űzi el Isten az ő népét”, mire

bealkonyult, mégis „Éva száműzött fiaivá” lettünk.

Ez életünk igazi története reggeltől estig. *Sophokles* hangja hallatszik a homályból: „Csak egy erőt nem győzhet le az ember, egy hatalom elől elfutni nem lehet: Hades, a halál országa ez.” Éva anyánkat érezzük önmagunkban s ez a tapasztalás több, mint egy piszkos ruha, mely külsőleg takarja tagjainkat, több mint az átvonuló árnyék életünkön, több mint az Atya haragos arca ijedtségünk fölött. Érezzük, hogy a Paradicsom kapuján kívül szült bennünket anyánk!

A liturgia esti órájának utolsó lobbanó lángjánál látjuk meg másik Anyánkat a mennyben s e pillanatban érezzük, hogy életünk e két asszony között ível Isten felé. Egyik felé a Hades örök halálának torka ásít, a másik felé a mennyek megnyílt kapuja.

Életünk éjjelének egyetlen csillaga, liturgiánk esti mécsese, Mária! Most hozzád kiáltunk!

Ad te suspiramus gementes et flentes in hac lacrimarum valle! Reggel biztatón hívott a Hang: „Venite exultemus et jubilemus!” Jöjjetek vigádozni és örvendezni Isten szent hegyeire! Két magaslatra kanyargott föl utunk: a *szentmise* és a *vesperae* volt a vigadozás és örvendezés órája a liturgia Tábor-hegyén, ahol az Úr színében változott el szemeink előtt. A kenyérből Krisztus

sugárzott elő, a gyalázat fája pedig királyi székké változott. Aztán lassan becsukódott az ég fölötünk s a mélység árnya ágaskodott utánunk. Mire este lett, az „exultemus” és „jubilemus” hangjait a „gementes” és „flentes” sóhajai váltották föl. Az élet örvendező csúcsairól a siralom völgyébe süllyedtünk vissza.

Reggel a tenger mélységeibe néztünk és Isten tenyerén szemléltük a földet széltében. A liturgia kinyílt kapuján keresztül láttuk az örök világosság lakóhelyét. Aztán eljött az este és más ajtó torka tárult: a halál-árnyék portája előtt üldögélt a Sötétség.

A csendbe ekkor *Jób* szavai csordulnak: „Eljutottál-e a tenger mélységeibe? Jártál-e az óceán fenekén? Kitárultak-e előtted a halál kapui, és láttad-e a halálárnyék portáit? Szemlélted-e a földet széltében? Jelentsd meg nekem mindezt, ha tudod! Melyik út visz a világosság lakóhelyéhez és hol van a sötétség otthona?” (Jób 38, 16—19.)

Ime, mire estére értünk életünkkel, minden titkát kitárta előttünk a világ. Egyedül Mária maradt meg titoknak, örömünk egyetlen igazi oka! Fehér és fekete billentyűkön át, öröm és bánat könnyei között kúszik most hozzád sóhajunk, Anyánk!

Eja ergo Advocata nostra illos tuos misericordes oculos ad nos converte!

A kórus éneke most kiáltásba csap át. A hangok létrája az égig ágaskodik s rajta a lélek kapaszkodik az égi kapufába . . . A földreszállott mennyei Jeruzsálem, a szent liturgia ismét elhagyni készül kórusunkat s amint lassan távolodik tőlünk az istenközelség fénye, a külső sötétség is fokozatosan áttöri templomunk küszöbét. A liturgikus térben most már egyetlen világosságot sziporkázó csillag: *Mária*. Ő a mennyország megnyílt kapuja, rajta keresztül szítal a fény fakuló életünkre. A Szentháromság öléből ömlő világosság benne mint mennyei prizmában gyűlik össze, hogy meg nem törve és szeplőtelenül hulljék haldokló nappalunk fölé. Isten önmagában emésztő tűz (5 Móz. 4, 24.), ki mer félelem nélkül közeledni hozzá? Isten megközelíthetetlen fényességben lakik (1 Tim. 6, 16.), a mi szemünk pedig csak a hajnali Csillag csillogását bírja elviselni! Az isteni fény szövű Anyánk alakjára a palástot, mi pedig, clairvauxi fehér pillangók az éj elöl e fénykoszorúba szállunk, hogy Anyánk köntöse alatt, mint a ciszterci legendaíró látta, Isten oltalmát érezzük magunkon.

Esti óránk utolsó sóhaja száll szívünkből:
Advocata, irgalmas szemeid fordítsd felénk!

Úrnő, minden kegyek tőled erednek!
Aki nélküled vágyik szent malasztra,
szárny nélkül vágyik szállni az eretnek.

Az égi szempár, melyet áldva kedvel
az Úr, mutatta, hogy a Szűzanya
az ájtatos imát hallgatja kedvvel.

Onnan az Örök Fényre villana
e drága Szempár, hova nincs teremtmény,
ki tiszta szemmel bépillantana.

(Dante, Paradicsom 33.)

Dante szavaiban *Szent Bernát atyánk* szállott közénk. Kérésére Szűzanyánk szeme éneklő sorainkat végigsimogatja, aztán szemrebbenés nélkül emeli arcát az Örök Fényességre. Anyja szemében látja Isten utolsó esti esdeklésünk s már csak az ő szemében látjuk mi is a másvilági fényességet. Mária két szeme marad mécsesnek köztünk, pislogó, virrasztó világosságnak oltárunk előtt.

Et Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post hoc exilium ostende! Az örökmécs mindig azt jelenti, hogy a közelben Krisztus rejtőzködik. Valóban, liturgiánk esti világossága, Mária is a karján pihenő Krisztust világítja meg. Fényében bontakoznak ki e hatalmas Dóm körvonalai. Ott fenn a csúcson, Ő, a *Rosa mystica*, ennek a templomnak titokzatos kőrózsája, mely minden ívet összefog. Valamennyi pillér, valamennyi imádság Isten felé nyújtózó bordázata az ő anyai szívén fut össze. Rajta keresztül száll föl minden dicséretünk és imádásunk az égbe.

E képben szinte összeolvad Mária és az Egyház alakja, akárcsak a Jelenések könyvének látomásában. Az egyik méhében hordozta, a másik tabernákulumaiba rejti Krisztust. Az első karácsonykor Mária szülte az Új Embert, keresztvizében pedig az Egyház is folyton szüli az új embereket. A keresztfa alatt Mária ölében pihent a fölláldozott Üdvözítő teste, most pedig az Egyház oltárain nyugszik napról-napra. Mindkettő szívét tör járja át és mégis Magnificatot énekel. Itt találkozik minden este a három nagy titok: az *Ige Atyja* ölében, *Mária* ölében és az *Egyház* ölében; az *örök Ige*, az *ember Jézus* és a *misztikus Krisztus*. Ez a liturgia mariológiája. A Szüzanya áll a teremtett világrend csúcán, szentek és angyalok fölött. Ő a kozmikus liturgia záróköve, ezért különleges tisztelet, hyperdulia illeti meg. Ennél magasabbra már nem mehetünk, meghajtjuk imádással térdünket a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja előtt (Efez. 3, 14.) és meghajtjuk fejünket hódolattal a mi Urunk Jézus Krisztus Anyja előtt!

O clemens! O pia! O dulcis virgo Maria!

A Szüzanya karján Jézus tárja kezeit felénk, vágyunk, reményünk és beteljesedett boldogságunk. Egy végső ujjongás rázza meg az egész templomot:

Itt lent mi, kísértések és bűnök között botorkáló emberek a szenvedélyek tüzeit oltjuk e névvel: *Ó irgalmas Szüz!*

Följebb a tisztulás szürkülő ködfelhői közt a fájdalom tüzére hulló szent kenet e név: *Ó kegyes Szűz!*

Ott fenn az égben pedig az üdvözültek beteljesedett boldogságának tüzét hevíti folyton szent neve: *Ó édes Szűz!*

Aztán e hármás kórus három szólama egyetlen dallamban egyesül: *Mária!* E szó, mint fölgyülemlett könnycsepp csordul alá ajkunkról, ahogy síró gyermek selymes arcán a gyöngyszemek peregnek. E szó zeng tovább a templomi csendben, e szót visszük velünk a hosszú folyosókon, e drága név zeng szívünkben és örködik álmaink fölött, hogy reggel újra hívogasson a harang szavával: *Venite . . . exultemus!*

Egy nap ismét elmúlt s az idő halk árama ömlik tovább . . . ezer esztendő Isten előtt olyan, mint egy nap . . . Mire az örökkévalóság óráján egy nap mulva újra este lesz, mi már egy másik rendben, egy másik kórusban zengjük a dicséretet. De a dicséret ott is, itt is ugyanaz. A liturgia az első teremtménnyel kezdődött és tart a határtalan örökkévalóságon át, sok fokozaton és sok tagozatban, sok módon és sok hangon, de mindenütt egy az imádság: *Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek, most és mindenkor és mindörökkön-örökké . . .*

Tartalom:

Előszó	3
<i>A virrasztó lélek imája</i>	
Venite exultemus!	7
<i>Dicsőség az Atyának . . .</i>	
Az imádás és tisztelet szelleme a liturgiában	25
A teremtmények fölszentelése	46
Az Elsőszülött hódolata	72
<i>Dicsőség a Fiúnak . . .</i>	
Liturgikus közösség	107
Az ige megszentelése	143
A Bárány áldozata	163
<i>Dicsőség a Szentléleknek . . .</i>	
Liturgiánk Szentlelke	197
A munka fölszentelése	217
A liturgia és lelki életünk	243
<i>A búcsúzó lélek imája</i>	
Salve Regina	269

NORDA
RITINOMIDEI EBBESTO